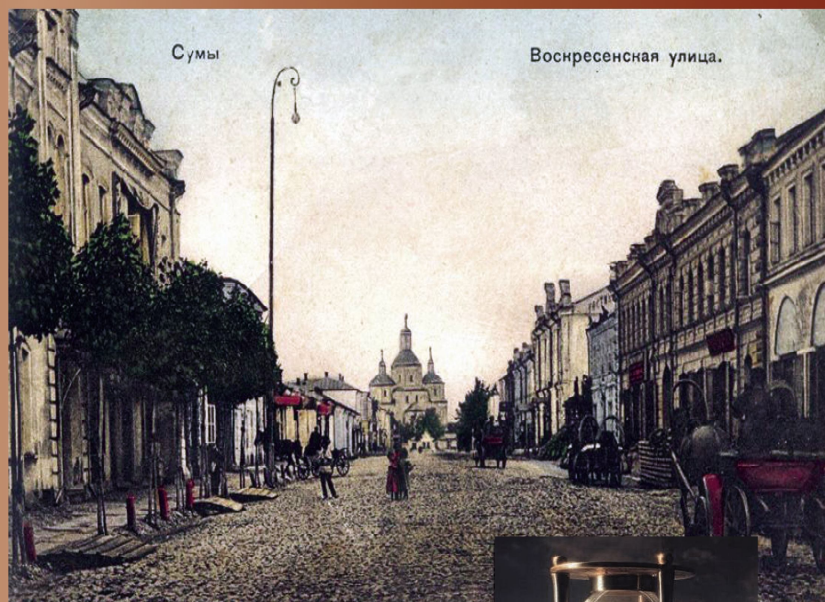

Сумська старовина

LX

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ
ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ
“СУМСЬКА СТАРОВИНА”
ISSN 2311-5408

ІСТОРІЯ
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО
КРАЄЗНАВСТВО

Сумська старовина, № LX

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Сумська Шаровина

№ LX

*Науковий журнал. Заснований у червні 1995 р. Виходить 2 рази на рік
Свідоцтво КВ №16009-448ІПР від 22.10.2009 р.*

ISSN 2311-5408

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БАЖАН О. Г. - к. іст. н., доц. (Київ, Україна)
БОРОВИК А. М. - д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
ВЕРМЕНИЧ Я. В. - д. іст. н. (Київ, Україна)
ВЛАСЕНКО В. М. - *головний редактор*, к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
ГУЗУН В. - PhD (Бухарест, Румунія)
ДЕГТЯРЬОВ С. І. - д. іст. н., проф. (Суми, Україна)
ДЯТЛОВ В. О. - *голова редколегії*, д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
ЗВАГЕЛЬСЬКИЙ В. Б. - *почесний головний редактор*, к. філол. н., доц. (Суми, Україна)
КОРОЛЬ В. М. – к. іст.н. (Суми, Україна)
КОТЛЯР М. Ф. - д. іст. н., чл.-кор. НАН України (Київ, Україна)
ЛОБКО Н. В. - к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
НЕСТЕРЕНКО В. А. - к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
ПОЛОВЕЦЬ В. М. - д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
РАМАЧ Я. - Dr. (History), проф. (Новий Сад, Сербія)
ТОМА Т. - PhD (Галац, Румунія)
ЧИЖМАРОВА Марія - PhD (History), проф. (Пряшів, Словаччина).

З 2010 р. журнал є науковим фаховим виданням, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальностями “Історичні науки”. Наказ МОН України № 886 від 02.07.2020 р., категорія «Б»

Журнал індексується: Open Academic Journals Index, Index Copernicus

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного університету (протокол № 13 від 23.06.2022 р.)

© СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ, 2022
© НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
імені Т. Г. ШЕВЧЕНКА, 2022

SUMS'KA STAROVYNA

ANCIENT SUMY LAND

№ LX

ISSN 2311-5408

Co-founders: Sumy State University, Chernihiv National Shevchenko Pedagogical University. Publisher - Sumy State University.

The scientific journal. Founded in June 1995. Published twice a year.

EDITORIAL BOARD:

BAZHAN Oleg G. - PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

BOROVIK Anatoliy M. - Dr. (History), Professor (Ukraine)

CHIZHMAROVA Maria - PhD (History), Professor (Slovakia)

DEGTIAROV Sergiy I. - Dr. (History), Professor (Ukraine)

DIATLOV Volodymyr O. - *Head*, Dr. (History), Professor (Ukraine)

GUZUN Vadim - PhD (Bucharest, Romania)

KOROL Vitaliy M. - PhD (History) (Ukraine)

KOTLIAR Mykola F. - Dr. (History), Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)

LOBKO Natalia V. - PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

NESTERENKO Vadim A. - PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

POLOVETS' Volodymyr M. - Dr. (History), Professor (Ukraine)

RAMACH Janko - Dr. (History), Professor (Republic of Serbia)

TOMA Tetiana - PhD, (Galati, Romania)

VEREMENICH Jaroslava V. - Dr. (History) (Ukraine)

VLASENKO Valeriy M. - *Editor in Chief*, PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

ZVAGELSKYI Viktor B. - *Honorary Chief Editor*, PhD (Philology), Associate Professor (Ukraine)

Address of the editorial office: 2, Rymaskogo-Korsakova st., office 809, Sumy, Ukraine, 40007

Tel. +380(542) 33-40-98

E-mail: starovyna@sumdu.edu.ua

Since 2010, the journal is a scientific professional publication in which the results of the dissertation works for obtaining the degrees of doctor and candidate of sciences in the specialty "Historical sciences", can be published. MES of Ukraine Order № 886 of July 02, 2020.

Journal is indexed by: Open Academic Journals Index, Index Copernicus

ЗМІСТ

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Власенко В. М. ДО ЕПІСТОЛЯРІЮ КОСТЯ МАЦІЄВИЧА
Й АНДРІЯ НІКОВСЬКОГО у 1920-1921 рр. 5

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Кухаренко О. О. ПРОЛОГИ Й ЕПІЛОГИ В ОБРЯДОВІЙ СТРУКТУРІ
УКРАЇНСЬКОГО ВЕСІЛЯ 48

Артюх В. О. ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА: УКРАЇНІЗАЦІЯ ОБРАЗУ 58

КРАЄЗНАВСТВО

Чижов О. І. СУМСЬКИЙ ДИТЯЧИЙ ПАРК «КАЗКА» У СЕРЕДИНІ 80-х рр. ХХ ст. -
НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.: СТВОРЕННЯ, ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ, ПРОБЛЕМИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ 69

Михайліченко М. А., Кудінов Д. В. ПРОБЛЕМИ ОБЛІКУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ
ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ (на прикладі Міського кладовища м. Суми) 78

РЕЦЕНЗІЇ ТА НОВІ ВИДАННЯ

Нестеренко В. А. СТАРОДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ У ВИКЛАДЕННІ Л. ЗАЛІЗНЯКА 85

CONTENTS

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

- Vlasenko V. M.** TO EPISTOLARY BY KOST' MATSIYEVYCH AND
ANDRIY NIKOVSKY IN 1920-1921 5

HISTORY OF UKRAINE

- Kukharenko O. O.** PROLOGUES AND EPILOGUES IN THE RITUAL STRUCTURE
OF UKRAINIAN WEDDING 48

- Artiukh V. O.** HRYHORII SKOVORODA: UKRAINIZATION OF THE IMAGE 58

REGIONAL STUDIES

- Chyzhov O. I.** SUMY CHILDREN'S PARK "KAZKA" FROM THE MID-1980S
OF THE 20TH CENTURY - TO THE EARLY 21ST CENTURY: GENESIS,
PECULIARITIES OF WORK AND THE FUNCTIONING PROBLEMS 69

- Mykhailichenko M. A., Kudinov D. V.** PROBLEMS OF ACCOUNTING AND
PRESERVATION OF MONUMENTS OF CULTURAL HERITAGE (on the example
of the City Cemetery of Sumy) 78

REVIEWS AND NEW EDITIONS

- Nesterenko V. A.** ANCIENT HISTORY OF UKRAINE IN THE TEACHING
OF L. ZALIZNYAK 85

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК (UDC) 94-054.72(=161.2)(497.2)“1920/1921”
<https://doi.org/10.21272/starovyna.2022.60.1>

ВЛАСЕНКО В. М.

**ДО ЕПІСТОЛЯРНО КОСТЯ МАЦІЄВИЧА
Й АНДРІЯ НІКОВСЬКОГО у 1920-1921 рр.**

У опублікованих документах (листи, телеграми), що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, йдеться про діяльність Міністерства закордонних справ УНР та Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії в особі їх керівників - Андрія Ніковського та Костянтина Мацієвича. Документи охоплюють період з 7 квітня 1920 р. до 21 листопада 1921 р. та стосуються широкого кола проблем зовнішньої політики напередодні та в перші роки еміграції Уряду УНР.

Ключові слова: Болгарія, Кость Мацієвич, Надзвичайна дипломатична місія УНР, Андрій Ніковський, Румунія, Українська Народна Республіка.

Важливим історичним джерелом з історії української дипломатії періоду Революції 1917-1921 рр. та перших років перебування Уряду УНР в еміграції є листування міністра закордонних справ з керівниками держави, послами і головами надзвичайних дипломатичних місій в різних країнах Європи. Воно відображає не тільки індивідуально-психологічні особливості учасників листування (адресант й адресат), їх погляди на ті чи інші події тогочасної дипломатії, але і відтворює конкретне середовище, в якому розгортаються зовнішньополітична діяльність і дипломатичні відносини.

Цікавою і недостатньо дослідженою є епістолярна спадщина міністра закордонних справ УНР Андрія Ніковського (1885-1942) напередодні та після виходу Уряду УНР на еміграцію. Але якщо його листування з такими провідними діячами українського національно-визвольного руху початку ХХ ст. й Української революції 1917-1921 рр. як Симон Петлюра [1] й Євген Чикаленко [2] вже було опубліковано, то листування з головою українського дипломатичного представництва в Румунії професором Костянтином (Кость) Мацієвичем (1873-1942), крім одного листа голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії до міністра закордонних справ УНР від 28 березня 1921 р. щодо українсько-болгарських відносин [3], ще не введено до наукового обігу та відповідно не знайшло висвітлення у науковій літературі. Зауважимо, що в опублікованому листуванні К. Мацієвича з С. Петлюрою неодноразово згадувався А. Ніковський [4-6].

Біографії К. Мацієвича й А. Ніковського мають багато чого спільного. Обидва брали активну участь в українському студентському та національно-визвольному русі початку ХХ ст., друкувалися в українській пресі, були редакторами низки відомих громадсько-політичних і фахових видань, належали до Української радикально-демократичної партії (згодом Українська партія соціалістів-федералістів), очолювали зовнішньополітичне відомство

Власенко Валерій Миколайович - кандидат історичних наук, доцент, Сумський державний університет (Україна). ScopusAuthor ID: 563-3026-3000, ResearcherID: P-3350-2017, ORCID: 0000-0003-2220-2239.

УНР періоду Директорії, виявили себе на науковій ниві (літературознавство, громадська агрономія), опинилися в еміграції, сприяли підготовці Другого Зимового походу Армії УНР. Але якщо К. Мацієвич залишився в еміграції, був одним з лідерів української політичної еміграції в Румунії та Чехословаччині, Української радикально-демократичної партії, професором Української господарської академії в Подебрадах, головою низки громадських і фахових організацій, то А. Ніковський 1924 р. повернувся в Україну, працював в інституціях ВУАН, був репресований у справі Спілки визволення України. Обидва померли у 1942 р. Перший в Празі (похований у Подебрадах), другий в Ленінграді. У науковий літературі знайшли висвітлення різноманітні аспекти дипломатичної діяльності як А. Ніковського [7-10], так і К. Мацієвича [11-15].

Пропоновані нижче документи зберігаються у фонді 3696 «Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, м. Київ, м. Кам'янець-Подільський, м. Вінниця, м. Тарнів (Польща), 1918-1924 рр.» Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Вони охоплюють період від 7 квітня 1920 р. до 21 листопада 1921 р. та широкий спектр проблем. Це - 18 листів і 3 телеграми. Адресантом 13 листів і 2 телеграм є К. Мацієвич, 5 листів та 1 телеграми - А. Ніковський. Вони стосуються цілої низки питань зовнішньої політики УНР.

1. Грошове забезпечення діяльності Уряду УНР, української делегації на Паризьку мирну конференцію, Посольства УНР в Туреччині, Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії, Військової місії УНР в Румунії. Ця проблема обговорювалася у зв'язку з тим, що заходами НДМ було продано або повернуто борги за користування частиною транспортних засобів, цистернами, нафтою тощо, які належали Російсько-Дунайському пароплавству, а також отримання коштів від продажу боргових зобов'язань українських кооперативів (документи 1, 3, 9, 10, 11, 12, 15, 17, 18, 19, 20).

2. Повернення в Україну військовополонених та інвалідів з часів Першої світової війни, цивільних біженців (документи 1, 7, 15, 19).

3. Здійснення консульських функцій (надання віз, супровід дипломатичних агентів тощо) (документи 2, 3, 13).

4. Переговори щодо спільних дій Армії УНР та білої армії («Русская армия») П. Врангеля проти більшовиків (документи 4, 15).

5. Покладання на К. Мацієвича обов'язків керуючого Посольством УНР в Болгарії, яке перебувало на межі закриття. Його візит до Болгарії, зустрічі з прем'єр-міністром А. Стамболійським, керуючим Міністерством закордонних справ С. Радевим, головою Народних зборів А. Ботевим, упорядкування діяльності українського дипломатичного представництва в цій країні. Розвиток українсько-болгарських відносин, інформування міністра закордонних справ УНР про політичну й економічну ситуацію в Болгарії (документи 5, 6, 15, 16, 21).

6. Про відрядження К. Мацієвича до Лондона з перспективою очолити НДМ УНР у Великій Британії, яке не відбулося (документ 11).

7. Питання прийняття УНР до Ліги Націй, обговорення українського питання в Лізі Націй (документ 7).

8. Налагодження українсько-румунських відносин та аналіз політичної й економічної ситуації в Румунії. Розвиток українсько-польських відносин.

Польсько-румунська згода. Постачання Україні зброї (документи 8, 9, 13, 15, 19).

9. Питання культурної дипломатії. Забезпечення гастролей Української республіканської капели на чолі з О. Кошицем. Культурно-освітня діяльність НДМ УНР в Румунії (документи 9, 15).

10. Організаційне та фінансове забезпечення Бессарабської групи Другого Зимового походу Армії УНР (документ 19).

11. Припинення діяльності НДМ УНР в Румунії та передача її функцій в майбутньому Громадсько-допомоговому комітету української еміграції (документ 19).

Про широту описаних у листах проблем свідчить і те, що в них згадано 67 прізвищ і криптонімів, зокрема українських громадсько-політичних і військових діячів - 43, антибільшовицьких російських громадсько-політичних і військових діячів - 6, більшовицьких - 3, болгарських - 4, західноєвропейських - 3, румунських - 7, польських - 1.

Археографічне опрацювання документів проведено відповідно до загальноприйнятих правил: авторські скорочення, пропущені слова, применники чи сполучники, що їх відновлено упорядником, взято у квадратні дужки. При передачі текстів документів збережено лексичні та орфографічні особливості оригіналів, написання великої та малої літери. До листів подані коментарі щодо осіб, назв і подій, про які йдеться у них. У публікації листи розташовані в хронологічному порядку.

№1

ЛИСТ К. МАЦІЄВИЧА ДО А. НІКОВСЬКОГО

7 квітня 1920 р., м. Бухарест

До міністра закордонних справ.

Згідно наказу п. ПРЕЗИДЕНТА ч.153, Українська Місія в Бухаресті обов'язується надіслати в розпорядження Міністерства Закордонних Справ ОДИН МІЛІОН лей румунських, або відповідну кількість іншої закордонної валюти.

Але при всім своїм гарячим бажанню виконати цей наказ і допомогти Міністерству в його скрутнім становищі Місія не годна його виконати ось з яких причин.

На 1-е квітня в касі Місії знаходиться лише 7.000 американських доларів і 1290 англійських фунтів, що в переводі на румунську валюту по курсу сьогоднішнього дня складе (7000 x 58 і 1290 x 250) 731.000 леїв. Решта валюти (українська, думська) складається з дріб'язків, про які ми готовимо подібний відчит і надішлемо черговою поштою.

Таким робом, фактично ми такої виплати зробити не можемо.

Тих коштів, які у нас залишаються, нам вистарчить ледве-ледве на три місяці.

Далі, ми ще позбавилися реальності сподіванок на можливість формувань, які викличуть велике фінансове напруження з нашого боку. Передбачаючи великі видатки в цьому напрямку, ми ще 5-го Березоля, себто

місяць тому назад, з відома і доручення п. ПРЕЗИДЕНТА, звернулись до п. Міністра Фінансів з відповідним проханням видати нам відповідні кошти, але ніякої відповіді од нього не одержали. Та й надій великих на позитивну відповідь не покладаємо. Лише одна більш-менш певна реальна надія, це зобов'язання Оцукса¹ в короткий термін повернути нам 5.000 доларів, які він взяв взайми в Місії для викупу санітарного майна, яке знаходиться на пароплаві «Росія».

От, сподіваючись, що це останнє буде реальне, ми і посилаємо через п. Адмірала Остроградського в особисте розпорядження п. ПРЕЗИДЕНТА одну тисячу американських доларів.

Поруч з цім, звертаємо Вашу увагу, що течія полонених і інвалідів, а з ними і всяких інших біженців - українських підданців, які проходять через Букарешт і Румунію, само собою, все збільшується. От, завтра, наприклад, ми відправляємо 87 чоловік інвалідів і сімей просто до Могиліву² до большевиків, бо їх ніде дівати. Все це вимагає коштів і коштів і щораз більших.

Два тижні тому назад відправили Тишкевичу³ в Паріж через банк Марморосш Бланк (Парижську філію) дві тисячі доларів і п'ять тисяч доларів позичкою Оцуксу, а з них дві тисячі доларів Царгородському Посольству.

З другого ж боку, ми розуміємо тяжке грошове становище Варшавської Місії і Міністерства Закордонних Справ, а тому пропонуємо, аби Міністерство негайно дістало від Варшавського Уряду дозвіл на провіз з Букарешту до Варшави російських цінностей на певну суму по одному з чотирьох нижче зазначених депозитів, які лежать на схованці в Румунському Державному Банку в Букарешті, а власне:

№ 78452 на 2.628.600 російських карбованців, з котрих 4.505 аркушів займу Свободи на номінальну суму 2.297.100 карб. і 1.854 аркуші військового займу 1916 року на суму 331.500 карб.

№ 78453 на 2.228.475 російських карб. ріжних російських займів і рент.

№ 78456* на 2.829.100 російських карб. займа Свободи і 5S% військової російськ[ої] позички.

№ 78454 на 592.602,50 ріжнотипних російських цінних паперів, переважно рента 4% і 5%, облігації дворянських займів (в невеликій кількості) і інші папери.

Щодо постанови Директорії про асигнування в загальний фонд 30.000.000 гривень з числа тих, які знаходилися на літаку Р.70 і нині здепоновані в Державній румунській Скарбниці, то 6-го Квітня ми подали відповідне прохання до Румунського міністерства фінансів⁴. Але, на наш погляд, це виходить не гаразд. Куди ближче було б підвезти Вам гроші з Бреслау⁵, з Праги, або навіть з Берліну, ніж заставляти вже підвезені майже до самого кордону України гроші і передзначені на такі важні цілі знову

¹ ОЦУКС - Об'єднання центральних українських кооперативних спілок.

² Йдеться про Могилів-Подільський.

³ *Тишкевич Михайло* (1857-1930) - дипломат, публіцист. 1919 р. - голова НДМ УНР у Ватикані, 1919-1920 рр. - голова делегації УНР на Паризьку мирну конференцію та НДМ УНР у Франції.

⁴ Йдеться про українські гроші, що були надруковані у Німеччині та транспортувалися бомбардувальником Р-70 до Кам'янця-Подільського, але під час аварійної посадки літака на території Румунії були вилучені місцевою поліцією і передані на зберігання до банку.

⁵ Бреслау - тогочасна назва польського міста Вроцлав.

везти на північ. Але це Ваша справа і тому ми коримося і вживаємо заходів для переведення в життя наказу п. ПРЕЗИДЕНТА.

Військовий фонд нашої місії на 1-е квітня не досягає 200.000 л. (точно - 131.508 леїв 75 бані і 60.000 леїв авансом під відчит у Шефа військової секції).

При цьому листі надсилаємо для відома копію - витяг нашого прохання до п. Міністра Фінансів про надсилку коштів для формувань.

*З визначених рецінісів №78.456 і 78.454 вже мають призначення: з приводу першого зроблені заходи для закладу в Марамош Банкові, другий персилається Тишкевичу.

*Голова Місії К. Мацієвич
Радник Попівський.*

ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 205, арк. 24-26. Машинописний оригінал.

№2

ТЕЛЕГРАМА А. НІКОВСЬКОГО К. МАЦІЄВИЧУ

5 липня 1920 р., м. Камянець-Подільський

Букарешт
Українська Дипломатична Місія
Проф. Мацієвичу.

Прохаю виробити негайно дозвіл на приїзд [до] Букарешт[у] дипломатичному кур'єрові Павлу Зайцеву⁶.

Міністр Закордонних Справ А. Ніковський

5/VII-920 №1382.

ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 25, арк. 12. Рукописний оригінал.

№3

ЛИСТ К. МАЦІЄВИЧА ДО А. НІКОВСЬКОГО

31 липня 1920 р., м. Бухарест

До пана міністра закордонних справ.

Маю за честь прохати Вас, Пане Міністре, вжити відповідних заходів, аби для Дипломатичної Місії в Румунії було надіслано кошти, бо грошове становище є критичне в недалекому часі Місія залишиться без засобів до існування.

⁶ *Зайцев Павло* (1886-1965) - літературознавець, шевченкознавець, громадський діяч. 1920 р. - секретар НДМ УНР в Польщі, 1921 р. - член Ради УНР у Тарнові, в. о. міністра преси і пропаганди.

При цьому маю за честь подати до відома Вашого як становище каси, так і взагалі грошову ситуацію Місії від часу її переїзду через кордон Румунії.

При приїзді з України Місія одержала штатне утримання на чотири місяці, а саме по 1 жовтня 1919 року. Але, беручи на увагу низький курс українських карбованців і думських рублів під час приїзду Місії до Букарешту (28-31 бані за рубль), Місія мала витратити щомісячно із штатного утримання тричі більше, як зазначено в штатах, бо після штатів урядовці, наприклад, дістали би лише коло 800-860 лей місячно, на що існувати не могли би, бо пожиточний мінімум в серпні-жовтні 1919 року в Букарешті був 2500-2000 лей. Щодо платні урядовцям, то Місія вийшла з цього становища на деякий час завдяки коронам, які вона дістала при отриманні штатних коштів по курсу 2 корони за 1 карбованець. А на біржі Букарештській 2 корони коштували майже втричі більше як 1 руб. думський. На далі виплачувалось урядовцям, як і виплачується до цього часу, по курсу 1 карб. - 1 лей, то керуючись лише принципом економії й обережного витрачування державних коштів, бо в той же час Військова Місія виплачувала своїм чинам по курсу 1 карб. - 1,62 лея, себто на 62% більше, як Дипломатична Місія.

Що ж до решти штатних коштів, то їх вистарчило на самий короткий час і тому Місія хутко почала використовувати особистий фонд, який складався із 2.638.728 грив. 80 шагів.

В жовтні місяці було одержано від Фінансового Радника п. Хомяка 25.000 долярів, які потім були зараховані, згідно повідомлення п. міністра фінансів, в особистий фонд і на які власне існувала Місія. 25.000 долярів під час їх одержання коштували по біржевому курсу 525.000 лей, але згодом, промінюючи доляри на леї лише в межах необхідності, Місія одержала значну ріжницю через підвищення курсу доляра.

Далі Місією було одержано від Фінансового Агента п. Супруна⁷ 3800 англійських фунтів і 18.000 лей, призначенням були витрати на військові закупки і репатріацію полонених. Короткий звіт на витрату цих коштів додається при цьому (Дод[аток] 1).

Крім цих коштів Місія одержала ще за проданий цукор 397.790 леїв і 10 бань, але значна частина цих коштів була витрачена Місією на справи організації торговельних зносин з Румунією і інші видатки, короткий звіт на які додається (Дод[аток] 2).

З лютого місяця 1920 року Місія платить утримання також і Військової секції, яка оформована при Місії замість бувшої окремо Військової Місії, і видатки за рахунок цієї секції мусять бути поверненими Військовим Міністерством. Долучаючи до цього звіт на ці витрати, маю за честь прохати Вас, Пане Міністре, вжити заходів, аби Військове Міністерство надіслало до Місії негайно кошти, згідно рахунку (Дод[аток] 3).

Крім всіх цих видатків, які є власне видатками звичайними, Місія мала весь час великі видатки надзвичайного характеру, а саме:

1) Через Румунію весь час переїздило і переїздить багато урядових осіб і кур'єрів, які часто залишаються зовсім без грошів і Букарештська Місія мусить їм допомагати.

2) Були і бувають випадки, коли Українські Місії і Посольства за

⁷ Супрун Григорій - фінансовий агент УНР в Берліні, Лондоні та Парижі.

кордоном зостаються абсолютно без всяких засобів до існування й надсилають прохання про грошову допомогу, і в цих випадках Букарештська місія надсилала кошти, як наприклад до Парижу 2000 долярів, до Царгороду 2000 долярів, за декілька днів тому назад знову надіслано до Парижської Місії 1000 долярів і т.и. Навіть було надіслано в особисте распорядження п. ГОЛОВИ ДИРЕКТОРІЇ 1000 долярів.

3) В листопаді місяці упав на території Румунії Державний літак, яким перевозились із Німеччини гривні (303.000.000). З огляду на те, що на літакові були річі приватного характеру, він був заарештований як контрабандний, і лише після великих клопіт Місія дістала змогу забрати ці гроші і здепонувати їх в Румунській ошадній касі. Але охорона цих грошей принесла з собою великі видатки для Місії. Крім того, Місія одержувала лише директиви щодо транспортування цих грошей на Україну, коштів же на видатки по транспорту не було дано. Долучаючи особливий на це рахунок, прошу вжити заходів аби Міністерство Фінансів повернуло Місії ці витрати, згідно рахунку (Дод[аток] 4).

Результатом всіх цих грошових операцій Місія має касу на 27 Липня в такому стані:

Гривень	256.003, 27
Романовських рублів	600, 00
Думських рублів	236.500, 00
Корон австрійських	16.087, 00
Долярів	5.490, 00
Англійських фунтів	1.256, 00
Румунських леїв	14.276, 93

На підставі всього вище зазначеного фінансового положення Місії щодо витрат на утримання Місії уявляється в такому стані (див. Дод[аток] 5).

Виплачено за весь час існування
Місії - штатних видатків...

*Голова Місії К. Мацієвич
Секретар А. Кравець*

ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 259, арк. 17-18. Машинописний оригінал.

№4

ЛИСТ К. МАЦІЄВИЧА А. НІКОВСЬКОМУ

15 листопада 1920 р.

Дорогий Андріє Василевичу!

Через два дні я виїзжаю до Кам'янця, де сподіваюсь і Вас бачити, і тому не пишу Вам багато. Як що Вам до Кам'янця чому-небудь незручно приїждати, то може Ви призначите мені місце для нашої зустрічі, побачення і довгої розмови.

Тепер же, торкнувшись тільки самих негайних питань. Я не від того, аби на якийсь час поїхати до Англії, якщо справа цього вимагає, але не сподіваюсь, щоб я міг що-небудь більше зробити, як те, що там вже робиться.

Говорю це одверто для того, аби з моєю поїздкою не зв'язувалося якихось надзагальних подій.

З Врангелем⁸ після того, як я поставив гостро питання про політичні гарантії, справа трохи замерзла. Тим часом я одержав від самого Врангеля прохання прибути до Криму, на що відповів, що можу це зробити тільки з дозволу свого уряду, а поки що лічу можливим вести переговори в Букарешті. Наші вимоги передані до Парижу і Криму⁹ одночасово.

А. Левіцький¹⁰ надіслав мені телеграму з пропозицією вступити до кабінету на міністра хліборобства. Як мені бути? Я надіслав відповідь ухиляючу, відкладаючи справу до [нрзб] розмов, і зовсім їду.

П. Степаненко¹¹ дуже охочиться бути нашим представником в Кішіневі. Я нічого не маю проти цього, але хотів би раніш перебалакати з Вами з приводу цієї комбінації.

Тут справи ідуть зараз не зле, але Ви знаєте, що наші приятелі тут [нрзб] і хтіли б мати хоч яку-небудь [нрзб] в своїй допомозі від кого-небудь більшого. Привезу Вам великий доклад з моїми думками з приводу нашої ситуації.

Одно скажу, що коли Врангеля [нрзб], то нам від цього особливої шкоди не буде, коли ми тут як-небудь протримаємося до того моменту, коли в Росії почнеться повна анархія і хаос. Тоді інтервенція буде неодмінна і певне, що у нас [нрзб] на нашу користь. До цього і повинні звертатися всі наші зусилля. Триматися і бути на поверху анархії як якась державна ідея і [нрзб] ... і можливість.

Всього кращого. Міцно Вас обіймаю і дуже прошу потурбуватися о победенне...

Ваш К. Мацієвич.

ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 31, арк. 93а-93зв. Рукописний оригінал. Бланк.

№5

ТЕЛЕГРАМА К. МАЦІЄВИЧА А. НІКОВСЬКОМУ¹²

18 листопада 1920 р., м. Букарешт.

Польща, Тарнів, Готель «Брістоль»
Міністру Ніковському

Їду в середу 20 листопада до Кам'янця. Хотів абсолютно Вас побачити. В принципі представництво в Софії можливе, але необхідно нам напередодні зговоритися.

Мацієвич.

⁸ *Врангель Петро* (1878-1928) - військовий діяч, генерал, барон. З квітня 1920 р. - головнокомандуючий Збройними Силами Півдня Росії.

⁹ Йдеться про уряд П. Врангеля в Криму.

¹⁰ *Лівицький Андрій* (1879-1954) - державний і громадсько-політичний діяч, юрист. З серпня 1919 - міністр закордонних справ УНР в уряді І. Мазепи, згодом - одночасно й голова НДМі УНР у Польщі. З кінця 1920 р. - голова уряду УНР в екзилі, заступник голови Директорії.

¹¹ *Степаненко Аркадій* (1889-1938) - громадський діяч, український есер. Член Української Центральної Ради. Міністр землеробства УНР. У 1921 р. очолював селянський рух у Полтавській і Харківській губерніях.

¹² Телеграма надрукована французькою мовою.

ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 25, арк. 298. Машинописний оригінал.
Телеграма.

№6

ЛИСТ А. НІКОВСЬКОГО ТА ДИРЕКТОРА ДЕПАРТАМЕНТУ МЗС
УНР М. ШКІЛЬНИКА ДО К. МАЦІЄВИЧА

25 листопада 1920 р., м. Тарнів.

Вельмишановний Константине Адріановичу,

В зв'язку з тяжким фінансовим становищем УНР Міністерство Закордонних Справ було змушене приступити до ліквідації деяких дипломатичних представництв за кордоном, в тому числі і Посольства У.Н.Р. в Болгарії.

Факт скасування зазначеного Посольства може пошкодити державному престижу та інтересам У.Н.Р. в Болгарії, а крім цього поставити в трудне становище також і громадян УНР в Болгарії, які в офіційному софійському представництві УНР мали заступника своїх прав та інтересів.

Ви, Вельмишановний пане Професоре, керуючись в даному випадку повним розумінням ваги всього вище сказаного, були ласкаві згодитись перебрати догляд над справами Посольства У.Н.Р. в Софії, за що Міністерство висловлює Вам признання і щиру подяку.

Міністерство пересилає Вам при цьому вірительну грамоту про Ваше призначення в Софії і прохає Вас передати її по адресу в спосіб, який Ви будете вважати найбільш відповідним.

Що торкається дальшого унормування внутрішніх справ самого Посольства, Міністерство вважає необхідним залишити в Софії одного відповідного урядовця для полагоджування біжучих (консульських та ин.) справ Посольства і через те прохає Вас, Вельмишановний Пане, командирувати для цього одного із урядовців дорученої Вам Дипломатичної Місії в Букарешті або, коли це неможливо по умови праці чи и., залишити в Софії для праці одного із б[увших] урядовців Посольства, відповідно Вашому вибору.

Приміть, Вельмишановний Пане Професоре, вислови глибокого до Вас поважання.

*Міністр закордонних справ /підпис/ Ніковський.
за Директора Департаменту Чужоземних Зносин /підпис/
Шкільник*

З оригіналом згідно:
За Завідуючого Канцелярією Дипломатичної Місії в Букарешті
А. Кравець
Печатка

ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 194, арк. 40-40зв. Машинописний оригінал.

№7

ЛИСТ К. МАЦІЄВИЧА А.НІКОВСЬКОМУ

8 грудня 1920 р.

Вельми шановний і дорогий Андрію Васильовичу!

На протязі 3 днів, що я тут, я ще не встиг досить ґрунтовно орієнтуватися в новій тутешній ситуації. Через це більш докладно напишу згодом, а тепер подам самі коротенькі відомости.

Загальний настрій тут - бажання миру з большевиками і також уникання приводів ворожнечі з ними. Здається, на цей шлях стала і Франція, а тоді ті мої думки, що висловлював я на нашій бесіді, мають рацію. Справді, яке значіння може мати наше бряцання зброєю, коли ніхто не хоче воювати з большевиками?

З другого боку, останні відомости, які ми одержали безпосереднє з України, безсумнівно свідчать, що наше селянство не хоче миритися з большевиками і продовжує повстання проти них, що ці повстання ширяться і що по весні вони можуть набрати характер загальної пожежі. З цих же відомостей видно, якою великою популярністю користується Головний Отаман серед населення. Маючи на увазі ті події, які мали місце серед наших військових кол, я дуже уважно віднісся до цього моменту і сам допитував наших агентів, але вони в один голос свідчать, що це все дійсно так.

Ви, мабуть, вже знаєте, що Комісія Ліги Націй відхилила вступ до Ліги Російських алложенців¹³. Ця доля спіткала не тільки нас, але одночасово і Грузію, і Латвію, і Естонію і т. и. Проти прийняття акцію вела Франція, за прийняття висловлювалась Англія.

Цей вотум поки що являється думкою комісії і піде на затвердження пленума. Але сподіватися, аби в пленумі висловилися в нашу користь, нема ані жадних надій. Таким чином, загальна думка Європи в її найбільш прихильних до нас елементах не переходить федерації в вирішенню Російського питання.

Парламент у нас почав свою працю, але поки що зайнятий є хатніми своїми справами.

Завтра, або найпізніше післязавтра, маю бути у Таке-Іонеску¹⁴, перед яким порушу питання Вашого приїзду сюди, а також і подорожу до Парижу. При позитивнім відношенню зараз же одвідаю французького Посла і тоді Вам разом дам знати.

Не давайте багато уваги тому, що в Лізі Націй румунський представник був проти нашого прийняття. Поки Франція буде триматися цієї лінії, нічого иньшого і тут годі ждати. Але це не заважатиме допомозі нам, коли це нам буде треба.

¹³ Алложенці - у даному випадку йдеться про ті народи, які мешкали в колишній Російській імперії, а після її розпаду створили власні держави і претендували на вступ до Ліги Націй.

¹⁴ Іонеску Думитру Гіде Іон Таке (1858-1922) - політичний і державний діяч, лідер Консервативної демократичної партії, 1921-1922 рр. - прем'єр-міністр Румунії.

Преса, як і раніш, до нас прихильна і містить всі наші відомости. Відношення до наших військових збігців¹⁵ добре. Набирається багато збігців цивільних. Не знаємо, що з ними робити.

Незабаром маю надіслати свого кур'єра, через якого подам більш докладні і фактичні відомости.

Бажаю Вам всього кращого і дякую за Вашу милу гостинність. Витаю щиро всіх товаришів. Зостаюсь щиро відданий Вам

Кость Мацієвич.

Резолюція: Справа вверху - 1) Копію п. Гол[овному] От[аману]. 2) Повідомити наш біженський комітет про збігців у Румунії 14/XII

ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 33, арк. 34-34зв. Машинописний оригінал. Бланк.

№8

ЛИСТ А. НІКОВСЬКОГО К. МАЦІЄВИЧУ

21 грудня 1920 р., м. Тарнів

Дорогий шановний Кость Адріановичу!

Мабуть Ви того листа, в якому я Вам ще в листопаді писав про наше відношення до польсько-румунського союзу, не одержали. Іван Адріанович¹⁶ Вам перекаже, з якої причини доводиться про це знов говорити. О тім мої думки складаються так:

1) Сприяючи польсько-румунському союзові, ми не ставимо домагання про нашу участь у йому, як третьої рівноправної сторони.

2) Окремий договір з Румунією і Україною мав би визначити її державне самостійне існування, а по аналогії до нього мав би і Польсько-Український договір з 22 квітня дістати корективи (в нашу користь).

3) Ні румунам, ні полякам ми не ставимо домагання і завдання боротьби з більшовиками взагалі і більшовизмом на Україні зокрема; їхній союз мав би на меті боротьбу з імперіалізмом Росії та її одвоєнницьким змаганням.

4) УНР грає роллю буфера і буферної держави, маючи широку, фактичну систематичну допомогу у війні та моральну в Європі (військовий похід союзників на Україну не вимагається).

5) На випадок мирних стосунків й майбутнього мира між цими державами та Росією, Україна, як фактично існуюча в політиці цих обох держав країна могла би окремим договором заспокоїти тяжіння Росії до Теплого моря та на Захід, а це полегшує стосунки і розрахунки цих Держав з Росією.

ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 33, арк. 36-36зв. Рукописний оригінал.

¹⁵ Збігці - біженці.

¹⁶ *Фещенко-Чопівський Іван* (1884-1952) - політичний і державний діяч, вчений-металознавець. З 1919 р. - радник, заступник голови НДМ УНР в Румунії. 1921 р. - Голова Ради Республіки.

№9

ЛИСТ К. МАЦІЄВИЧА А. НІКОВСЬКОМУ

28 грудня 1920 р., м. Бухарест

Вельми шановний і дорогий Андріє Васильовичу!

Відповідаючи Вам коротенько на Вашого листа від 21/ХІІ, якого я одержав через І. А. Чопівського, бо на протязі кількох днів маю Вам надіслати кур'єра з довірчими відомостями.

1) Всі Ваші міркування з приводу можливої румунсько-української згоди я прийняв до уваги. Може погляд А.Н.¹⁷ і більш гордовитий, але Ваш і Г.О.¹⁸ більш реальний. Практично для нас користніше починати розмови на ґрунті формули А.Н. Дещо в цьому напрямкові я вже почав робити, як це Ви пересвідчитесь з мого докладу, до якого я прикладу стенограм своїх розмов, що мав на протязі останнього місяця я тут після побачення з Вами. Зауважу Вам тільки на одне, що зараз Румунський Уряд, не відхиляючи нашої комбінації, охотніше зазирає на большевиків, бо вони дужчі. Сучасний Уряд може напередодні своєї демісії, яка дуже можливо буде зв'язана з розпуском парламенту. В таких умовах чекати від нього рішучих кроків трудно.

2) Принципно на поїздку до Англії я зго[д]жуюсь. В особому докладі я запропоную Вам і кошторис, і загальну інструкцію для неї. Офіційно зо мною пойдуть адм[ірал] Остроградський¹⁹ і один з наших секретарів Трепке²⁰, або Геркен²¹. Окрім нас, на мій погляд, повинні поїхати двоє осіб приватно, про яких я передам на словах. Що стосується до замістителя, то мабуть він не буде потрібен, бо постійно залишатись в Лондоні я не хочу, бо моє положення після того, як Ви мені віддасте і Царгород, буде остільки відповідальне, що, мабуть, не буде рації мене тут замінити ким би то иньшим. Що до строку виїзду, то я прошу дати мені право встановити його термін.

3) Я надіслав таки Токаржевському²² тисячу лір. Дуже просив об цім О. Г. Лотоцький²³. Повідомляю Вас про це, аби міністерство дало розказ²⁴ затримати цю суму з ліквідаційних грошей, що мають бути виплаченими Царьгородському посольству²⁵. Треба Вам сказати, що останніми часами

¹⁷ Імовірно, Ливицький Андрій Миколайович.

¹⁸ Головний Отаман військ УНР Симон Петлюра.

¹⁹ *Остроградський-Апостол Михайло* (1870-1923) - військовий діяч, контр-адмірал. 1918 р. - комендант Севастополя, командуючий українським ВМФ, представник Української Держави у Криму. 1919-1920 рр. - товариш (заступник) військово-морського міністра. З 1921 р. - військово-морський представник УНР у Румунії.

²⁰ *Трепке Василь* - військовий діяч, поручик. Секретар військової місії/секції НДМ УНР в Румунії.

²¹ *Геркен Леон* - секретар НДМ УНР в Румунії.

²² *Токаржевський-Карашевич Ян* (1885-1954) - дипломат, історик. 1919 р. - 1-й радник посольств у Відні та Царгороді, з 1920 р. - посол УНР в Туреччині, 1921 р. - товариш міністра, 1922-1924 рр. - міністр закордонних справ УНР в еміграції.

²³ *Лотоцький Олександр* (1870-1939) - громадсько-політичний і державний діяч, історик. 1918 - міністр віросповідань Української Держави і УНР, 1919-1920 рр. - посол УНР в Туреччині.

²⁴ Росказ - наказ.

²⁵ Йдеться про Посольство УНР в Туреччині.

п. Токаржевський засвоїв дуже нечемний тон відносно мене і нашої місії на ґрунті того, що я не відсилав йому грошей, не маючи на це ані жадних підстав.

4) Національна Капелла²⁶ має бажання приїхати сюди. Я дуже цьому спочуваю, але Кошиць²⁷ умовою свого приїзду до Бухарешту ставить видачу йому 100.000 леїв. Скажіть мені, чи це є загальний порядок, аби місії давали субсидії Капеллі? Якщо це так, то прошу мені дати дозвіл на видаткування такої суми, якщо фінансова ситуація місії це дозволить. Зараз я таких грошей не маю і не можу виплатити, але у мене є надії, про які я Вам напишу згодом докладно.

Загальна міжнародна ситуація, як Ви самі собі уявляєте, є дуже і напружена і не рішуча. Наче ніхто не знає, що йому робить і куди йти. Загублені шляхи і втрачені критерії того, що зараз є найбільш важливо. На цьому ґрунтується поспіх большевиків, які знають чого вони хтять і куди вони йдуть.

Всі свої думки з цього приводу висловлю в докладі. Мені здається, що розумніше всіх веде свою політику Англія.

Вітаю Вас, бажаю Вам всього кращого. Здоровлю з Новим Роком і Святками і дуже жалкую, що Ви не у нас їх зустрінете. В нашій сім'ї Ви себе почували б як в рідній.

З великою повагою і любовию до Вас

К. Мацієвич.

ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 33, арк. 37. Машинописний оригінал. Бланк.

№10

ЛИСТ К. МАЦІЄВИЧА А. НІКОВСЬКОМУ

30 грудня 1920 р., м. Бухарест.

Дорогий Андріє Василевичу!

Цей лист Вам мають передати наші громадяни М. Корнієнко і полк[овник] Некогда. Це дуже щирі і чесні люди, які убиваються за державним інтересом не менш, як за своїм власним. Вони тепер приїхали до Уряду, аби одержати дуже важливі документи, які допоможуть позитивному вирішенню справи, котра може дати нам не менш 3 млн. лей. Аби Україна була в кращих умовах, гроші ці були б вже давно заплачені, тепер же їх затримують на підставі ріжних формальних перешкод. Усунути ці перешкоди і мають на меті Корнієнко і Некогда при допомозі вище зазначених документів. Майте на увазі, що діло це цілком чисте і правдиве з нашого боку. Але робити треба його в секреті, бо зайві балачки з його приводу, можуть дуже нам пошкодити.

Доручаю Вашій увазі цю справу і сподіваюсь, що Ви допоможете цим добродіям зробити все те, за чим вони приїхали до Уряду. Дуже прошу Вас об цім, бо я гадаю Ви і самі розумієте, як важливо, буде для нас, а разом з цім

²⁶ Українська республіканська капела (Український національний хор).

²⁷ Кошиць Олександр (1875-1944) - диригент, композитор, етнограф. 1918 р. - співорганізатор і керівник Української республіканської капели, з якою 1919-1924 рр. гастролював країнами Європи й Америки.

і для міністерства виграти цю справу.

Бажаю Вам всього кращого. Цими днями надсилаю Вам свого кур'єра з докладом і інформаціями. З великою повагою і приязню до Вас відданий Вам

Кость Мацієвич.

ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 31, арк. 94. Машинописний оригінал. Бланк.

№11

ЛИСТ А. НІКОВСЬКОГО К. МАЦІЄВИЧУ

10 січня 1921 р., м. Тарнів.

Дорогий та щирошановний Кость Адріановичу!

1) О. Я. Шульгин²⁸ уже виїхав до Праги, а що справа наших фондів в Австро-Угорському банку ще до 1/3 частини суми вже полагоджена, то дуже і дуже можливо, що він до 15 січня й рушить до Парижу. Особливо важно, щоби він випередив приїзд польських гостей у Францію, бо ми, не маючи фактичної підтримки, маємо тепер одначе добрі до нас симпатії, а це при сучасному немилуому становищу Польщі в Європі, підсилить удільну вагу О. Я. Шульгина на дипломатичному полі. Додати треба, що Росіяне через свої чвари тяжко набридли французам, та що самі французи поговорюють про Антанту Сігеа-Понтійську при участі новоповсталих держав і також України.

2) Через це, дорогий Кость Адріановичу, і Ваша поїздка до Лондону набуває пильності та прискіпності хоч би вже для того, щоби мати в Англії симпатизуючий резерв, коли що у Франції нам поведеться. Отже потрібна одночасна акція в повному живому та діяльному порозумінню Нашому з О. Я. Шульгиним. Думка Ваша взяти з собою адмірала Остроградського має тут усі симпатії, але коли зважити, що в Військову Раду неодмінно потягнуть і генерала Дельвіга²⁹, то й вийде, що якогось тимчасового заступника Вам треба, хоч би й на один місяць. Особою певною я Вас зовсім не хочу обтяжувати, навіть щодо настрою, але когось треба, щоби за Вашими інструкціями міг потягнути звичайну роботу в Букарешті та накинув оком на Софію та Царгород, де серед Врангелівців слід провадити роботу як військову, так і політичну.

3) Хочеться дуже (доклада Вашого я ще не одержав) познайомитися з Вашими думками про політичний момент в Європі. В зв'язку з предметною лекцією, що її дістала Франція на справі Врангеля, в зв'язку з внутрішнім

²⁸ Шульгин Олександр (1889-1960) - громадсько-політичний і культурний діяч, дипломат. 1917-1918 рр. - генеральний секретар міжнародних (пізніше - міжнародних) справ. 1918 р. - посол Української Держави в Болгарії, 1919 р. - член української делегації на Паризьку мирну конференцію, 1920 р. - голова української делегації на першій асамблеї Ліги Націй.

²⁹ Дельвіг Сергій (1866-1944) - генерал, військовий дипломат. 1919-1920 рр. - голова Військової місії УНР в Румунії, 1920-1921 рр. - голова військової секції при НДМ УНР в Румунії.

паралічем державної волі невеликих держав щодо рішення проблеми Сходу Європи і справи большевиствуючої Росії, наше становище, як перманентних і активних з примусу ворогів большевиків, робиться учасним і повнішим. Це знали вже в Польщі, знали навіть у більших державах, - все полягає тільки в нашій активності, готовності організуватись і працювати.

4) «Рада Республіки»³⁰ витягає з нашого Уряду всю інтелектуальну творчість, - все інше йде мляво хоч, слава Богу, душок гниття менше носить в повітрі, ніж це було в грудні.

5) А. Д. Марголіну³¹ я пишу про Вашу поїздку до Лондону. Сподіваюся, що й Ви з ним спишетесь та його цілком використаєте так, щоб йому ніякі мозолі не мулили в зв'язку з Вашою поїздкою.

Вітаю Вас із святами минулими. Сподіваюся, що мали на їх і добрий гумор, і ясні надії на будучину. В мене принаймні - дух бодр.

[Андрій Ніковський]

*ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 33, арк. 42-42зв. Рукописний оригінал.
Бланк.*

№12

ЛИСТ К. МАЦІЄВИЧА А. НІКОВСЬКОМУ

28 січня 1921 р., м. Бухарест.

П а н о в і
Міністрові закордонних справ.

В своєму черговому докладі за №2143 і в спеціальному фінансовому докладі-відчиту я звертав увагу Вашу на важкий стан Місії в Бухарешті, яка весь останній рік жила за рахунок різних позичок.

Ознайомившись на місці перебування Уряду з фінансовим становищем і вияснивши собі, що в скорому часі нема надії, аби міністерство прийшло на поміч Місії асигнуванням штатних коштів, я лічу своїм обов'язком запропонувати Міністерству кілька заходів на зменшення витрат на нашу Місію; головним видатком її являється утримання її персонального складу, на що місячно витрачається до 50.000 лей. В складі Місії зараз лічиться разом з Головою: в Дипломатичній секції з Пресовим Бюро - 5 чоловік і Військовій - 3 чоловіки. Маючи на увазі зменшення праці і фінансові утруднення, доведеться звести склад Дипломатичної секції до 3-х чоловік, а Військової до 2-х. Це дасть економії в середньому 12.000 лей. Коли одночасово зменшити утримання всіх співробітників на 1/3, а Голови Місії на 40%, то знову зменшить витрати в середньому на 13.000 лей, себто на утримання буде витрачатися 25-27 тисяч лей в місяць.

³⁰ Рада Республіки - вищий законодавчий орган УНР, який діяв у Тарнові 1921 р.

³¹ *Марголін Арнольд* (1877-1956) - український і єврейський політичний діяч, юрист, публіцист. 1919-1920 рр. - заступник міністра закордонних справ УНР - член української делегації на Паризьку мирну конференцію, голова НДМ УНР у Великій Британії. З 1922 р. жив у США.

Одночасово з тим я буду лічити своїм обов'язком навести саму строгу економію і в інших витратах: допомоги нашим громадянам, збігцям, пресових витрат і т. п.

Коли перелічені заходи, Ви, Пане Міністре, вважаєте доцільними, то я прохав би про їх апробацію і Ваше розпорядження об відкликанні двох урядовців нашої Місії до Міністерства з задоволенням в леях і двохмісячним в польських марках.

В складі Місії зістається тоді разом з Головою і шефом Військової секції всього 5 чоловік: Голова Місії проф. Мацієвич, шеф Військової секції генерал Дельвіг, Секретар Місії Л. Геркен, Завідуючий Пресовим Бюро п. Михальський³² і Секретар Військової секції В. Трепке.

Голова Місії професор К. Мацієвич.

ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 259, арк. 110. Машинописний оригінал. Бланк.

№13

ЛИСТ К. МАЦІЄВИЧА А. НІКОВСЬКОМУ

28 лютого 1921 р., м. Бухарест

Високоповажний Андріє Миколаєвичу!

На Ваш лист від 18 лютого ч. 567 маю честь Вам відповісти, що п. Феденко³³ вже давно виїхав до Тарнова, а дозвіл на переїзд сюди п[анів] Видібиді³⁴ і Сташкевича має бути в скорому часі надісланий. Справа затримується святом, що на протязі цього тижня тут відбувається; як тільки одержимо, зараз телеграфічно вишлимо.

Цікавить мене, як це Ви вирішили справу полк. Некоуна³⁵. Ще раз підкреслюю, що не наше діло входити в неї по существу, а віднести формально і на підставі довіря до цих двох людей. Справа з морального державного боку є цілком ясною, а меж тим позитивне її рішення дає можливість М.З.С. утримувати без перерви акції в Парижі і Льондоні на протязі майже цілого року.

Але як[що] Ви гадаєте, що так вирішити її неможливо, то дайте рішучу і категоричну відповідь цим панам, щоб вони її могли зліквідувати.

Скажіть, Вам відомі алярметські³⁶ чутки з Відня, що нам можуть закрити і Раду міністрів, і Раду Республіки? Вони наче-б то йдуть з Парижу. Завтра

³² *Маєр-Михальський Денис* - громадський діяч, юрист, дипломат. 1920 р. - керівник Прес-бюро при НДМ УНР в Румунії.

³³ *Феденко Панас* (1893-1981) - громадсько-політичний діяч, історик, публіцист. Член Української Центральної Ради. Делегат Конгресу трудового народу. З 1921 р. на еміграції в Чехословаччині, потім у Німеччині.

³⁴ *Видібиді-Руденко Петро* (духовне ім'я - Палладій, 1891-1971) - громадський і церковний діяч, митрополит. Член Української Центральної Ради, 1919 р. - заступник міністра фінансів УНР. З 1921 р. - священник на Волині.

³⁵ Імовірно, йдеться про полковника Некогду (Некогда), якого К. Мацієвич згадував у листі від 30 грудня 1920 р.

³⁶ Алярметські (від фр. *alarme*) - тривожні.

або позавтрі буду бачити кн[язя] Сапігу³⁷ і хочу поставити йому меж иншим питаня й про те.

Всього Вам найкращого. Бувайте здорові.
З повагою до Вас

К. Мацієвич.

ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 24, арк. 13. Машинописна копія. Бланк.

№14

ЛИСТ К. МАЦІЄВИЧА А. НІКОВСЬКОМУ

18 березня 1921 р., м. Бухарест

До міністра закордонних справ УНР.

Вважаємо за необхідне довести до Вашого відома, що нами одержана 17 лютого б[іжучого] р[оку] дипломатична пошта, датована періодом з Липня по Грудень 1920 року. Запізнення в одержанню офіційної кореспонденції в надзвичайно шкідливий спосіб відбивається на виконанню тих доручень, які надсилаються нашій Місії. Наприклад, багато листів з вище згаданої пошти за протягом часу зовсім втрапили свою вагу. Так само і деякі з обіжників Міністерства одержані нами з великим запізненням.

При цьому прикладаємо нижче слідуочий опис одержаних нами з цією поштою листів:

26-УІ-920 ч.17/429	від МЗС УНР.
28-ІХ-920 ч.2835	від Місії УНР в Варшаві.
24-ІХ-920 ч.351	від Кер. МВС УНР.
20-Х-920 ч.ХХХУІ/168	від МЗС
1-Х-920 ч.579/2332	-"-
13-ХІІ-920 ч.ССХІУ	-"-
31-Х-920 ч.СУІІ/231	-"-
6-УІІ-920 ч.1388	-"-
31-Х-920 ч.ХХХУІІ/212	-"-
30-Х-920 ч.ІХ/187	-"-
3-ХІ-920 ч.514/2894	-"-
6-Х-920 ч.366/2428	-"-
28-Х-920 ч.68	-"-
11-ХІІ-920 ч.ССХІІІ/533	-"-
14-ХІІ-920 ч.ССХХУ/583	-"-
10-ХІІ-920 ч.871/521	-"-
6-ІХ-920 ч.608/91	-"-
28-УІІ-920 ч.228/1502	-"-
6-УІІ-920 ч.149/1404	-"-.

³⁷ *Сапіга (Санега) Єфстахій* - польський політичний і державний діяч, князь. 1920-1921 рр. - міністр закордонних справ Польщі.

Голова Місії К. Мацієвич
Секретар Л. Геркен.

ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 74, арк. 8. Машинописний оригінал. Бланк.

№15
ЛИСТ К. МАЦІЄВИЧА А. НІКОВСЬКОМУ

28 березня 1921 р., м. Бухарест

Вельми шановний пане Міністре!

В своєму попередньому докладі ч. 2146 від 21 січня я спинився головним чином на внутрішній і міжнародній ситуації Румунії в зв'язку з тими відомостями, які надіслало мені Міністерством про можливість війни проміж большевиками та Румунією, а також чутками, які ретельно розповсюджувались закупленою большевиками західною пресою про неминучий вибух Румунської революції.

Всі мої спостереження і висновки, які я тоді подав Вам в своєму комунікаті³⁸ більш менш підтвердились фактами послідуячого життя і мені тепер зостається продовжити зараз свій виклад подій, знову таки по заведеному мною звичаю, освітлюючи їх інтересами нашої справи.

Спинюся попереду на внутрішній ситуації Румунії. Як я передбачав це раніш, воно все більш і більш унормовується і зміцняється.

Транспорт, який раніш уявляв з себе найбільш болоче місце румунського життя, за останні два місяці значно поліпшився. З'явилась можливість додати потягів, Букарешт зв'язавсь новим потягом і на протязі 6-10 місяців, по словам одного мого знайомого залізничника п. Кодряну, який тепер керує шляхами в Бессарабщині, можна сподіватися того, що транспорт наблизиться до часів довійськових навіть по зовнішньому вигляду рухомого складу. Поруч з поліпшенням транспорту йде також відновлення торговельних зносин. Я сам своїми очима бачив, як працюють зараз всі пристані Дунаю, яка величезна кількість товарів туди прибуває, розгружується і потім на каміонах³⁹ розвозиться по країні, і в той же час, коли раніш склади товарів в Галаці⁴⁰, Браїлі⁴¹ і Констанці⁴² лежали мертвим капіталом для економічного обороту краю і мали на меті лише спекуляцію на підвищенню цін, в сучасний мент вони в великій кількості почали поступати на споживчий ринок і тим викликають пониження цін. Першорядне значіння тут має початок торговельних зносин з Германією, Чехословачією, Австрією і Польщею, яких імпорт по рівню їх валют являється для Румунії найбільш корисним і вигідним і фінансово, і економічно. Одним з найкращих показників зниження цін являються ціни на цукор, які є в Румунії предметом широкого споживання мас. А вони за два місяці знизили на 25-30% відсотків,

³⁸ Комунікат - ділове повідомлення.

³⁹ Каміон - вантажний автомобіль.

⁴⁰ Галац - місто в Румунії.

⁴¹ Браїла (Бреїла) - місто в Румунії.

⁴² Констанца - румунський порт на Чорному морі.

і це тоді, коли Румунія не має довозу цукру з України. Знизились також ціни на мануфактуру і залізні вироби, а також на машини як авта, тому такі дякуючи імпорту з показаних вище країн.

Передбачаючи ці можливості, Німецькі фабриканти асигнували великі кошти на розповсюдження своїх виробів і на організацію великих оптових склепів⁴³ в Бессарабщині, маючи також на увазі і майбутню торгівлю з Україною. Керує і репрезентує цю німецьку фабрикантську спілку в Румунії наш Одеський промисловець Сорін, який стоїть в постійному зв'язку з Місією і який готовий йти на зустріч нашому урядові тоді, коли йому пощастило б повернути[ся] на Україну.

Поруч з цим відновленням економічного життя країни⁴⁴, на мій погляд, йде констатування політичного життя і унормування державної праці.

Парламент, який ще недавно перебував в дуже не певному становищу і парализований був в своїй праці внутрішньою боротьбою партій, яка доходила до обструкції, тепер все більш і більш направляє до органічної і позитивної праці. В ньому вже закінчується розгляд аграрного закону, запропонованого ген[ералом] Авереску⁴⁵, який стоїть на твердих демократичних підвалинах передачі землі поверх встановленої норми селянам. В самі останні дні Міністр Фінансів Тітулеску⁴⁶ виступив з проектом фінансової реформи (див. дод. 1), якої провідною думкою є вирівнювання державних видатків і прибутків за рахунок, з одного боку, зменшення перших і підвищення других, унормування емісії і відтягнення лишку паперових грошей внутрішніми позичками. Можна сподіватися, що в зв'язку з земельною реформою і розподіленням землі серед селян, які в Румунії так як і скрізь являються в найбільшій степені власниками паперових грошей, а також на ґрунті оживлення торговельних оборотів і підвищення селянських закупок, фінансові пляни нового міністра мають шанси на здійснення.

Само по собі зрозуміло, що далеко не так вже без перешкод і перепон відбувається ця консолідація державної праці. І тепер парламент з'являється ареною великих заворушень, як це мало місце на цих днях в справі Міністра Аржетояну⁴⁷, якого обвинувачують в Германофільстві, але більшість твердо стоїть на обороні уряду Авереску, і его позиція за останні два місяці скоріш зміцнилась. Не мале значіння тут мало також занепад впливу комуністичної пропаганди, яка потерпіла також фіаско в факті рішучого розпаду так недавно ще об'єднаної соціалістичної партії. Вона тепер (див. дод. II) офіційно розклалася на три групи, з яких, певне, ні одна не користується ні загальним територіальним, ні морально-політичним впливом. Одностайности соціалістичної праці і боротьби тепер в Румунії нема і це конче в великій мірі

⁴³ Склеп (польськ.) - магазин, торговельна установа.

⁴⁴ Примітка автора: Процес цей остільки інтересний і важливий, в ньому відбуваються такі загальні світові чинники, що я сподіваюсь надіслати до Міністерства спеціальний доклад по цьому питанню.

⁴⁵ *Авереску Александру* (1859-1938) - румунський державний і політичний діяч, генерал. 1919 р. - міністр внутрішніх справ, 1920-1921 рр. - прем'єр-міністр Румунії.

⁴⁶ *Тітулеску Ніколае* (1882-1941) - румунський економіст, дипломат. 1921 р. - міністр фінансів Румунії.

⁴⁷ *Аржетояну Константин* (1871-1955) - румунський державний діяч, юрист, лікар. 1918-1920 рр. - міністр юстиції в уряді А. Авереску.

зміцняє становище всякого буржуазного Уряду і особливо дає йому велику підмогу в його позиції і відношенню до большевиків.

Але тут ми вже переходимо до сучасних міжнародних відношень Румунії, і тут нам треба раніш спинитися на деяких фактах і подіях загального світового характеру. Серед них найбільш важливими уявляються ті перетрактації⁴⁸, які велись в Лондоні з приводу виплати Германією військової контрибуції і які офіційно не дали ніякого видимого результату і закінчилися заняттям Антантськими військами Рейнської провінції. Такий офіційний результат Лондонської конференції⁴⁹ тим часом суперечить фактичному стану речей, мірилом яких являється біржа, бо в той час, коли б окупація Рейнської провінції дійсно показувала б на розрив переговорів, то Германська марка не зоставалась би на попередньому рівні, а навпаки зараз би пішла до низу, меж тим вона не тільки не впала, а навіть трохи піднялась. Це після моєї думки є найкращим доказом того, що за кулісами вселюдних переговорів шукаються і знаходяться засоби закінчити в мирний спосіб всі суперечки цього порядку і здається вони знаходять собі примирення в компенсаціях Германії за рахунок Росії.

Тому то, не дивлячись ні на які Кронштадтські повстання⁵⁰, які роздувала російська і французька преса, Англійський уряд не припинив переговорів з Красніми⁵¹, а навпаки, згідно заяві Ллойд-Джорджа⁵², підписав Англійсько-Совітську згоду, майже одночасово з тим, як таку ж згоду підписав і Германський уряд. Зміст цих актів не можна інакше зрозуміти, як бажання Англії в згоді з Германією використати безнадійне становище большевиків в сучасний мент, підтримати їх політично і тим самим, зліквідувавши всяке значіння Російської еміграції, зміцнити свої економічні привілеї і захоплення в Росії. Не даром то Барту⁵³ вже давно перестерігав французьку опінію⁵⁴ про необхідність змінити своє відношення до Російського питання і звернути увагу на те, щоб не прийти запізно... до того «розділу» Російської спадщини, яка підготовляється політикою Англії вкупі з Германією.

Зараз поки що не є опублікований Англо-Російський договір, але деякі пакти вже відомі і в них є дуже важлива і погрозлива для нас новина, - це відмовлення Англії від втручання в справи новоутворених Держав на території бувшої Російської імперії. Трудно цьому повірити після того, як Англійські капіталісти придбали стільки важливих концесій в Естонії і Латвії, але деякі ознаки цього замічались вже раніш по поведінці англійських представників і в нашій справі.

⁴⁸ Перетрактації - переговори.

⁴⁹ Лондонська конференція - конференція представників країн Антанти, Німеччини та Туреччини, що відбулася 21 лютого - 14 березня 1921 р. в Лондоні. Розглядалося два питання: репараційне та близькосхідне.

⁵⁰ Кронштадтське повстання - збройний виступ гарнізону м. Кронштадт та екіпажів деяких кораблів Балтійського флоту проти большевиків у березні 1921 р.

⁵¹ *Красін Леонід* (1870-1926) - радянський діяч, дипломат. 1921-1923 - дипломатичний і торговельний представник РСФРР та СРСР у Великій Британії.

⁵² *Ллойд-Джордж Девід* (1863-1945) - державний і політичний діяч Великої Британії. Лідер ліберальної партії. 1916-1922 рр. - прем'єр-міністр Великої Британії.

⁵³ *Барту Жан-Луї* (1862-1934) - французький державний діяч, історик. 1921-1922 рр. - військовий міністр Франції. Керівник французької делегації на Генуезькій конференції.

⁵⁴ Опінія - громадська думка.

Таким чином, ми бачимо, що загальна міжнародна ситуація в найбільш гострих і важливих питаннях склалася така, що той загальний [курс] Румунської політики, про який я писав в своєму попередньому докладі, одержав підтримку від найдужчих зараз світових чинників, тому Румунія ще більш рішуче стала офіційно на шлях мирових переговорів з большевиками, направивши своїх делегатів Фльореску⁵⁵ і Філалетиса⁵⁶ в Ревель⁵⁷, а Таке-Іонеску вже зовсім визначно в своїй відповіді на останню інтерпеляцію⁵⁸ з приводу переговорів з большевиками заявив (див. дод. III), що Румунія ніколи не була в стані війни з Совітською Росією і що завдання переговорів є унормування розрахунків по своїм військовим відношенням і обговорення справи можливих торговельних зносин. По першому питанню Румунія, йдучи по слідам більш великих держав, теж заявила свої права на спадщину, вирахувавши свої претензії до Росії в сумі (див. дод. IV) 15 мільярдів франків.

Але одночасно з тим Румунія, цілком зрозуміло, не може не ужити засобів вирахування на той випадок, коли б большевики, не дивлячись на свої мирові зобов'язання з Англією, тим не менш зайняли погрозливе становище відносно неї. На цей іменно випадок, а також під впливом Франції, вона підписує мирову згоду з Польщею, останнім акцентом якої і був приїзд кн. Сапіги до Букарешту (див. дод. V), який викликав тут надзвичайний ентузіазм. Підвалинами Румунсько-Польської згоди, як це тепер вже відомо, суть лінії Французької політики, бо обидві держави підписали згоду підтримувати здобутки мирових договорів, себто Версальського⁵⁹, Сен-Жерменського⁶⁰ і Тріанонського⁶¹, а також стояти на стороні миру в Центральній і Східній Європі. З другого боку, вони взаємно зобов'язуються стати в оборону їхніх кордонів на той випадок, коли проти тої чи іншої країни виступить Совітська Росія, при чім кордони зазначені ті фактичні, на які зараз розповсюджуються влади обох держав.

Таким чином, ясно, що Польща і Румунія по цій згоді, з одного боку, замінюють собою на сході Росію в політиці Франції відносно Німеччини, з другого боку, являються тим захисним кордоном проти більшовицької навали, якщо большевики продовжуватимуть свою агресивну військову політику на Західних своїх кордонах. Треба сказати, що в такій концепції Польсько-Румунська згода, одкинувши офіційні святкування, в політичній opinio Румунії великого задоволення не викликала, як це свідчить скажемо критика такої поважної і полонофільської часописі, як «*L'Indépendance Roumanie*» (див. дод. VI), де вона висловлюється, що нова згода в концепції Таке-Іонеску перевищує сили Румунії. Але напевне ця увага в найбільшій степені

⁵⁵ Флореску Александру (1867-1925) - румунський дипломат, журналіст, драматург. 1919-1924 рр. - посол Румунії в Польщі.

⁵⁶ Філалетис - румунський дипломат.

⁵⁷ Ревель - історична назва естонського міста Таллінн.

⁵⁸ Інтерпеляція - звернення депутата парламенту до уряду.

⁵⁹ Версальський договір - підписаний у Версалі 28 червня 1919 р. країнами-переможцями в Першій світовій війні з Німеччиною.

⁶⁰ Сен-Жерменський договір - міжнародний акт, укладений 10 вересня 1919 р. на Паризькій мирній конференції між країнами-переможцями у Першій світовій війні та Австрією, яким оформлено розпад Австро-Угорщини на низку самостійних країн.

⁶¹ Тріанонський договір - міжнародний акт, укладений 4 червня 1920 р. між країнами Антанти та Угорщиною.

відноситься до тих пактів згоди, які виставляють Румунію проти держав заходу. Що ж стосується Совдепії, то відносно неї тут, оскільки можливо це пересвідчитися, міцніє думка, що Совдепія не має сили воювати і не воюватиме на заході.

Взагалі, після моєї думки, як в Європі, так і в Румунії зміцнюється нахил до того, аби признати *status quo* в Росії, як найбільш для неї вигідне, бо Совітська система, убиваючи продуктивні і державні сили Росії, одночасово з тим дає можливість політично користуватися її важким становищем для всяких конвенцій і згод, які може коли-небудь і мають бути опротестовані, але тепер уявляють з себе реальний факт. Мені здається, що на цей ґрунт стала і Польща, як це видно з моєї розмови тут в Букарешті з кн. Сапігою (див. дод. VII), який одверто висловлював своє задоволення межами, виговореними Польщею в трактаті з більшовиками і не менш ясно обстоював те, що дійсна Росія - це є більшовики, так само як і Україна фактична є Україна совітська, а еміграція з політичного і дипломатичного боку не можуть братися під увагу.

В таких умовах Українська справа тверезими і еґоїстичними політиками Заходу, до яких тепер, на мою думку, цілком прилучилися і Румунія, і Польща, лічається як внутрішня справа Росії, яка їм важлива з того боку, як вона ускладнює її внутрішнє становище, знесилює її постійною боротьбою і тим самим ставить всіх в найбільш вигідне становище до цього небезпечного і досі ворога. Сподіватися при таких умовах на якусь поміч з їх боку нашим змаганням нема ані жодних підстав, бо це, з одного боку, обурювало б проти їх Совітську Росію, з другого, не давало б їм ніяких реальних здобутків, бо всі їхні трактати і згоди з нами, за відсутності у нас території і сили цю територію здобути і втримати, були дійсним шматком папера, а не реальними фактами і зобов'язаннями. Тому і Румунія не проти того, аби нишком і дуже потайно підтримати нашу повстанську боротьбу, а Польща, більш заінтересована в нашому майбутньому, радить словами кн. Сапіги і цього не робити, а організуватися і чекати того моменту, коли Росія і далі почне розвалюватися.

Тому то в своєму останньому повідомленні писав Вам, що наше положення тепер в Букарешті і Варшаві, на мою думку, є безнадійне з погляду тієї концепції, яку ми провадили весь час, себто бути третім членом в Румунсько-Польській згоді і мати їхню збройну допомогу в боротьбі з більшовиками за нашу незалежність. Само по собі зрозуміло, вся ситуація міняється, коли більшовики поведуть і надалі політику військової агресії на заході, але я гадаю, що у них вистарчить стільки свідомості свого інтересу і державно-совдепського розуму, аби відмовитися на якийсь час «нести зброєю визволення західному пролетаріату». Вони тепер стали далеко більш розумніші і більш дбають про Російські і свої інтереси, як про мондіальну⁶² революцію.

З другого боку, і ворожа нам російська акція тепер не має ані жодних шансів на успіх, і Врангелевська кампанія мені уявляється ще в більш безнадійному стані, як це було раніш. На підставі зовсім секретних відомостей можна сподіватися, що Врангелевську армію мають спровадити на Далекий Схід на опікування Японців, які начебто обіцяють їх організувати і озброїти. Друга версія, що їх перевозять до Угорщини, але можна бути певними, що на півдні Росії більш не появляться.

Таким чином, наша ситуація тут тепер як і скрізь уявляється досить делікатною і непевною. Ми поки що не відчуваємо фактично великої зміни, але повинен признати, що того попережаючого відношення, яке було раніш, тепер видно менш. Тому, скажемо, на свято шлюбу королівської принцеси нас не було запрошено, коли раніш ми одержували запрошення на всі національні свята. Правда, не було там і Росіян, але це нам не велика втіха, тому я обмежився тільки листовним вітанням королівської сім'ї через М.З.С. (див. дод. VIII). Я гадаю, що Румунія триматиме відносно нас резервовану позицію, вичікуючи події в Росії, а також і оглядаючись на поведінку Франції, від якої, як я це писав раніш, найбільш залежить дальніший розвиток нашої справи.

Гадаю, що вона тепер стає все більш прихильна до нас, бо я певен, що прискорення Англо-руського трактату - це є відповідь на зміну політики Франції в Російському і Українському питанню.

Тому, на мій погляд, вся наша головна акція повинна перенестися до Парижу, а тут ми маємо займатися організаційними справами.

Після цього загального характеру міркувань я дозволю собі перейти до огляду деяких конкретних галузів діяльності нашої Місії.

Політична діяльність. За час від представлення мого попереднього доповіді я мав побачення з Міністром Закордонних Справ Таке-Іонеску, якому я докладав справу приїзду наших військових представників і обмінявсь загальними думками з приводу наших дій на весняне повстання, яке може зовсім знищити большевицьку владу на Україні. На рауті 26 лютого у Мін[істра] Освіти я мав нагоду переговорити майже зо всіма міністрами і від всіх чув симпатичні заяви нашій справі. На протязі того ж часу завітав я по приватним справам віз до Міністрів Франції, Польщі, Болгарії⁶³, з якими теж довелось говорити і по загальним питанням, і в цих розмовах я скрізь провадив нашу загальну політичну лінію. Весь час і я, і окремі члени нашої Місії підтримували постійні зв'язки з членами парламенту і особливо з Буковинцями і Бесарабцями, ставлячи їх в курс наших подій. 3-го березня я мав велику розмову з кн[язем] Сапігою, про яку я вже згадував (див. дод. V). З 5-го по 11 березня я їздив до Софії для праці в Болгарії, про що подаю окремий доклад Ч. 2324. Там я також вияснив справу можливого порозуміння з Донськими козаками, наслідком чого і виявилась подорож до Тарнова полк[овника] Гнилорібова⁶⁴ і сот[ника] Коренскова⁶⁵.

Згідно Вашого побажання, я доручив нашому секретарю військової секції В. Трепке, під час його подорожу по родинним справам до Сербії, зробити відповідну розвідку (див. дод. IX) щодо умов нашої праці там і це дало позитивні наслідки в тому напрямкові, що ми можемо туди направити поки що представника нашого Червоного Хреста. Аби п. Доктор Е. К. ЛУКАСЕВИЧ⁶⁶ згодивсь взяти цей обов'язок на себе, то ми

⁶² Мондіальна - світова.

⁶³ Йдеться про зустрічі з послами цих країн в Румунії.

⁶⁴ *Гнилорібов Михайло* (1887-?) - полковник, представляв інтереси Російської армії ген. П. Врангеля.

⁶⁵ *Коренсков (Коренськов)* - сотник.

⁶⁶ *Лукасевич Євмен* (1871-1929) - лікар, журналіст, дипломат. 1920 р. - на еміграції в Чехословаччині, заступник міністра закордонних справ УНР, 1921 р. - у Варшаві, заступник, в. о. міністра охорони здоров'я й опікування УНР.

без всяких витрат з нашого боку могли б там розпочати нашу працю і тим хоч трохи паралізувати те надзвичайне русофільство, яке там панує, яке підтверджується не тільки докладом п. Трепке, але і з других джерел (див. дод. X).

Маючи на увазі потреби консолідації українських сил, а також те, що головним завданням у нас зараз являється організація Українського громадянства, я розпочав працю і в цьому напрямкові і тут, і в Болгарії, звернув увагу на ті елементи, які досі залишалися по за межами впливу державности У.Н.Р., себто на наших власників і промисловців. Досі вони йшли в сфері політики або Денікіна⁶⁷, або Врангеля. Тепер вони ясно побачили, що ця гра в Російщину їм нічого не дасть і готові повернутися до нас. Нам вони потрібні не тільки через те, що без цього елемента ми держави не збудуємо, а головним чином, аби застрахувати себе від нових спроб переворотів в напрямку Скоропадщини. Я запропонував їм зорганізуватися в місцеві союзи Українських власників і промисловців на такій платформі: а) визнання нашого Уряду У.Н.Р. як єдиного правного Уряду України; б) визнання самостійности України; в) вирішення Української долі на Українських Установчих Зборах. Такі місцеві союзи з такою платформою повинні бути організовані скрізь: в Софії, Букарешті, Відні, Варшаві, Берліні і т. и., потім повинен одбутися загальний з'їзд і вибрані депутати до Уряду для погодження з ними і вступу до Ради Республіки. Гадаю, що на протязі місяця такі союзи будуть засновані і в Софії, і Букарешті.

Прес-бюро. Преса Румунська ставиться до нас як і раніш цілком прихильно. Але на який[сь] час наші інтереси були приглушені подіями на Півночі, хоч треба сказати, що Румунська преса відносилась до них з великою резервою. Згідно вказівкам Міністерства ми в своїх комунікатах до преси давали відомости: 1) про повстання за гасла Петлюри, 2) національний терор большевиків і 3) про нашу державну працю і Раду Республіки. Як видно з надсилаємих пресових звітів, наші відомости містилися в багатьох органах преси.

Консульський відділ. За останні часи знову підвищилась діяльність відділу, дякуючи побільшенню еміграції з України. Видано паспортів 209 і продовжено 32, зібрано грошей за це 14.100 леїв. Аби ми мали можливість відчинити нашу агентуру в Бесарабщині, то прибуток від консульської служби ще б піднявся б. В зв'язку з погромами Буденного⁶⁸, а також посиленням большевицьких репресій треба і на далі сподіватися [на] збільшення еміграції, а також і консульської праці.

Опіка військовополонених і збігців. Зараз в Румунії в трьох таборах знаходяться коло 1180 наших інтернованих громадян, з них: в Фогараші⁶⁹ - 80, в Брашові⁷⁰ - 800 і Текіргйолі⁷¹ - 300. Всі ці табори знаходяться під нашим

⁶⁷ Денікін Антон (1872-1947) - російський військовий і державний діяч, генерал-лейтенант. Один з керівників Білого руху в Росії.

⁶⁸ Будьонний Семен (1883-1973) - радянський воєначальник. 1919-1923 рр. - командувач Першої кінної армії.

⁶⁹ Фогараш (Фегераш) - румунське місто, де знаходився табір для інтернованих вояків Армії УНР.

⁷⁰ Брашов - румунське місто, де знаходився табір для інтернованих вояків Армії УНР.

⁷¹ Текіргйоль - румунське місто, де знаходився табір для інтернованих російських й українських вояків.

доглядом і по відомостях ген[ерала] Дельвіга і сотника Михайлова, які їх одвідали, становище інтернованих щодо помешкання, харчів цілком добре. Бракує одягу і білизни, а також важке моральне становище, бо нема праці і надій на щось певне. Є багато бажаючих виїхати до других країн, або піти на роботи в Румунії і Місія по змозі задовольняє такі бажання, але стримано, бо немає директив, як гадає Уряд поводитися з цими рештками нашої армії, чи тримати їх для боротьби, чи дозволити їм перейти на положення збігців і шукати заробітку на чужині. За останній час відправлено в різні країни, в тім числі в Польщу і Чехію, 15 чоловік.

Окрім цих інтернованих військових переважно громадян, в останні часи почали в великій кількості переходити Дністро всякі цивільні збігці. Спеціально відносно них Урядом Румунським було видане дуже прихильне розпорядження, яке я вже надіслав Міністерству, але яке місцевою Бессарабською і головно військовою владою часто ігнорується. Ці збігці попадають до тюрем, до військових судів, звідкіль вони нам не можуть подати навіть голосу. Місія користується для допомоги їм громадськими комітетами, що зорганізовані в Більцях⁷² і Бендерах⁷³ з нашою підтримкою, але цього мало і тому власне для полегшення цієї справи виїжджає до Кишиневу Адмірал Остроградський, аби відчинити там відділ нашого Червоного Хреста, так як я це зробив в Болгарії, цей відділ може мати благодійні гроші і своїх уповноважених по інших містах.

Культурно-просвітна діяльність. Ця галузь нашої праці затримується виключно браком грошей. Але дещо все ж таки з наміченого плану Місія провадить в життя. Студентські товариства вже зорганізовані в Букарешті і почали свою працю. Видаємо допомоги нашим студентам. Святкування Шевченка відбулися в таборах, в студентських організаціях, а в Румунських часописах були поміщені статті⁷⁴ з образом кобзаря (див. дод. XI).

Фінансові справи і комерційна діяльність. Про дуже важливі справи фінансового характеру мною дані відомости в докладі про Болгарське Посольство. Окрім того, ведемо справу продажу румунському Міністерству війни 3.000.000 набой⁷⁵, що знаходяться в Відні по 1,2 леї за набой. Справа майже зладжена і не вистарчає тільки згоди прем'єра, з яким я маю бачитися в скорому часі, після того, як він видужає. Маючи на увазі можливий наш поворот на Україну і відчинення кордону для товарообміну, ми робимо заходи порозуміння з великими комерційними товариствами для того, аби вони наготовили товарів для України.

Зниження платні членам Місії згідно розпорядження Міністерства мною вже проведено, але зменшення службовців затримано, дякуючи гарному поступленню консульських зборів, що дало можливість без всякого напруження фінансових засобів Місії підтримувати її в попередньому складі. Тим часом зараз же, коли виявиться, що Місія в сучасному складі існувати не може, то я негайно виконаю розпорядження міністерства про відкомандирування до його розпорядимости двох наших урядовців.

⁷² Більці (Бельці) - нині місто в Молдові, де у листопаді 1920 р. тимчасово перебували інтерновані вояки Армії УНР.

⁷³ Бендери - нині місто в Молдові.

⁷⁴ Стаття - стаття.

⁷⁵ Набій - патрон.

Справа постачання зброї. Згідно плянам нашої начальної команди Місією вкупі з командірованими представниками ген[ерала] Капустянського⁷⁶ і полк[овника] Нізієнка⁷⁷ був представлений спеціальний меморандум (див. дод. XII). Але справа заклала через зміну політичної ситуації, яка виявлена в загальній частині цього доповіді.

Допомога сільському господарству. В Болгарському доповіді мною намальовані перспективи можливої допомоги нашим збігцям через заснування хліборобських артілів⁷⁸. Тут ми продовжуємо підтримувати закинутий сюди невеликий гурт коноводів з метою зберегти їх коней для України. Мною було запропоновано Українським кооперативним центрам увійти пайщиками до цього гуртка, аби зміцнити його і дати йому більш громадський характер.

Во всьому своєму доповіді я навмисне не торкався справи положення нашої України. Сподіваюсь в цьому напрямкові представити окремий доповідь. Мене дуже непокоїть те, що в наших урядових колах встановлюється дуже оптимістичний погляд на положення нашої справи на Україні під впливом повстанських відомостей. Ще більш небезпечним було б уявляти собі цю справу з емігрантського погляду на речі, переносячи центр ваги на себе, а не [на] ту реальну жорстоку дійсність, де творяться якісь нові комбінації, нарастають нові події. Недавно прибувший до Букарешту полк[овник] Поплавко⁷⁹, який проїхав майже всю Україну з Полтави до Ямполь⁸⁰, теж звертає увагу на велику небезпеку нашій справі іменню на Україні, на що треба звернути особливу увагу.

Представляючи цей доповідь, прошу відповідних директив і вказівок.

Голова Місії професор К. Мацієвич.

Резолюція: Копії п[ану] Гол[овному] От[аману], Пр[ем'єр]-Мін[істру], Гол[ові] Закорд[онного] Ком[ітету] 6/IV,
Резолюція⁸¹: Додаток IX, X в папці «Югославія» 8/5 1921).

*ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 308, арк. 43-48зв. Машинописний оригінал.
Бланк.*

№16

ЛИСТ К. МАЦІЄВИЧА А. НІКОВСЬКОМУ

28 березня 1921 р., м. Бухарест

⁷⁶ Капустянський Микола (1881-1969) - військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР.

⁷⁷ Нізієнко Олександр (1894-1965) - військовий діяч. Начальник відділу штабу 8-го Катеринославського Коша Дієвої армії УНР, у складі якого у квітні 1919 р. був інтернований у Румунії, 1919 р. - штаб-старшина для доручень командувача Дієвої армії УНР, 1920 р. - начальник штабу 4-ї бригади 2-ї дивізії Армії УНР, підполковник Армії УНР.

⁷⁸ Хліборобська артіль - сільськогосподарський виробничий кооператив.

⁷⁹ Імовірно, Поплавський Василь - полковник Армії УНР. Учасник Другого Зимового походу у складі Бессарабської групи (відділ Йосипа Пшоника).

⁸⁰ Ямполь - нині місто у Вінницькій області.

⁸¹ Цей запис зроблено чорним олівцем у лівому верхньому куті листа.

Таємно.

Вельмишановний пане Міністре.

Згідно наказу Ради міністрів про моє призначення Керуючим Болгарським Посольством, яке Ви мені закомунікували за ч. 348 від 25/XI м[инулого] р[оку] я в присутності п. Юрисконсульта Міністерства З[акордонних] С[прав] склав відповідний акт про прийом прав Болгарського Посольства і вступ до виконання нових обов'язків. Одержавши потім розпорядження Міністерства з приводу архівів Посольства і організації допомоги збігцям, я рішив персонально одвідати Софію для того, аби на місці самому залагодити деякі найбільш важливі питання.

Завданням моєї поїздки до Софії я собі ставив слідуєчих 4 справи: 1) Офіціальне представлення своїх вірительних грамот і персональне знайомство з Болгарським Урядом, 2) орієнтація в політичних настроях Болгарії і російської еміграції, 3) НАЛАГОДЖЕННЯ ДІЛОВИХ СПРАВ посольства і 4) орієнтація в положенню українських збігців і намічення шляхів і засобів допомоги їм.

1) До Софії я прибув 6-го березня і там довідався, що Прем'єр-міністр Стамбулійський⁸² вже повідомив Легацію⁸³ нашу про те, що він негайно прийме мене, як тільки я приїду до Софії. Але, на превеликий жаль, на тім самім тижню, коли я приїхав до Софії, туди-ж прибула і антантська репараційна Комісія, яка має завданням вияснити, що повинна зробити Болгарія в загальному відшкодуванню руйни, нанесеної війною П[ан] Міністр не дуже то поспішав допомогою цій Комісії розпочати свою працю і кажуть, що навмисне припинив всі офіційні прийоми у себе, виїхавши з Софії до свого маєтку. Так-що тільки 10-го березоля і то за виняток для всіх, хто бажав його на цьому тижні бачити, П[ан] Міністр Стамбулійський прийняв мене офіційно в помешканню Ради Міністрів. З долучаємої до цього докладу стенограми моєї розмови з п. Стамбулійським видно, з якою прихильністю цей найбільш видатний діяч сучасної Болгарії ставиться до Української справи. Він прийняв мої вірительні грамоти і обіцяв нам ту допомогу нашій праці в Болгарії, яку зараз Болгарський Уряд має можливість нам дати.

Того ж дня я представився Керуючому Міністерством З[акордонних] С[прав] Радеву⁸⁴, з яким, як це видно з долучаємої записі нашої бесіди, я також мав довгу і цікаву розмову.

Крім цих 2-х осіб я склав візити Голові Болгарського Парламенту Ботеву⁸⁵, а також Дипломатичним Представникам в Польщі, Румунії і Чехословачії. Всі перелічені особи персонально відповіли мені на мої візити, завітавши до мене до готелю, де я мешкав, чи після мого від'їзду - до Легації.

⁸² Стамбулійський (Стамболійський) Александр (1879-1923) - болгарський державний діяч. 1919-1923 рр. - прем'єр-міністр Болгарії.

⁸³ Легація - дипломатичне представництво.

⁸⁴ Радев Сімеон (1879-1967) - болгарський державний діяч, дипломат, історик, журналіст. 1920-1921 - посол Болгарії в Нідерландах, 1921-1923 рр. - керуючий Міністерством закордонних справ, оскільки прем'єр-міністр А. Стамболійський був одночасно міністром закордонних справ.

⁸⁵ Ботев Александр - болгарський державний діяч. 1920-1921, 1923 рр. - голова звичайних Народних зборів Болгарії.

Серед тих здобутків, які дав мій подорож до Софії, я повинен зауважити перш всього на те, що прийом, мені оказаний, був дуже ввічливий, а в Стамбулійського, навіть, і щирий. Його Уряд, аби наші умови хоч трохи змінилися на краще, готовий був визнати УНР цілком офіційно і де-юре. Тепер же поки що він послідовно визнаватиме нас де-факто. Треба також звернути увагу на повну неусвідомленість як Болгарського Уряду, так і громадянства про положення Української справи і загальну ситуацію на Україні. Дякуючи цьому, мені кожен розмову доводилось починати з інформаційних відомостей про те, що уявляє з себе У.Н.Р. і її Уряд, яке його правне відношення до України. З другого боку, серед болгарів взагалі під впливом росіян широке розповсюдження має думка, що найкращим засобом побороти всеросійський хаос являється Федеративна організація нової Росії. Розуміючи федерацію в Європейському змісті, вони не можуть собі уявити розумних і ґрунтовних причин, чому українці ведуть ворожу політику відносно федеративних планів росіян. Знову і це питання мені доводилося освітлювати у всіх своїх бесідах і треба сказати, що мої аргументи дуже легко засвоювалися бесідниками і скажемо, Стамбулійський досить рішучо і твердо визнає наше право на державність і незалежність при сучасних відношеннях до нас росіян всіх толків і партій. При першій своїй візиті я не найшов можливим і тактовним настоювати на аудієнції у Царя, але в другий раз, коли я туди поїду на більш довгий протяг часу, я певен, що цю аудієнцію матиму, і тим самим прихильне відношення Болгарії до нас ще більш зміцниться.

Мій приїзд і моя репрезентація Уряду Болгарському, а також дипломатичним Представникам нарobili великого шуму серед політичного світу Софії і особливо серед росіян, які до цього часу лічать Болгарію і Сербію своєю відчиною⁸⁶. Вони мудрують все над питанням, чого власне я приїздив і вигадують всякі дурниці. Певне, що для них той прихильний і майже офіційний прийом, який зробив мені Болгарський Уряд, велика неприємність. Але в Болгарії їм доведеться примиритися з нашою акцією, бо умови і обставини для них складаються тут все більш-більш мало сприяючи.

Сучасна ситуація в Болгарії склалася як результат, з одного боку, нещасливого кінця війни для неї, а також ще більш того важкого мирового договору, який її підписати примушено було в Севрі⁸⁷. Це для болгарів явилось великою несподіванкою, бо вони зараз же після встановлення перемир'я рішуче і щиро змінили свою орієнтацію, віддавши себе цілком на волю Антанти. Тим часом по мировому договору від них забрали Фракію⁸⁸ з Одрином⁸⁹, не давши Болгарії виходу до Егейського моря, Болгарську частину Македонії⁹⁰ і т. и. Крім того, Болгарії доводиться ж взяти участь у виплаті видатків на відшкодування і репарацію

⁸⁶ Відчина - вотчина.

⁸⁷ Севрський мирний договір - міжнародний акт, підписаний 10 серпня 1920 р. в Севрі (поблизу Парижа) державами-переможницями в Першій світовій війні із султанським урядом Османської імперії. Але, ймовірно, К. Мацієвич помилився, оскільки Болгарія підписала з країнами-переможницями договір в Нейї (поблизу Парижа) 27 листопада 1919 р.

⁸⁸ Фракія (Тракія) - історична область, що займає частину Балканського півострова, від північного узбережжя Егейського моря і Пропонтиду до Дунаю.

розруйнованих війною місцевостів, яка далеко перевищує платіжні можливості Країни. В кінці кінців Болгарія принижена, скривджена, залишилась одна без всякої допомоги якої то небудь великої держави. Це все відбилося в політичному життю Болгарії зараз після мирової Конференції⁹¹ в двох головних напрямках: з одного боку, всі політичні партії, які до цього часу вели провід політичному і державному життю Болгарії, більш-менш рішуче збанкрутували в громадській і особливо народній opinio, одні через свої зв'язки з Германією, другі через попередні військові невдачі і треті через невдалу мирову політику. Це все сприяло в великій мірі зросту політичного впливу і значіння тієї нової політичної формації, на чолі якої стояв сучасний прем'єр Болгарії, а тепер майже її диктатор. З другого боку, оставлена всіма Болгарія під впливом тих надій, які по всьому світі покладались на акцію Колчака⁹² і Денікіна, знову підпала під вплив росіян і своїх русофілів. Болгарії здавалося, що тільки єдина і могутня Росія може запобігти її лихові і допомогти її зменшити ті кривди, які причинили її сусіди і Держави Антанти.

Спинимось спочатку на першому наслідкові останнього політичного розвитку Болгарії, а іменно на народженню і зміцненню режиму Стамбулійського. В деяких відношеннях появлення Стамбулійського у влади і його возвищення нагадує в деякій мірі те, що мало місце в Румунії відносно ген[ерала] Авереску. Як я вже казав, всі головні партії згубили свій авторитет. Народні маси зневірилися в своїх постійних проводирях, а зростаюча дорожнеча, економічний занепад і розрухи після війни давали сприяючий ґрунт для всякої політичної демагогії.

В таких точнісіньких умовах в Угорщині вибухнув своєрідний большевизм Бела Куна⁹³. Те саме чекало б і Болгарію, аби вона не була такою суто хліборобською країною і аби в неї не склалася [до] війни хліборобська організація⁹⁴ на чолі з Стамбулійським. Він під загрозою смертної кари змагався проти участі Болгарії в війні і весь час її сидів у в'язниці. Цілком зрозуміло, що в таких умовах, в яких опинилась Болгарія після Мирової Конференції, Стамбулійський зі своєю хліборобською партією явивсь єдиним неопороченим кандидатом на владу. Положення його було дуже важким. Молода партія, без інтелігенції, без вихованих і опитних політиків повинна була організувати владу в розруйнованому краю при загальній гострій опозиції всіх політичних груп, при все зростаючому поширенню комуністичної партії, яка знаходиться в зв'язку з Москвою, взяла на себе тягар державного керма і треба тепер признати, що виконала свої державні обов'язки з великим поспіхом⁹⁵. Перед нею перш всього стояло завдання скріпити порядок і спокій в країні і Стамбулійський залізною рукою добився цього, не відступаючи перед самими суворими

⁹¹ Йдеться про Паризьку мирну конференцію 1919-1920 рр.

⁹² *Колчак Олександр* (1874-1920) - російський військовий і державний діяч, адмірал, полярний дослідник. Керівник Білого руху в Сибіру.

⁹³ *Бела Кун* (1886-1938) - угорський політик-комуніст єврейського походження. Лідер Угорської Радянської Республіки (1919), нарком закордонних і військових справ.

⁹⁴ Йдеться про Болгарський землеробський народний союз.

⁹⁵ Поспіх - успіх.

мірами розправи зі страйками і всякими іншими заворушеннями. Всякий раз, коли вони повставали, на поміч Стамбулійському приходили його вірні «селяки»⁹⁶, які готові були по першому його приказу розправитися з непокірними. Перед політиканствующою інтелігенцією хліборобами було поставлено ясно і одверто ділему: або йти на службу до нової влади, залишивши всякі свої лозунги, або бути викинутими зовсім з політичного життя. Їм говорилося прямо, що вони довели країну своїм правлінням майже до загибелі і тепер вони повинні безоглядно слухатися тих, хто хоче її урятувати. Рішення це провадилось остільки систематично, що було багато випадків, коли непокірну політичну інтелігенцію відправлялось на громадські примусові роботи. Не даром то старі політичні партії Болгарії охрестили Стамбулійського большевиком.

В зовнішній політиці було прийнято відразу позицію примирення з тим сучасним становищем, яке утворилось для Болгарії мировою Конференцією. Одне головне завдання було лише поставлене і на ньому сконцентрував всі свої сили новий Уряд - це одержання виходу до Егейського моря. Во всьому останньому Уряд рішив триматися мирної добросусідської політики з тим, аби мати розв'язаними руки для будівничої праці у себе дома. І ніде правди діти, в цьому напрямкові Урядові пощастило осягти дуже багато. Країна має гарний транспорт, промисловість її почала оживати, валюта падає [не] так катастрофічно, як в других країнах, дорожнеча життя не дає так гостро себе почувати, внутрішній порядок і спокій суть забезпечені по всій країні і населення має можливість і охоту до продуктивної мирної праці. Після тих гірких переживань, які дали по чергово германофільство, антантофільство, болгари побачили, що їхня єдина надія - це їх власні сили, сили свого народу, тому зараз дуже ослабли їхні звичайні нахили до тої чи іншої орієнтації. Вони наче зачинились в собі, не довіряючи чужоземцям, хто б вони не були.

В загальних рисах таке відношення переважної більшості сучасного активного громадянства розповсюджується і на росіян. За часів Денікіна і Колчака, а також під впливом образи від мирної Конференції, коли Болгарія готова була чіплятися хоч за соломинку, в неї був почав зріст русофільства. Але це як прийшло випадково, то також швидко сплило. Болгари зрозуміли, що Росія дуже довго ніякої допомоги нікому не зможе дати, що навпаки, вона сама її потребує, а російські емігранти, які великим натовпом прибули до Болгарії, своїм високомірством, презрінням до Болгар ще більше зменшали їх симпатії до росіян. Покладали вони були надії також на російську дипломатичну за допомогу в справі поліпшення відношень з Сербями. Росіяни, як це водиться, надавали всяких обіцянок, але з цього нічого не вийшло. І тепер Болгари досить іронічно відносяться до російських претензій: «вони хочуть і тепер опікувати нас, але ми давно вирости з такого віку», казав мені один з Болгарських діячів. В час мого перебування в Софії Міністерством Війни був виданий наказ про те, аби військові росіяни скинули форму під загрозою арешту. Політичні впливи росіян збереглися серед таких громадських організацій, як всеслов'янське дружество⁹⁷, на чолі якого стоять тепер майже

⁹⁶ «Селяки» - члени Болгарського землеробського народного союзу.

⁹⁷ Всеслов'янське дружество (болг. Славянско дружество) - благодійне товариство, яке опікувалося російськими біженцями на початку 20-х рр. XX ст., забезпечувало їх тимчасовими паспортами (посвідченнями особи), надавало житло, допомогу пораненим. Очолював товариство Стефан Бобчев.

анахроністичні фігури, як наприклад Бобчев⁹⁸. Серед урядових організацій впливи збереглися в Міністерстві З[акордонних] С[прав]. Офіційна Російська Місія⁹⁹ під головуванням Петряєва¹⁰⁰ особливим впливом і повагою не користуються, антантські представники її досить одверто ігнорують. Серед російських приватних громадських організацій найбільшу роль відіграють дві: Російський Червоний Хрест¹⁰¹, який керує справою допомоги збігцям і веде одверту ворожу протиукраїнську політику, відмовляючи українським збігцям, коли вони мають український паспорт, в куску хліба і примушуючи брати паспорта російські. Другою організацією «Російське об'єднання»¹⁰², яке провадить агітаційну працю і видає газету «Россия»¹⁰³. Напрямок цієї організації більш-менш поміркований взагалі, але інколи він приймає одверто чорносотенний характер. Окрім цього, Росіяни мають багато всяких культурного й економічного характеру організацій¹⁰⁴, розпочали промислову і торговельну працю і т. и. Почувається великий вплив їх в справі театральній. Але того впливу і значіння, на що вказує Міністерство в своєму листі ч. 1299/1356 від 8 [?] росіяни не мають. Відомости Міністерства маю одержані від наших збігців, які відчували на собі політику Рос[ійського] Чер[воного] Хр[еста], і тому малювали становище справ Болгарії з політичного боку не відповідаючими дійсності. Ні, росіяни в Болгарії зараз нашої справі в урядових колах не мають сили пошкодити.

І цей здобуток Болгарії залежить не тільки через те, що Росія згубила там свій вплив, але і тому що Болгари починають знову більш прихильно ставитися до української справи. За часів Гетьманату відношення було офіційним, державним, але мало свідомим. Великою послугою тут було те, що визнання нас Болгарією дало імпульс для політичного трактування нашої справи. Воно не припинялось потім весь час і треба сказати, що в великій пригоді тут нам стали росіяни, які весь час вели проти [нас] ворожу акцію і тим весь час підтримували інтерес до України. Аби наша Місія замість внутрішньої ворожнечі, вміло використала це становище, то відношення болгар до нас зараз було-б краще. Тепер вони, зрозумівши

⁹⁸ *Бобчев Стефан* (1853-1940) - болгарський письменник, громадсько-політичний діяч. З 1902 р. - професор Софійського ун-ту, 1911 р. - міністр народної освіти, 1912-1913 рр. - посол Болгарії в Росії. Голова Слов'янського товариства.

⁹⁹ Йдеться про дипломатичне представництво Збройних Сил Півдня Росії.

¹⁰⁰ *Петряєв Олександр* (1874-1933) - російський дипломат. 1920-1922 рр. - дипломатичний представник Уряду Збройних Сил Півдня Росії. Один з ініціаторів створення Російсько-Болгарського культурно-благодійного комітету.

¹⁰¹ Російський Червоний Хрест (Російське товариство Червоного Хреста, РТЧХ) - благодійна громадська організація, створена в Росії в 1867 р. під назвою «Общество попечения о раненых и больных воинах». 1879 р. перейменоване на Російське товариство Червоного Хреста. З 1918 р. поряд з радянським діяло й емігрантське товариство - РТЧХ (стара організація). Уповноваженим РТЧХ в Болгарії був Л. фон Фельдман, його заступником - генерал В. Нікольський.

¹⁰² 7 Російське об'єднання - ймовірно, «Общество единения русских в Болгарии», що було створене восени 1920 р. Керівники - Р. Моллов та А. Янішевський. Мета товариства - об'єднання російських емігрантів, надання їм моральної та матеріальної допомоги. Видавало в Софії газету «Россия».

¹⁰³ «Россия» - газета, друкований орган «Общества единения русских в Болгарии». Виходила в Софії у 1920-1921 р. (до березня). Видавець - В. Іловайський.

¹⁰⁴ Найбільш відомі - Всероссийский Земский Союз, Всероссийский Союз Городов, Центральный Объединенный Общественный Комитет, Союз русских агрономов в Болгарии, Русско-болгарский культурно-благотворительный комитет.

слабкість Росії, можливість скорішого відродження України, досить рішуче виявляють свої політичні симпатії до нас. Ще краще це видно в діловій сфері, до якої я зараз і перехожу.

3) Один з головних завдань ділового характеру в своїй поїздки до Софії я поставив собі порядкування справ Посольства. Треба сказати, що приїзд п. Храпка¹⁰⁵ і його розмови не досить обережні з деякими представниками Болгарського громадянства, а особливо зовсім необережні балачки п.п. Налісника¹⁰⁶ і Лаврика¹⁰⁷ про остаточне розв'язання і ліквідацію Болгарського Посольства, свідомі інтриги деяких наших українців проти п. Драгомирецького¹⁰⁸, утворили для нашої Легації дуже неприємне, хитке положення. Їм дуже вміло зкористувалися Росіяни, які всю справу освітлили в тому напрямкові, що взагалі Уряд У.Н.Р. ліквідується. Трохи допомогли тут Моркотунівці¹⁰⁹. Діло дійшло до того, Антантська репараційна Комісія хотіла реквізувати помешкання нашої Легації, одержавши відомости, що її вже не існує. Своїми заходами перед Болгарським Урядом і Міністерством Закордонних Справ особливо я розвіяв всі ці чутки, але був повинен надіслати офіційне повідомлення, що Легація не припиняла своєї праці, що помешкання її знаходиться там, де і було раніш і, що моїм Представником застається п. Драгомирецький. Познайомившись з діловодством і Консульським Відділом я констатував, що в середньому на місяць канцелярії Посольства доводиться випускати 100-120 входячих паперів і 10-15 паспортів. Взагалі праця офіційно-ділового характеру не переважає сили одного чоловіка. Діловодство ведеться в порядку і тому я, як весь архів, так і всі діла залишив в Софії, лічучи тимчасово зайвим переводити їх до Букарешту. Поки що я не бачив в цьому ніякої негайної потреби, а вражіння це зробило на Софійську опінію для нас не вигідне. В другий свій приїзд до Софії, коли я матиму можливість там пробути час довший, як цей раз, то я займусь цими справами більш уважно.

Одночасно з цим довелося залагодити, а також розпочати деякі справи по отриманню до нашої розпорядимости ріжного державного майна. З долучаємих до цього додатків (див. дод. IV), що річ тут іде про великий державний інтерес, а іменно: 1) забрання до наших рук земельного участку на Дунаю в м. Свіщові¹¹⁰ з 3 цистернами для нафти, будинками і іншим майном. Справа ця, дякуючи енергії п. Драгомирецького, як це видно з

¹⁰⁵ *Храпка Іван* - дипломат, юрист-консулт Посольства УНР в Австрії, дипломатичний кур'єр. Влітку 1920 р. був відряджений МЗС УНР до Софії для ліквідації справ та погашення боргу Посольства УНР в Софії.

¹⁰⁶ *Налісник Юліан* - військовий, дипломат, адвокат. 1919-1921 рр. - аташе Посольства УНР в Болгарії. Автор спогадів про Українське посольство в Болгарії.

¹⁰⁷ *Лаврик Микола* - дипломат, аташе Посольства УНР в Болгарії.

¹⁰⁸ *Драгомирецький Василь* - керуючий Посольством УНР в Болгарії, 1920-1921 рр. - дипломатичний агент УНР в Болгарії.

¹⁰⁹ Моркотунівці - члени та прихильники русофільського Українського національного комітету в Болгарії О. Вишневецький, О. Сахно-Устимович, О. Сливинський і Ф. Шульга. Очолював Комітет відомий масон Сергій Моркотун (1893-1971). У 1918 рр. - секретар гетьмана П. Скоропадського, 1919 р. - учасник переговорів з П. Врангелем, 1920 інтригував проти дипломатичного агента УНР в Болгарії В. Драгомирецького, 1922 р. вів переговори з головою Раднаркому УСРР Х. Раковським.

¹¹⁰ Свіщов (Свіштов) - місто і порт на Дунаї (навпроти рум. міста Зімніча) в Болгарії, нині на території Великотирновської області.

долучаємих контрактів майже цілком залагоджена і п. Драгомирецький вже виїхав для передачі участку і майна по описі новому, нашому вже орендарю. 2) Одержання від Болгарського Уряду грошей за перевозку Болгарських грузів Дунайським пароходством. В цій справі п. Драгомирецький подав протест, щоби нікому цих грошей, окрім України, не платили, а я заявив претензію на ці гроші від імені У.Н.Р. Сподіваємося їх одержати. 3) Розплата за конфісковане Болгарами військове майно, яке під час війни направлялося до Сербії і належало Дунайському Пароходству. Готуємо в цій справі спеціальний меморіал, який матиме успіх, бо Болгарам вигідніше з нами розплатитися, ніж з Росіянами. Справа вимагає великого секрету. 4) Одіbrane до нашої розпорядимости 2 пароплавів і 5 бірж. В цій справі збираються матеріали і виясняються шляхи, яким нам варто скористуватися для того, аби одержати до своїх рук це майно.

Коли пощастить ці всі справи довести до бажаного кінця, а це не так буде трудно, бо Болгари цілком на нашій стороні, то до рук нашого Уряду можуть поступити досить значні суми, якими можна скористуватися для дальшої нашої праці. Своєчасно я буду повідомляти про хід всіх наших заходів в цих справах.

4) Згідно доручення Міністерства, я також звернув увагу на справу наших збігців. Дійсно зараз в Болгарії перебуває велика кількість Українців, як військових, так і цивільних, прибувших сюди головним чином після евакуації Криму. Серед них налічується до 500 повстанців¹¹¹, які евакуювалися разом з Врангелівською армією. Точну реєстрацію наших збігців ще не переведено, але по різних відомостях, правда не перевірено, можна лічити загальну їх кількість до 2.000 чоловік. Весь цей натовп людей належить до різних класів і верств нашого населення, бо є серед них чимало наших власників, заможних селян, представників інтелігенції, але переважну більшість уявляють з себе бувші козаки і мобілізовані до Врангелівської армії повстанці і просто селяни. Всі вони після евакуації Криму тікали від большевиків не як українці, не маючи українських паспортів і тільки дехто встиг їх виправити¹¹² в Царгороді і в Софії. Всі вони довгий час перебували під впливом тих політичних настроїв, які утворилися відносно Української справи в Криму, і тому певної національної і державної свідомости в них годі шукати. Мені на протязі мого перебування в Софії довелося бачити і говорити з десятками цих людей, але за невеликим винятком, я серед них не зустрів таких певних і свідомих борців за нашу справу, як скажемо тих, які знаходяться у нас в таборах в Румунії. Я не хотів би запідозрювати цих людей, але мені здається і я таке одержав вражіння, що Українці вони до того часу, поки сподіваються від цього мати більш користи ніж від російського підданства. А так як наші Посольства в Царгороді і Софії не мають абсолютно ніяких грошей, то допомоги від Українців наші збігці ніякої не мають. Російські установи в допомозі, як я вже казав вище, рішучо відмовляють, навіть в куску хліба тим, хто має український паспорт.

¹¹¹ З Криму разом з «Русской Армией» П. Врангеля евакуювалося близько 2 тис. українських повстанців на чолі з отаманами Ангелом, Гелевим, О. Реківим, Уренюком, Чорною Хмарою, Д. Гулаєм, Федорченком та іншими. Частина з них прибула до Болгарії з Константинополя.

¹¹² виправити - отримати.

Правне положення наших збігів в Болгарії нічим не відрізняється від Росіян. Вони також мають право вільного перебування в Болгарії, вільного руху, і, коли знаходять де-небудь собі працю, при запомозі¹¹³ Легації їм видаються дарові¹¹⁴ картки на проїзд по залізницям. Роботу в Болгарії, порівнюючи, знайти не трудно. На нових залізницях, на заводах, в хліборобстві і т. и. багато збігців вже таки і пристроїлися. Тому, познайомившись з положенням справи на місці, а також знаючи, як неохоче і Румунія і Польща приймають до себе нові партії збігців, а до дому на Україну їм ходу нема, бо до большевиків вони іти не хочуть, встановив таку лінію поведінки і організації цієї справи в Болгарії. Тих людей, які свідомі, патріоти і діячі наших повстань ми постараємось переправити до наших таборів в Румунію. А там далі і до Польщі. Всім же останнім я рішуче наказав залишатися там, куди їх закинула доля, шукати заробітку і чекати, поки ми матимем територію. Людей 1-ї категорії дуже не багато, мабуть не більше 100-150 чоловік, про першу групу з них на чолі з полковником Філоновичем¹¹⁵, ми вже робимо тут заходи. Що ж стосується до всієї останньої маси збігців, то вони, на мій погляд, повинні залишитися в Болгарії і там якось улаштувати своє життя. Взглядно¹¹⁶ тих потреб, які пред'являють збігці, їх можна поділити на дві групи: ті, що тільки прибувають до краю і вимагають притулку, харчів і якоїсь першої допомоги, і ті, що вже обжились на нових місцях і повинні вже самі про себе подбати. Відповідно цих двох категорій і державна допомога збігцям повинна йти по двом напрямкам: забезпечити ново прибуваючих, або хорих ф тим часом згубивши працю помешканням і харчами на Ілька день і організація всіх останніх збігців на ґрунті трудової самопомоги. Перше завдання моє виключило благодійний характер і найкращою інституцією для його виконання повинно лічити місцевий Відділ Червоного Хреста. Тому я по згоді з Болгарським Урядом відчинив цей відділ, призначивши тимчасовий Комітет у складі п.п. Леонтовича¹¹⁷, проф. Лучева і Драгомирецького. Цьому комітету я асигнував на початок його діяльності 3000 леїв левів п. Драгомирецькому пощастило виклопотати для притулку бараки на 100-120 чоловік, також матеріал для ремонту їх, які вже робиться самими збігцями; від Болгарського і Американського червоних Хрестів є надія одержати постійну допомогу і тому я сподіваюся, що ця справа може лічитися більш-менш залагодженою. Тепер все залежить від енергії і праці Комітету, який повинен придбати собі симпатії серед Болгарського громадянства і Представників міжнародних благодійних товариств. Далеко трудніша справа з організацією другого завдання, але як видно з долучаємої тут докладної

¹¹³ при запомозі - при допомозі, за допомогою.

¹¹⁴ дарові - безкоштовні.

¹¹⁵ *Філонович Василь* (1894-1987) - полковник Армії УНР. Наприкінці 1920 р. евакуювався до Константинополя, звідти на початку 1921 р. переїхав до Болгарії, а наприкінці 1922 р. - до Чехословаччини. У 1921-1922 рр. - організатор і керівник низки українських організацій в Болгарії.

¹¹⁶ взглядно - з огляду.

¹¹⁷ *Леонтович Володимир* (1866-1933) - український громадсько-політичний діяч, письменник, юрист, міністр земельних прав Української Держави, за часів Директорії УНР - уповноважений Українського товариства Червоного Хреста в Одесі. У 1919 р. емігрував до Болгарії, згодом - до Німеччини та Чехословаччини.

записки п. Шульги¹¹⁸ (див. дод. 5) і тут нам пощастило натрапити на на правдивий на мою думку шлях. Ніяких грошей і ніяких урядових сил не вистачить, коли цю працю провадити, як це мені запропонувало Міністерство урядовим шляхом. тут є єдиний правдивий шлях - в самодіяльності самих збігців, і коли вони це сам зрозуміли, зорганізувавшись в товариство допомоги збігцям. Це товариство має перевести в життя такі завдання: 1) реєстрацію збігців і організацію на місцях біженецьких комітетів, 2) допомогу по відшуканню праці, 3) організацію трудових майстерень і артілів і 4) видачу грошових позичок на ґрунті кредитового кооперативу. На 2-х бесідах, які я мав з виборними Представниками свого Товариства я умовився з ними, що вся організація буде збудована по принципу і уставу кредитового кооперативу, що всі збігці, які мають користуватися допомогою товариства платитимуть в його касу членські внески і що постараюся виклопотати їм позичку від Уряду в 60.000 румунських леїв - /вони просять 200.000 левів/. Якщо Міністерство асигнує мені цю суму, то я сподіваюсь, що справа допомоги збігцям в Болгарії буде більш-менш задовольняюче улаштована.

В заключення дозволяю собі спинитися на справі упорядкування могили Драгоманова¹¹⁹, я персонально одвідав її і пересвідчився в тому, що так залишати її надалі неможливо. Треба зробити грати і поставити пам'ятник. Я звернусь до громадянства через часописі з закликом о допомоги Місії в цій справі, але гадаю, що й Міністерство теж могло-б допомогти в тій чи інший спосіб мене підперти, доручивши всім Місіям відчинити збір на цю справу, а також асигнувати яку-будь суму для цього.

На підставі всього вище наведеного я гадаю, щ наша праця в Болгарії може мати і поспіх і добрі наслідки для нашої справи взагалі. Певне не можна чекати від Болгарії особливо в сучасному її стані, якої будь-то великої користи, але не треба забувати того, що цей нарід майже самий міцний на Балканах, що він має велику будучину і тому зовсім нехтувати працею там не є для нас корисно.

Представляючи цей доклад, прошу Вас, Пане Міністре, о відповідні директиви щодо дальшої праці.

Уповноважений Міністр У.Н.Р. в Болгарському Королівстві проф.
К. МАЦІЄВИЧ

З оригіналом згідно:

В. о. Начальника Дипломатичного Відділу

*ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 308, арк. 51-57. Машинописна копія.
Опубліковано: Власенко В.М. До історії українсько-болгарських дипломатичних відносин (березень 1921 р.) // Сумська старовина. 2018. № LIII. С. 5-21.*

¹¹⁸ Шульга Федір - український громадсько-політичний діяч, лікар, дипломат. У 1918-1919 рр. - секретар, радник, керуючий Посольством УНР в Болгарії, 1921-1924 рр. - член «Общества единения русских в Болгарии».

¹¹⁹ Йдеться про відомого українського громадсько-політичного діяча Михайла Драгоманова, який у 1895 р. помер у Софії, де і похований.

№17

ЛИСТ А. НІКОВСЬКОГО К. МАЦІЄВИЧУ

14 квітня 1921 р.

Дорогий і щиро шановний Константине Адріановичу!

Пересилаю Вам офіційне доручення перевезти гроші уряду, дуже прошу Вас зважити наші мотиви:

Ні в якому разі не слід доручати перевезу грошей людині, котру можуть потрусити на кордоні і гроші забрати. Це буде чистий заріз нам усім, бо ждуть цих грошей всі і нікому не подарують пригоди з ними. Вас не будуть турбувати на кордоні і Ваш виїзд не може бути нічим загальмований, а тут дорогий кожний день, тому від імені [Вяч.] К-ча¹²⁰ і м-ра фінансів прошу Вас негайно гроші урядові привезти або зробити таку заміну Вашої іншою, щоб була абсолютно гарантія безпечної і скорої доставки грошей.

Сьогодні їду до Варшави без особливих надій на успіх.

Всього доброго

Ваш А[ндрій] Н[іковський]

З оригіналом згідно: Д. Вахнянин¹²¹.

ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 33, арк. 46. Рукописна копія. Бланк.

№18

ЛИСТ К. МАЦІЄВИЧА А. НІКОВСЬКОМУ

28 квітня 1921 р., м. Бухарест.

До пана міністра закордонних справ.

При моєму останньому листі до Вас я залучив копію повідомлення Секретаря нашого Посольства в Царьгороді, п. Приходько¹²², з якого видно, в якому надзвичайно важкому становищі опинилось наше дипломатичне представництво в Царьгороді за браком грошових засобів.

Кілька днів тому я одержав знову від п. Приходько листа, копію якого залучаю. Рахую за свій обов'язок звернути Вашу увагу на те безрадне становище Посольства в Царьгороді, про яке свідчать приведені в листі п. Приходько факти, що загрожують повній втраті нашого авторитету в Туреччині.

Голова Місії К. Мацієвич.

ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 97, арк. 56. Машинописний оригінал. Бланк.

¹²⁰ Ймовірно, В'ячеслав Костянтинович Прокопович (1881-1942) - державний діяч, публіцист, історик. 1920 - голова Ради Міністрів УНР.

¹²¹ Вахнянин Д. - співробітник МЗС УНР.

№19

ЛИСТ К. МАЦІЄВИЧА А. НІКОВСЬКОМУ

27 жовтня 1921 р., м. Бухарест.

Цілком таємно!*Високоповажний П[ане] Міністре!*

В своєму останньому докладі відносно фінансового становища Дипломатичної Місії в Румунії від 4 липня ч. 2658 я доводив до Вашого відома, а також і Прем'єр-Міністра, що воно уявляється надзвичайно важким і що без допомоги зовні Місія далі не може існувати.

В названому докладі я також звертав увагу Уряду на можливі фінансові ресурси, якими могли б скористуватися як Місія, так і Уряд для поліпшення свого становища. З того часу виявилось, що надії на ці ресурси не здійснилися по різних причинах. Так, продаж віденських набоїв Румунському Уряду не міг відбутися через те, що цих набоїв фактично не було в розпорядженню наших установ, а Румунське Міністерство Війни, довідавшись о те, згоджувалось їх взяти не за готівку, як ми вимагали, а «на рахунок України». В виплаті грошей за кулемети одмовлено через те, що вони залічені були румунським Міністерством Війни як військова здобича. Нарешті, справа з отриманням грошей за цукор, реквізований у кооперативу «Україна», теж мало шансів на позитивне розрішення, бо розпочавши переговори з большевиками, Румунський Уряд не має ніяких приводів виплачувати які то будь суми Українським організаціям готівкою, маючи намір перекласти їх на загальні розрахунки з Росією і Україною.

Таким чином, Місія залишилась при тих коштах, які у неї zostались і які вона могла одержати позичково від адм[ірал]а Остроградського. Дякуючи їм, вона мала можливість проіснувати ще 4 місяці сама і виплатити поверх 200 т[исяч] леїв організації ген[ерала] Гулого¹²³.

Але тепер виявилось, що далі таке існування стає все більш і більш неможливим.

Місія не виплатила утримання Голові Місії¹²⁴ і Шефу військової Секції¹²⁵ за 6 місяців, а останні - своїм співробітникам за 3, і не має ніяких надій добути потрібні кошти як для виплати цих боргів, так і для виплачування видатків по Місії в майбутньому. Положення обгострюється ще й тим, що Місія має вже і приватні борги негайного строку. Ті гроші, які знаходяться в розпорядженню адм[ірал]а Остроградського, потрібні йому для його організації, а окрім того, відносно них завжди може поступити протест з боку «Русько-Дунайського пароходства» про повернення їх йому¹²⁶.

¹²² Приходько Василь - дипломат. 1919-1921 рр. - секретар Посольства УНР в Туреччині.

¹²³ Гулий-Гуленко Андрій (1886-1929) - військовий діяч, отаман, генерал-хорунжий Армії УНР. У жовтні-листопаді 1921 р. - командир Бессарабської повстанської групи у Другому Зимовому поході Армії УНР.

¹²⁴ Йдеться про Костя Мацієвича.

¹²⁵ Йдеться про Сергія Дельвіга.

¹²⁶ Останнє речення в цьому абзаці підкреслено з позначкою N[ota] B[ene] збоку.

Єдиний і можливий ресурс - депо процентових паперів, як це вже давно відомо Місії, не може бути повернутим на забезпечення її видатків, бо повинен піти на задоволення більш негайних і важливих вимог Уряду. Тому я зовсім не передбачаю, знаючи фактично фінансове становище Уряду взагалі, ніякої можливості дальнішого існування Місії. Вести справу в борг з тим, аби і тут утворити ситуацію аналогічну тій, що мається в Царгороді, на мою думку, буде ще більш шкідливим, як повільне і постійне зліквідування Місії в тому виді, як вона існувала досі.

По офіруванню¹²⁷ справи з сучасним складом співробітників Місії, а також і з представниками місцевого Українського громадянства, я уявляю це зліквідування Місії в такий спосіб. В першу чергу залишають працю в Місії з виплатою їм боргів ген[ерал] Дельвіг і д-р Міхальський¹²⁸, завідуючий бюро преси, які мають на увазі, залишившись в Румунії, шукати собі праці в приватних підприємствах.

Тим часом в інтересах нашої справи і надіях на можливе поліпшення її, краще було б їх не звільняти, так само як і всіх інших співробітників, а дати їм довгосрочну відпустку з тим, аби обов'язки ген[ерала] Дельвіга було покладено на адм[ірал] Осроградського.

В другу чергу, через місяць або через 1,5 на таких умовах вибули б з Місії її голова проф. Мацієвич і секретарі Місії п[ани] Трепке і Геркен з тим, аби обов'язки Голови Місії були покладені теж на адм[ірал] Осроградського. Секретарство в тих зменшених розмірах, які були б потрібні, могло б виконуватися ким-небудь з громадян, а почасти допомагав би завідуючий консульським відділом, який міг би залишитися при Осроградському. Я маю на увазі нашого постійного співробітника п. Коломака¹²⁹.

Таким чином, без усякого галасу, спокійно і тихо діяльність Місії була б зведена до виконання консульських обов'язків, деякого представництва з одночасною можливістю розгорнення її в попередньому масштабі, аби для цього склалися сприяючі умови. Так як організація адм[ірал] Осроградського має деякі кошти, а консульська служба сама може себе оплачувати, то існування Місії було б забезпечено і не вимагало від Уряду ніяких видатків.

Але цей план є можливий тільки при умові, коли значну частину сучасних обов'язків Місії - захист нашого громадянства і збігців, можливу їм допомогу, пропаганду національної справи, працю в пресі і т. и. перебере на себе якась громадська інституція.

Такою інституцією, на мою думку, повинен бути Український громадський комітет, до закладання якого Місія зараз і приступає, призначаючи в самому ближчому часі його установчі збори. До участі в цьому комітетові закликаються всі українські громадяни без ріжниць політичних переконань і поглядів, національності і т. и. Приймуть в ньому участь також і представники наших інтернованих і збігців. Статут цього комітету ми офіційно затвердимо і він матиме всі права громадської і благодійної інституції.

¹²⁷ Офірування - жертвування.

¹²⁸ Йдеться про Дениса Маєр-Михальського.

¹²⁹ Коломак Петро - співробітник НДМ УНР в Румунії.

Сподіваюсь, що напрямок праці комітету ми зможемо дати такий, котрий відповідатиме політиці нашого Державного Центру і інтересам У.Н.Р.

Завданнями цього комітету мусить бути піклування долею наших збігців і інтернованих, захист їх матеріальних і моральних інтересів, організація культурно-просвітної і кооперативної діяльності, підтримування зв'язків з Румунським громадянством і пропаганда серед нього ідей Української державності і т. и. Як незалежна громадська і в більшій своїй частині і благодійна інституція, комітет може сподіватися на грошову допомогу окремих осіб, споріднених організацій, використовуючи для добування коштів вистави, концерти, зібрання пожертв і взагалі такі заходи, які зовсім не відповідають можливостям Місії.

Але найбільше значення може мати цей Комітет в політичному відношенню.

В загальному своєму докладі я цілком одверто і рішуче вияснив положення нашої Місії при сучасних умовах з боку офіційного його становища і офіційних зносин. Без впливової підтримки якоїсь держави, на що ми зараз, на великий жаль, сподіватися не можемо, справа У.Н.Р. в зв'язку з дальнішими переговорами Румунії з большевиками мусить тут занепадати. Але це зовсім не означає того, що справа Української державності і незалежності тут не має ґрунту. Навпаки, ця ідея користується дуже великою повагою серед ріжних Румунських кол і праця в цьому напрямкові має і надалі всі шанси на поспіх і гарні здобутки.

Таким чином, коли офіційна праця нашого представництва буде обмежена лише формальною і невидною діяльністю, Громадський комітет¹³⁰, користуючись правами легальної установи, може розвинути широку акцію підтримки ідеї нашої державності в напрямкові У.Н.Р. А так як він, по нашій думці, сконсолідує в собі на ґрунті просвітньої, культурної і економічної роботи всі живі сили, то тим самим може припинитися руйнацька діяльність таких наших груп, як хліборобсько-гетьманська¹³¹, моркотунівська і т. и.

На нашу думку, аби аналогічні Комітети зорганізувалися скрізь і потім при допомозі Уряду з'єдналися в загальний центр, який би ввійшов в зв'язки і зносини з Нансеном¹³², то цім би в значній мірі оздоровили б наше емігрантське життя і змогли б використати в найкращій спосіб перебування наших громадян за кордоном.

Дуже можливо, що при тій політичній ситуації, яка зараз утворилася для нашої справи, коли майже вся Європа почала переговори з большевиками і підготовляється ґрунт для загального їх, як це показала Брюссельська конференція¹³³, визнання, значній частині нашої еміграції довгий час доведеться перебувати за кордоном. А це перебування з кожним місяцем ставатиме важчим, бо коштів, як у Державного Центру, так і у самих

¹³⁰ Йдеться про майбутній Громадсько-допомоговий комітет української еміграції в Румунії, що почав функціонувати з вересня 1923 р.

¹³¹ Йдеться про Союз українських хліборобів в Бухаресті. Його лідери - Петро Новицький та Андрій Білопільський.

¹³² *Нансен Фрїтвоф* (1861-1930) - норвезький мандрівник, громадський діяч. Верховний комісар Ліги Націй у справах біженців. Лауреат Нобелівської премії миру 1922 р.

¹³³ Брюссельська конференція, що відбулася 6-8 жовтня 1921 р. за участю 15 країн Європи, Китаю та Японії, а також Міжнародного товариства Червоного Хреста й Американської організації допомоги (ARA). Мотив скликання - допомога голодуючим в Росії.

громадян не прибуватиме, а буде зменшуватися. Тому тільки ставши на ґрунт самопомогі і економічної організації можна сподіватися якось поліпшити становище нашої еміграції, яка все ще покладає надії на матеріальну і грошову допомогу Уряду, який сам не має і не може мати при сучасних умовах певних ресурсів.

Переходячи тепер до фінансового боку справи ліквідації Місії, я повинен зауважити, що вона не може бути переведеною без допомоги Уряду. Як я вже зазначав, Місія наша в останні місяці, не маючи своїх коштів і не одержуючи допомоги Уряду, повинна була в значній частині жити в борг. Ці борги при ліквідації треба заплатити, аби уникнути тих неприємностей, що мають місце в Царгороді і тим самим зберегти престиж нашої справи тут. З другого боку, згідно законам У.Н.Р. повинно бути виплачено заштатну допомогу звільняємим урядовцям в розмірі місячного утримання.

В загальній своїй сумі Місія повинна для законмірної ліквідації виплатити такі кошти:

1) Борги приватнім особам і Рум. Установам	74.750 л.
2) Борги членам Місії за минулі місяці	67.753
3) Заштатне утримання членам Місії	31.106
Разом треба виплатити	173.609

Пропонуючи вище наведений плян ліквідації нашої місії в Румунії і заміни її наміченими організаціями, прошу Вас, п[ане] Міністре, провести в законом встановленому порядку такі постанови:

1) Доручити Голові Місії або кому иньшому по уповноваженню Уряду перевести реформу нашої Місії в Румунії, передавши всі її справи адм[іралу] Остроградському і зорганізувавши громадський Комітет для захисту наших збігців і інтернованих.

2) Асигнувати для цього 173.609 румунських леїв.

Докладаючи про це, я ще раз підкреслюю негайність справи, бо переговори з большевиками йдуть швидким темпом і ми можемо зовсім несподівано постати перед фактом Румунсько-большевицького договору і всіх його наслідків.

Голова Місії У.Н.Р. в Румунії Професор К. Мацієвич.

Резолюція: По розпоряд[женню] п. М[іністр]а на негайне виконання (до 1-ої год. дня 8.ХІ.) /Підпис/.

Резолюція: *Через тяжкий і безвиглядний стан держ[явної] скарбниці доводиться перевести реформу Рум[унської] Міс[ії] п[ан] голова Місії має оповістити співробітникам: 1) закриття Місії на деякий час з тим, що [нрзб] уряду спів-кам будуть виплачені при першій спроможності, 2) що всі вони вважаються в довготерміновій відпустці з держ[явної] служби без утримання. Передачу справ місії в порядку "т[имчасово] в[иконуючого] о[бов'язки]" адм[іралу] Остроградському зробити тоді, як прийде для цього краща пора. Організація Гром[адського] К-ту потрібна. Асигнування перевести Д[епартаменту] З[акордонних] С[прав] звичайним порядком, принаймні признавши право місії на цю суму (173 т[исяч] леїв). Андр[ій] Ніковський. 7/ХІ 1921.*

ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 259, арк. 91-93зв. Машинописний оригінал.

№20

ТЕЛЕГРАМА К. МАЦІЄВИЧА А. НІКОВСЬКОМУ

[? жовтня] 1921 р.

Міністру закордонних справ УНР А. В. Ніковському.

Прошу дати розпоряджень негайно ЛЕБІДЬ-ЮРЧИКУ¹³⁴ нам виплатити 250 [тисяч] леїв для покриття видатків, які не терплять строку, а саме: помешкання, борги, платня урядовцям, без чого змушений ліквідувати Місію. Прошу негайно відповідних інструкцій.

*Мацієвич.**ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 53, арк. 9. Машинописна копія.*

№21

ЛИСТ А. НІКОВСЬКОГО К. МАЦІЄВИЧУ

16 листопада 1921 р., м. Тарнів.
Букарешт
Українська Місія
Мацієвичу

Посольство в Софії ліквідується із-за важкого фінансового державного становища. Прошу повідомити, чи Ви згодні, чи зручно з політичних мотивів взяти Вам догляд справ представництва в Софії?

Ч. 3065 16/XI

*Ніковський.**ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 25, арк. 254. Рукопис. Оригінал.*

1. Горбатюк М. Листи Андрія Ніковського до Симона Петлюри (1920-1921 рр.) // Пам'ятки: археографічний щорічник. Київ, 2010. Т. 11. С. 68-101.

2. Євген Чикаленко, Андрій Ніковський. Листування. 1908-1921 роки / Упоряд.: Н. Миронець, Ю. Середенко, І. Старовойтенко; вст. Ст. Ю. Середенко, І. Старовойтенко. Київ, 2010. 448 с.

3. Власенко В. М. До історії українсько-болгарських дипломатичних відносин (березень 1921 р.) // Сумська старовина. 2018. № LIII. С. 5-21.

4. Власенко В. Невідомі листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри 1920 р. // Пам'ятки: археографічний щорічник. Київ, 2008. Т. 9. С. 83-110.

5. Власенко В. Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри 1921 р. // Український історик. Нью-Йорк; Київ; Львів; Острого; Торонто; Париж, 2009. Т. XLVI. № 1-4 (181-184). С. 303-333.

6. Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920-1923 рр.) / Упоряд., вступ. стаття та коментарі В. Власенка. Суми: ФОП Наталуха А. С., 2009. 128 с.

¹³⁴ *Лебідь-Юрчик Харитон* (1877-1945) - економіст. 1917-1921 рр. - директор департаменту державної скарбниці, заступник міністра фінансів УНР, доцент Українського державного університету у Кам'янці-Подільському, згодом - на еміграції у Польщі.

7. Ніковський Андрій Васильович // Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії XX століття у постатях. Київ, 2001. С. 98-103.
8. Ніковський Андрій Васильович // Табачник Д. В. Українська дипломатія: нариси історії. 1917-1990 рр. Київ: Либідь, 2006. С. 352-384.
9. Горбатюк М. В. Діяльність А. Ніковського на посаді міністра закордонних справ УНР в уряді В. Прокоповича (26 травня - 14 жовтня 1920 р.) // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія. 2007. Вип. 12. С. 37-43.
10. Матвієнко В. М., Головченко В. І. Ніковський Андрій Васильович // Україна в міжнародних відносинах. Енцикл. словник-довідник. Вип. 6. Біографічна частина: Н-Я / Відп. ред. М.М. Варварцев. Київ, 2016. С. 24-27.
11. Мацієвич Кость Андріанович // Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії XX століття у постатях. Київ, 2001. С. 78-82.
12. Власенко В. Агроном і дипломат. Штрихи до біографії Костя Мацієвича // Політика і час. К., 2002. № 10. С. 78-86.
13. Єпик Л. І. Костянтин Андріанович Мацієвич - науковець, дипломат, громадсько-політичний діяч // Український історичний журнал. 2007. №1. С. 125-135.
14. Власенко В. Корифей громадської агрономії і дипломат // Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості. Київ, 2016. С. 192-208.
15. Власенко В. М. Кость Мацієвич - вчений-агроном і дипломат // Зовнішні справи. 2017. № 6. С. 32-35.

References

1. Horbatiuk M. Lysty Andriia Nikovskoho do Symona Petliury (1920-1921 rr.) // Pamiatky: arkhеohrafichnyi shchorichnyk. Kyiv, 2010. T. 11. S. 68-101.
2. Yevhen Chykalenko, Andrii Nikovskyi. Lystuvannia. 1908-1921 roky / Uporiad.: N. Myronets, Yu. Seredenko, I. Starovoitenko; vst. St. Yu. Seredenko, I. Starovitenko. Kyiv, 2010. 448 s.
3. Vlasenko V. M. Do istorii ukrainsko-bolharskykh dyplomatychnykh vidnosyn (berezen 1921 r.) // Sumska starovyna. 2018. № LIII. S. 5-21.
4. Vlasenko V. Nevidomi lysty Kostia Matsiievycha do Symona Petliury 1920 r. // Pamiatky: arkhеohrafichnyi shchorichnyk. Kyiv, 2008. T. 9. S. 83-110.
5. Vlasenko V. Lysty Kostia Matsiievycha do Symona Petliury 1921 r. // Ukrainskyi istoryk. Niu-York; Kyiv; Lviv; Ostroh; Toronto; Paryzh, 2009. T. XLVI. № 1-4 (181-184). S. 303-333.
6. Lysty Kostia Matsiievycha do Symona Petliury (1920-1923 rr.) / Uporiad., vstup. stattia ta komentari V. Vlasenka. Sumy: FOP Natalukha A. S., 2009. 128 s.
7. Nikovskyi Andrii Vasylovych // Matviienko V., Holovchenko V. Istorii ukrainskoi dyplomatii KhKh stolittia u postatiakh. Kyiv, 2001. S. 98-103.
8. Nikovskyi Andrii Vasylovych // Tabachnyk D. V. Ukrainska dyplomatiia: narisy istorii. 1917-1990 rr. Kyiv: Lybid, 2006. S. 352-384.
9. Horbatiuk M. V. Diialnist A. Nikovskoho na posadi ministra zakordonnykh sprav UNR v uriadi V. Prokopovycha (26 travnia - 14 zhovtnia 1920 r.) // Naukovi zapysky [Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho]. Serii: Istorii. 2007. Vyp. 12. S. 37-43.
10. Matviienko V. M., Holovchenko V. I. Nikovskyi Andrii Vasylovych // Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh. Entsykl. slovnyk-dovidnyk. Vyp. 6. Biohrafichna chastyna: N-Ia / Vidp. red. M.M. Varvartsev. Kyiv, 2016. S. 24-27.
11. Matsiievych Kost Andriianovych // Matviienko V., Holovchenko V. Istorii ukrainskoi dyplomatii XX stolittia u postatiakh. Kyiv, 2001. S. 78-82.
12. Vlasenko V. Ahronom i dyplommat. Shtrykhy do biohrafii Kostia Matsiievycha // Polityka i chas. K., 2002. № 10. S. 78-86.
13. Yepyk L. I. Kostiantyn Andrianovych Matsiievych - naukovec, dyplommat, hromadsko-politychnyi diiach // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2007. №1. S. 125-135.
14. Vlasenko V. Koryfei hromadskoi ahronomii i dyplommat // Dyplomatychna ta konsulska sluzhba u vymiri osobystosti. Kyiv, 2016. S. 192-208.
15. Vlasenko V. M. Kost Matsiievych - vchenyi-ahronom i dyplommat // Zovnishni spravy. 2017. № 6. С. 32-35.

Vlasenko V. M.

PhD (History), Associate Professor (Ukraine), Sumy State University. ScopusAuthor ID: 563-3026-3000, ResearcherID: P-3350-2017, ORCID: 0000-0003-2220-2239.

TO EPISTOLARY BY KOST' MATSIYEVYCH AND ANDRIY NIKOVSKY IN 1920-1921

In the published documents (18 letters and 3 telegrams), which are kept in the fund 3696 «The Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian People's Republic, 1918-1924» in the Central state archive of highest authorities and management of Ukraine, the information is provided about the activities of Ukrainian diplomats Kost' Matsiyevych and Andriy Nikovsky. At that time the first one headed the Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian People's Republic, the latter was the head of the UPR extraordinary diplomatic mission in Romania.

The documents cover the period from April 7, 1920 to November 21, 1921. The sender of 13 letters and 2 telegrams is Kost' Matsiyevych while the author of 5 letters and 1 telegram is Andriy Nikovsky. The documents concern a wide range of foreign policy issues on the eve and during the first year of the UPR government's immigration. The most important problems mentioned there include the following items: financing the activities of the UPR government, the Ukrainian delegation at the Prague Peace Conference, the Ukrainian embassy in Turkey, the UPR extraordinary diplomatic mission in Romania, the UPR military mission in Romania; the return of prisoners of war; World War I disabled persons and refugees; negotiations about the joint actions of the UPR army and Wrangel's "Russian army" against the Bolsheviks; the imposition of the UPR embassy in Bulgaria governor's duties on Kost' Matsiyevych; the development of relations with Bulgaria, Poland and Romania, the review of the political and social-economic situation in those countries; the issue of the UPR's joining the League of Nations, discussing the Ukrainian issue in the League of Nations; the supply of arms and ammunition to Ukraine; the implementation of the cultural diplomacy; ensuring the tour of the Ukrainian republican choir's headed by O. Koshits; providing the organizational and financial support for the Bessarabian group during the second winter military campaign of the UPR army; termination of the UPR diplomatic mission in Romania activities and its functions transfer to the Civilian assistance of Ukrainian immigration committee.

Key words: *Bulgaria, Kost' Matsiyevych, the UPR extraordinary diplomatic mission in Romania, Andriy Nikovsky, Romania, Ukrainian People's Republic.*

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК (UDC) 392.51

<https://doi.org/10.21272/starovyna.2022.60.2>

КУХАРЕНКО О. О.

**ПРОЛОГИ Й ЕПІЛОГИ
В ОБРЯДОВІЙ СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОГО ВЕСІЛЛЯ**

Стаття присвячена побудові та дослідженню структури циклу українських весільних обрядів і є своєрідним продовженням публікацій автора, який використовує структурно-функціональний метод для студіювання національної родинної обрядовості.

У процесі дослідження виявилось, що, після поділу обрядів, залишилися зайві епізоди, які не можна віднести до жодного з тих обрядів, біля яких вони перебувають, - ні до сватання, ні до вінчання, ні до приданок. А оскільки такі невраховані епізоди знаходяться на початку довесільного, весільного й післявесільного малих циклів, дослідник пропонує віднести їх до прологів кожного з цих циклів. При цьому три зазначені прологи слід уважати повноцінними обрядами для надання структури більшої стрункості та функціональності.

Перевірка правильності поділу прологів на епізоди здійснена за допомогою п'яти критеріїв членування: новорівневого чи узагальнюючого повтору події, матеріально-духовної метаморфози персонажів сакральної дії, зміни сакрального хронотопа, принципу постійного оновлення та зміни характеру дії. Згідно з останнім критерієм, епізоди, що знаходяться поруч, але не змінюють характер дії, не можуть уважатися окремими епізодами, а лише різновидами одного й того самого епізоду.

Створені таким чином прологи до трьох малих циклів українського весілля зайняли в структурі відповідно перше, восьме та чотирнадцяте місця, а сам цикл із чотирнадцяти обрядів збільшився до сімнадцяти.

У двох із трьох прологів - весільного й післявесільного - відсутні кульмінаційні епізоди. Пролог довесільного циклу одночасно є загальним прологом до всього великого циклу обрядів.

Наявність прологів передбачає необхідність виявлення й епілогів як для великого обрядового циклу, так і кожного з малих циклів. Такими епілогами, за однією версією, можуть уважатися останні обряди в малих циклах - гільце, комора та перезва. А за іншою, епілогами можуть бути кінцеві епізоди вказаних обрядів, що знаходяться після кульмінації. На користь такої версії вказує відсутність кульмінаційних епізодів у двох прологах із трьох.

Але для існування й функціонування структури жоден з варіантів не є важливим, оскільки створена структура не потребує поділу на епілоги, а прологи є важливими з тієї точки зору, щоб включити до неї всі наявні в обрядовому дійстві епізоди.

Ключові слова: українська обрядовість, родинні ритуали, весільний обряд, структурно-функціональний метод, структура українського весілля.

Українська весільна обрядовість є достатньо дослідженою: починаючи від згадування весільних звичаїв у «Повісті врем'яних літ» [10, с. 9-10, 45;

Кухаренко Олександр Олексійович - кандидат філологічних наук, Інститут народознавства НАН України, Харківська державна академія культури (Україна). ORCID: 0000-0001-5421-1004.

13, с. 360] і першого науково-етнографічного опису Григорія Калиновського [3, с. 1-25] та закінчуючи сучасними етнологами, зокрема слід відзначити праці Альберта Байбурина [1, с. 62-88], Марії Маєрчик [11, с. 73-212], Ірини Несен [12, с. 80-185] та ін. Але, не зважаючи на дослідженість проблеми, використання методу структурного аналізу [9, с. 183-207; 14, с. 20-25] та теорії обрядів переходу [2, с. 134-150] відкриває шляхи до отримання нових, часто неочікуваних, наукових результатів.

Актуальність і наукова новизна теми дослідження визначаються поєднанням актуальних тематичних спрямувань: з одного боку - родинні обряди як найстійкіший компонент української традиції, яка потребує вивчення й збереження; з іншого - доцільність впровадження етнологічного підходу в узгодженні з структурно-функціональним методом дослідження, що являє собою прогресивну й результативну методологію студіювання об'єктів національної традиції.

Стаття є своєрідним продовженням попередніх публікацій на тему побудови й дослідження структури циклу весільних обрядів. Структурно-функціональний метод дослідження надає значні перспективи для наукового студіювання національних родинних обрядів, про що свідчать результати попередніх праць автора, присвячених цій проблематиці [4, с. 82-87; 5, с. 36-49].

Визначення прологів і епілогів у структурі циклу весільних обрядів здійснюється після того, коли структура вже створена й дослідник намагається достеменно розібратися, чи всі обрядові дії до неї включені, чи не залишилося неохоплених структурою епізодів?

На необхідність введення структурних прологів указує те, що три малі цикли, на які розподілене весільне дійство [6, с. 5-18; 7, с. 39-45], не здатні включити до власної структури всі наявні обрядові дії. Тому після розкладення обрядів на епізоди виявляється, що при побудові структури були враховані далеко не всі події, котрі утворюють весільний цикл. Приміром, сватання - обряд, яким розпочинається малий цикл довесільних обрядів і великий цикл циклів, указують на те, що певні дійства проводилися до його початку й поза увагою залишилися традиційні явища, які передують обряду сватання; що розкручування сакральної дії починається не з самого обряду, а в деякому часі до нього.

Коли прослідкувати весь великий цикл весільної обрядовості, то можна впевнитися, що певні дії передують початковим обрядам не лише малого довесільного, а також весільного й післявесільного циклів, які залишаються без уваги при достатньо уважному поділі на епізоди. Тому до визнаного базовим розподілу складових доречно додати, що обрядовій дії, котра аналізується, передують вступи (або прологи), які не беруться до уваги в працях інших науковців-попередників, що досліджували обряди весільного циклу. Цілком логічним для подальшого студіювання було б розкласти й ці невраховані в структурі дійства так само на епізоди, як це зроблено з усіма наявними обрядами великого весільного циклу. Такі дії, як уже було продемонстровано, дозволяють розставити елементи на свої місця й пересвідчитися в тому, наскільки вірно вибудована структура циклу весільної обрядовості.

Набір дій, у тому числі й традиційних обрядових, що передують малому довесільному циклу обрядів, включає в себе раду парубка з батьками, похід матері чи іншої родички до батьків потенційної нареченої, гостину в домі батьків дівки та досягнення згоди між двома таборами - командою дівки й командою парубка. Саме вказані дії, на яких слід зупинитися детальніше, мають скласти пролог до циклу весільних обрядів.

Перед тим, як запросити односельців бути сватами й відправити їх до обраниці, парубок мав узгодити цей крок зі своїми батьками. Але навіть тоді, коли рішення не викликало жодних протиріч, батьки не були впевнені, що дівка чи її родина прихильно сприймуть таку пропозицію; тому до батьків дівки йшли мати (мати з дочкою - сестрою парубка, інша родичка чи сваха), аби з'ясувати, що намір парубка стане доречним для іншої сторони. Тут чітко прослідковується наявність двох епізодів:

1. Рада парубка з батьками щодо вибору дівки як потенційної дружини.
2. Мати (сестра, сваха, родичка) парубка йде до батьків дівки.

Наступне за цим дійство включає в себе обов'язкову гостину представників парубка в помешканні дівки та обов'язкові перемовини, в результаті яких, якщо два табори досягають згоди, дається поштовх для подальшої дії в наступних обрядах. У результаті отримуємо ще два епізоди:

3. Гостина представника парубка в батьків дівки.
4. Перемовини (рада) двох таборів.

Необхідно врахувати, що в структурі прологу присутній ключовий епізод перемовин, де має відбутися досягнення згоди та який надає можливість розвиватися подальшим діям, а також сакралізації реальності всередині обряду; чи навпаки - згорнути дію, якщо представники двох таборів не в змозі реалізувати домовленості. Слід визнати, що розкладений таким чином вступ чи пролог за своєю структурою практично нічим не поступається будь-якому іншому обрядові як малого циклу, так і великого циклу циклів. Дії прологу цілком заслуговують на те, щоб бути названими повноцінним обрядом, з якого починається обрядовий цикл і зароджується елемент сакралізації. Тому назвемо його прологом до обрядової дії й у подальшому будемо розглядати як окремий обряд циклу, котрий дає поштовх до дії всім наступним обрядам.

У зв'язку з утворенням у загальній структурі циклу ще одного обряду всі подальші зсуваються на один порядковий номер вперед: сватання тепер буде знаходитися на другій позиції, заручини - на третій, оглядини - на четвертій і т. д.; а пролог на правах початкового обряду отримує перший номер і остаточно його структура має виглядати наступним чином:

- 1.1. Рада парубка з батьками щодо вибору дівки як майбутньої дружини.
- 1.2. Мати (сестра, сваха, родичка) парубка йде до батьків дівки.
- 1.3. Гостина представника парубка в батьків дівки.
- 1.4. Перемовини (рада) двох таборів.

Необхідною умовою поділу на епізоди є врахування п'ятьох ознак, які визначають критерії членування [5, с. 36-49; 8, с. 22-27]. Звіримо, наскільки розподіл на складові прологу відповідає вказаним ознакам. У другому епізоді змінюється *хронотоп*, бо головна дія переноситься в часі й просторі з помешкання парубка до помешкання дівки; відбувається *оновлення*: до дії

залучаються нові персонажі - дівка та її батьки, з'являються нові сюжетні лінії. Четвертий епізод, як і перший, являє собою раду чи перемовини, а це означає, що відбувається *повтор події*.

Останньою ознакою, що очевидно підпадає під критерії членування на епізоди є *зміна характеру дії*. Щодо характеру першого й останнього епізодів - обидва вони відображають домовленості, при цьому не рівнозначні, а домовленості в розвитку, зростанні: якщо в першому епізоді відбувається рада парубка зі своїми батьками, тобто домовленості з представниками одного табору, то в четвертому епізоді до перемовин долучаються дійові особи з команди дівки. Характер дії кожного з чотирьох епізодів можна визначити наступним чином: домовленості - приходи - гостини - домовленості (схематично це виглядає так: $\partial - n - \varepsilon - \partial$). Зі зміною характеру обрядової дії - з домовленостей на прихід, із приходу на гостину, з гостини на домовленості - відбувається зміна епізоду й таким чином отримуємо чотири епізоди з різними за характером діями. Єдина ознака - *соціальна метаморфоза персонажів сакральної дії* - не використана в пролозі, але це ніяк не свідчить про недосконалість указаних критеріїв поділу, оскільки на півтора десятки обрядів, що складають великий весільний цикл, зміни статусів дійових осіб припадають всього тричі та належать обрядам заручин, вінчання й комори.

Пролог великого весільного циклу є своєрідною передумовою до основного обрядового дійства. Оскільки відмова дівчини могла б означати відхилення від майбутньої дії, пролог може не дістати значення сакрального вводу до подальших обрядів. Поруч із цим, пролог (хоча є лише вступом до сакральної дії), в ньому вже відбувається набирання сакральних обертів і сакральної сили для розвитку майбутніх подій; зокрема, в пролозі починається стягування потенційних персонажів.

Після ради парубка з батьками та при досягненні від них згоди стосовно вибору дівки, вже в наступному епізоді відбувається виключення парубка з сакральної дії; на перший план виходить його мати, сваха чи родичка, як головний персонаж другого епізоду. Крім того, долучаються до дії нові персонажі - батьки дівки. Однак парубок присутній не особисто, а як дієве ім'я, як певний генокод, оскільки все, що відбувається в подальшому, робиться від його імені й для задоволення його власних чи соціальних потреб у його особі.

Так у першому й четвертому епізодах парубок із дівкою міняються місцями: якщо в першому він є реальним персонажем, а вона - дієвим ім'ям, яке обговорюється на сімейній раді, то в четвертому - навпаки. Він і вона проходять ситуацію вибору, вибору без власної присутності й участі у виборному процесі; порівнюючи це з музикологічними поняттями, таку зміну можна було б назвати «рухомим контрапунктом».

Перші два епізоди цілком і повністю присвячені вибору: чи влаштує батьків парубка вибрана дівка, чи влаштує парубок дівку та її батьків? Далі проблема вибору або вирішується й більше не постає, або ж (якщо на якомусь етапі учасники не досягають згоди) завершується дійство й наступні обрядові епізоди стають неможливими. А головні персонажі повертаються на вихідні позиції: парубок через певний час зможе засилати сватів до іншої дівки, а

дівка - очікувати пропозиції від іншого парубка. Таким чином, можна стверджувати, що результатом цих епізодів має стати взаємне погодження, яке слід розглядати як ситуативний архетип; функції всіх дійових осіб у прологовій дії в результаті ведуть до одного - досягнення згоди.

Пролог містить не лише довесільний цикл обрядів, а й інші малі цикли, оскільки й там залишаються не враховані в структурі події. Слідуючи логіці, все, що відбувається до обряду вінчання, а саме похід наречених до церкви, участь у церковній службі й повернення кожного до власного помешкання повинне бути визнане, як пролог другого малого циклу весільних обрядів, який виконує ті самі функції, що й попередній пролог, а саме - розкручування сакральної дії, залучення до неї нових персонажів, розширення часопростору й т. і. Являє він досить просту, але традиційну дію, максимально наближену до обрядової, котра, на перший погляд, має розкладатися на п'ять епізодів:

1. Наречена вранці йде до церкви.
2. Наречений також йде до церкви.
3. Участь наречених з парафіянами в церковній службі.
4. Наречена повертається додому.
5. Наречений повертається до себе додому.

Цей пролог, на відміну від попереднього, не має кульмінаційного епізоду, бо складається переважно з одноманітних і аналогічних дій персонажів. Єдиним виключенням є третій епізод участі дійових осіб у церковній службі, його за характером можна було б віднести до пошанування сакрального; інші епізоди цього обряду (1, 2, 4, 5) являють приходи й повернення; схематично п'ять епізодів виглядають так: *n - n - c - n - n*.

Уже відомо, що два епізоди з однаковим характером дії, що стоять поруч, не можуть бути окремими й повноцінними епізодами, вони, або зливаються в один, або є двома різновидами єдиного епізоду [5, с. 39]. У зв'язку з цим маємо три епізоди, перший і останній з яких містять по два різновиди. А оскільки цей обряд у великому циклі тепер знаходиться на восьмій позиції, то його нумерація має такий вигляд:

- 8.1.а. Наречена вранці йде до церкви.
- 8.1.б. Наречений також йде до церкви.
- 8.2. Участь наречених з парафіянами в церковній службі.
- 8.3.а. Наречена повертається додому.
- 8.3.б. Наречений повертається до себе додому.

Показовим тут є те, що до дії залучаються церква (храм, культова будівля) й священник, але це поки що початкове чи поступове залучення, оскільки основну свою роль, місію, покладену на служителя культу й будівлю, вони мають виконати в наступному обряді - вінчанні. Якщо до цього віддзеркалені події з боку нареченого й нареченої проводилися ізольовано, не перетинаючись, то в пролозі весільних дій такий перетин відбувається в церкві, коли, з одного боку, наречена вранці йде до церкви, а з іншого наречений також відправляється до церкви (епізоди 8.1.а та 8.1.б). Названі дії вказують на зміну хронотопа, розширення географії обрядової дії, залучення до неї нових персонажів і в результаті - розгортання сакралізації.

⁴ Тут він йде за учнем і першим біографом Сковороди Михайлом Ковалинським, який писав, що: «... він завжди любив природну мову свою і рідко змушував себе спілкуватися чужоземною мовою» [23, с. 476].

Прологом також слід визнати дії, що відбуваються в понеділок уранці, але не відносяться до обряду приданків, а лише передують йому. Вони мають стати прологом наступного циклу - післявесільного, до якого слід віднести відвідини дřejжками молодої дружини та пригощання її ласощами під час сніданку. Враховуючи, що пролог післявесільного циклу містить лише два епізоди, можна констатувати, що він, як і попередній, не має кульмінаційної події, а, оскільки займає чотирнадцятий порядковий номер у переліку великого циклу весільних обрядів, то виглядає наступним чином:

14.1. Уранці дружки навідують молоду дружину.

14.2. Пригощають її принесеними на сніданок ласощами.

Указані епізоди є цілком самостійними й ніяким чином не відносяться до обряду приданків, коли до помешкання молодого чоловіка приходять гості, коли дружина пече пироги й пригощає ними прийдешніх, коли господарі й гості везуть пироги й курку до батьків молодої дружини. Прихід дружок і пригощання подруги є радше прощанням з уже колишнім членом дівочого колективу, свідченням того, що дівування скінчилося, що вона здійснила остаточний перехід і знаходиться в іншому соціальному статусі - заміжньої жінки.

Таким чином, з'ясувалося, що структура повинна містити три прологи, які відносяться до кожного з малих циклів: пролог довесільного, весільного й післявесільного циклів обрядів; при цьому пролог довесільного циклу одночасно є прологом великого обрядового циклу.

У результаті отримуємо дещо змінену в порівнянні з початковою структуру. У великому весільному циклі до чотирнадцяти обрядів додалося три прологи й загальна кількість номерів тепер нараховує сімнадцять; прологи довесільного, весільного й післявесільного циклів відповідно займають місця, позначені порядковими цифрами 1, 8 і 14; усі три прологи прирівняні й будуть розглядатися як повноцінні обряди. При цьому цикл довесільних обрядів починається з прологу й містить обряди з 1-го до 7-го (пролог, сватання, заручини, оглядини, торочини, бгання короваю, гільце), весільний цикл - 8-13 (пролог, вінчання, викуп молодої, розплітання коси, приїзд молодої, комора), цикл післявесільних обрядів - 14-17 (пролог, приданки, перейма, перезва).

Наявність прологів передбачає й указує на те, що мають існувати також і епізоди, при цьому в такій самій кількості, як у кожному з трьох малих циклів, так і великому циклі циклів. Визначення епілогів має бути пов'язане з композицією й саме місцем знаходження кульмінації в фінальних обрядах кожного циклу, як трьох малих, так і єдиного великого циклу. Зрозуміло, що епілог третього малого циклу збігається з епілогом всього великого циклу; так само, як пролог першого циклу одночасно є прологом великого циклу циклів весільних обрядів.

Визначення епілогів може здійснюватися двома шляхами: якщо брати до уваги, що перший пролог є композиційно довершеним, то відповідно й епізоди, з точки зору композиції, мають бути такими самими. Однак другий і третій прологи не містять кульмінації, а отже не є композиційно довершеними й за логікою такими ж повинні бути епізоди. Згідно з першим твердженням, епілогами слід уважати останні обряди кожного з трьох циклів:

довесільного - гільце, весільного - комору, післявесільного - перезву. Саме таким чином можливо визначити епілоги кожного з малих циклів, а також епілог усього великого циклу циклів.

Але може існувати інший підхід: епілоги мають утворюватися лише завершальними діями останніх обрядів - ті, що відбуваються після кульмінаційного епізоду. У гільці чи дівич-вечорі кульмінаційний епізод - пришивання квітки до шапки нареченого, тоді епілогом є події, котрі відбуваються після цього: загальна вечеря з музикантами й танцями, ночування нареченого з дружком у нареченої та їхнє ранкове повернення додому. Епілог весільного обрядового циклу міститься після повернення подружжя з комори: гості йдуть до помешкання батьків дружини, їх там частують, а вони виказують пошану чи зневагу батькам, у залежності від того, довела дочка факт своєї цнотливості чи ні. І останній цикл - цикл післявесільних обрядів - закінчується перезвою, кульмінаційним епізодом якої є похід селом перевдягнених на циганів гостей, а епілогом, як третього циклу, так і всього великого циклу циклів, - повернення ряджених із пійманими курями до помешкання батьків дружини, готування страв та вечеря всіх гостей цього обряду.

Але питання, який шлях обрати для визначення епілогів, є не таким важливим, оскільки їхня чітко визначена наявність у структурі весільних обрядів не є обов'язковою. Створена структура не потребує вказівок на епілоги, тому цілком достатньо зазначити, що вони існують і знаходяться в кінці кожного з малих циклів. Такий підхід для подальшого дослідження розкручування сакральних дій є цілком прийнятним і неупередженим. Також необхідно вказати на важливість і значимість трьох прологів, у яких починається чи відроджується сакралізація реальності після деякої перерви в діях; епілоги ж лише переривають, на певний час припиняють процес сакралізації, щоб відновити його в наступному пролозі.

А ось із трьох прологів найбільш значимим безумовно є перший, оскільки він одночасно належить як малому циклу довесільних обрядів, так і великому циклу циклів; також на його значимість впливає наявність у пролозі кульмінаційного епізоду й довершеність композиції. Схематично прологи й епілоги в структурі весільних обрядів виглядають так:

1. Довесільний цикл обрядів:

ПРОЛОГ ВЕЛИКОГО ЦИКЛУ ЦИКЛІВ (пролог довесільної дії).

Епілог довесільного циклу - обряд дівич-вечора (або його складові епізоди після кульмінації).

2. Весільний цикл обрядів:

Пролог весільної дії.

Епілог весільного циклу - обряд комори (або його частина після кульмінації).

3. Післявесільний цикл обрядів:

Пролог післявесільної дії.

ЕПІЛОГ ВЕЛИКОГО ЦИКЛУ ЦИКЛІВ, що одночасно є епілогом післявесільної дії - цілісний обряд перезви (чи його складова частина після кульмінаційного епізоду).

Можна припустити, що за довгий час існування обряду могло бути достатньо прикладів, коли весілля починалося саме зі сватання, що є цілком

можливим і прийнятним. Але в такому випадку могли відбуватися певні моменти, пов'язані з небажанням когось із табору дівки до шлюбу саме з цим парубком. Тоді старостам могли відмовити, не подати рушників, пригостити гарбузом чи гарбузовою кашею. У цьому випадку обряд сватання вважався таким, що не відбувся чи відбувся невдало, оскільки його результатом стала відмова, а отже подальше розгортання сакральних дій виявилось неможливим. А найголовніше, що основні дійові особи - парубок і дівка - так і не здійснили переходу до наступного статусу й не стали нареченими; це є чи не найголовнішим доказом того, що сакральне розгортання припинилося й подальші обрядові дії стали недосяжними.

Другий і третій прологи - прологи весільного й післявесільного циклу - мають менше значення для побудови структури циклу, ніж перший. Виділення їх в окремі обряди потрібне лише для того, щоб не залишити без уваги кількох епізодів на початку дня весільного в неділю й ранку понеділка, а саме похід нареченої й нареченого на ранкову службу до церкви напередодні обряду вінчання, їхню участь у церковній службі разом із парафіянами й повернення кожного до свого дому; а також прихід колишніх дружок, а тепер - просто представниць дівочої громади, до молодої дружини перед приданками й пригощання її принесеними на сніданок ласощами.

Звичайно, що вказані епізоди можна було б віднести до вінчання й приданків, але цілком очевидним є те, що там вони будуть сприйматися чужорідним тілом у структурі вказаних обрядів. Хоча при бажанні можна наважитися й на такий крок, для структури й її дослідження вказаний поділ не повинен скласти суттєвих перешкод.

У нашому випадку слід домовитися про те, що прологи у весільному й післявесільному циклах необхідно виділити й уважати їх за окремі обряди великого весільного циклу циклів. А всі разом прологи трьох малих циклів мають органічно ввійти до вже існуючої системи й разом утворити структуру великого циклу весільної обрядовості.

1. Байбурин А. К. Ритуал в традиционной культуре: структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов. СПб: Наука, 1993. 238 с.

2. Геннеп А. ван. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / пер. с франц. М.: Восточ. лит-ра, 1999. 198 с.

3. Калиновский Г. И. Описание свадебных украинских простонародных обрядов, в Малой России и в Слободской Украинской губернии, також и в великороссийских слободах, населенных малороссиянами, употребляемых. СПб., 1777. II+25 с.

4. Кухаренко О. О. Дослідження національної обрядовості за допомогою структури весільного циклу // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: наук. зап. Рівне: РДГУ. Вип. 23. С. 82-87.

5. Кухаренко О. О. Критерії поділу структури весільних обрядів // Парадигма пізнання: гуманітарні питання. № 8. С. 36-49.

6. Кухаренко О. О. Побудова структури української весільної обрядовості // Парадигма пізнання: гуманітарні питання. Київ, 2016. № 7. С. 5-18.

7. Кухаренко О. О., Кухаренко А. В. Сакральне й профанне в українській весільній обрядовості: вхід до обряду й вихід із нього // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія. Маріуполь: МДУ, 2019. Вип. 17. С. 39-45.

8. Кухаренко О. О., Кухаренко А. В. Цілі ритуальних церемоній і визначення характеру дій епізодів у структурі циклу національної весільної обрядовості // Мистецтвознавчі записки:

36. наук. праць. Вип. 35. Київ: ІДЕЯ ПРИНТ, 2019. С. 22-27.
9. Леви-Строс К. Структурная антропология / пер. с фр. В. В. Иванова. М.: Глав. ред. восточной литературы, 1985. 536 с.
10. Літопис руський: за Іпатським списком / пер. з давньорус. Л. С. Махновця, відп. ред. О. В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1990. XVI+591 с.
11. Маерчик М. С. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. Київ: Критика, 2011. 326 с.
12. Несен І. І. Весільний ритуал Центрального Полісся: традиційна структура та реліктові форми (середина XIX - XX ст.) Київ: Центр захисту культ. спадщини від надзвич. ситуацій, 2005. 278 с.
13. Повесть врем'яних літ: літопис (за Іпатським списком) / пер., післяслово, комент. В. В. Яременка. Київ: Рад. письменник, 1990. 558 с.
14. Пропп В. Я. Морфология волшебной сказки. М.: Лабиринт, 2001. 192 с.

References

1. Bajburin A. K. Ritual v tradicionnoj kul'ture: strukturno-semanticheskij analiz vostochnoslavjanskij obryadov. SPb: Nauka, 1993. 238 s.
2. Genner A. van. Obryady perekhoda. Sistematičeskoe izučenie obryadov / per. s franc. M.: Vostoč. lit-ra, 1999. 198 s.
3. Kalinovskij G. I. Opisanie svadebnyh ukrajskijh prostonarodnyh obryadov, v Maloj Rossii i v Slobodskoj Ukrajskoj gubernii, takozh i v velikorossijskijh slobodah, naseleennyh malorossijanami, upotrebljaemyh. SPb., 1777. II+25 s.
4. Kukharenko O. O. Doslidzhennia natsionalnoi obriadovosti za dopomohoiu struktury vesilnoho tsyklu // Ukrajska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku: nauk. zap. Rivne: RDHU. Vyp. 23. S. 82-87.
5. Kukharenko O. O. Kryterii podilu struktury vesilnykh obriadiv // Paradyhma piznannia: humanitarni pytannia. № 8. S. 36-49.
6. Kukharenko O. O. Pobudova struktury ukrajskoj vesilnoi obriadovosti // Paradyhma piznannia: humanitarni pytannia. Kyiv, 2016. № 7. S. 5-18.
7. Kukharenko O. O., Kukharenko A. V. Sakralne y profanne v ukrajskijh vesilnijh obriadovosti: vkhid do obriadu y vykhid iz noho // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Filosofii, kulturolohiia, sotsiolohiia. Mariupol: MDU, 2019. Vyp. 17. S. 39-45.
8. Kukharenko O. O., Kukharenko A. V. Tsili rytualnykh tseremonii i vyznachennia kharakteru dii epizodiv u strukturi tsyklu natsionalnoi vesilnoi obriadovosti // Mystetstvoznavchi zapysky: Zb. nauk. prats. Vyp. 35. Kyiv: IDEIA PRYNT, 2019. S. 22-27.
9. Levi-Stros K. Strukturnaya antropologiya / per. s fr. V. V. Ivanova. M.: Glav. red. vostočnoj literatury, 1985. 536 s.
10. Litopys ruskyi: za Ipatskym spyskom / per. z davnorus. L. Ye. Makhnovtsia, vidp. red. O. V. Myshanych. Kyiv: Dnipro, 1990. XVI+591 s.
11. Maierchik M. S. Rytual i tilo. Strukturno-semantichnyy analiz ukrajskijh obriadiv rodynnoho tsyklu. Kyiv: Krytyka, 2011. 326 s.
12. Nesen I. I. Vesilnyi rytual Tsentralnoho Polissia: tradytsiina struktura ta reliktovi formy (sередина XIX - XX st.) Kyiv: Tsentr zakhystu kult. spadshchyny vid nadzvych. sytuatsii, 2005. 278 s.
13. Povist vremianykh lit : litopys (za Ipatskym spyskom) / per., pisliaslovo, koment. V. V. Yaremenka. Kyiv: Rad. pismennyk, 1990. 558 s.
14. Propp V. YA. Morfologiya volshebnoj skazki. M.: Labirint, 2001. 192 s.

Kukharenko O. O.

PhD (philology). Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kharkiv State Academy of Culture (Ukraine). ORCID: 0000-0001-5421-1004.

PROLOGUES AND EPILOGUES IN THE RITUAL STRUCTURE OF UKRAINIAN WEDDING

The article is devoted to the construction and study of the structure of the cycle of Ukrainian wedding rites, and it is a kind of continuation of the author's publications, who uses a structural and functional method to study the national family ritualism.

In the course of the study, it turned out that, after the division of rites, there were extra episodes that cannot be attributed to any of the rites in which they occur - neither matchmaking, nor wedding, nor dowry. And since such unaccounted episodes are at the beginning of pre-

wedding, wedding and post-wedding small cycles, the researcher proposes to include them in the prologues of each of these cycles. At the same time, these three prologues should be considered full-fledged rites to give the structure greater harmony and functionality.

The correctness of the division of prologues into episodes is checked using five criteria of division: new-level or generalized repetition of the event, material and spiritual metamorphosis of the characters of sacred action, change of sacred chronotope, the principle of constant renewal and change of character of the action. According to the latter criterion, episodes that are adjacent but do not change the nature of the action cannot be considered as individual episodes, but only as variations of the same episode.

The prologues created in this way for the three small cycles of the Ukrainian wedding took the first, eighth and fourteenth places in the structure, respectively, and the cycle of fourteen rites increased to seventeen.

Two of the three prologues - wedding and post-wedding - have no culminating episodes. The prologue of the pre-wedding cycle is at the same time the general prologue to the whole great cycle of rites.

The presence of prologues implies the need to identify epilogues for both the large ritual cycle and each of the small cycles. Such epilogues, according to one version, can be considered the last rites in small cycles - *hiltse*, *komora* and *perezva*. On the other hand, the epilogues may be the final episodes of the said rites, which are after the culmination. This version is supported by the absence of culmination episodes in two of the three prologues.

But none of the options is important for the existence and functioning of the structure, because the created structure does not need to be divided into epilogues, and prologues are important from the point of view to include all the available episodes in the ritual action.

Key words: Ukrainian rituals, family rituals, wedding ceremony, structural and functional method, structure composition, culmination.

УДК(UDC) 94(477)

<https://doi.org/10.21272/starovyna.2022.60.3>

АРТЮХ В. О.

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА: УКРАЇНІЗАЦІЯ ОБРАЗУ

В статті здійснена спроба дослідити сприйняття образу філософа XVIII ст. Григорія Сковороди та його філософії крізь призму пізніших національних ідентичностей. Робиться висновок, що протягом XIX-XX ст. та і на даний час актуальними продовжують залишатися дві національні ідентифікації особи Сковороди: українська й російська. Причому російська є наслідком перенесення в основному в сучасну партикулярну російську національну самосвідомість стану «общерусского» синкретизму XVIII-XIX ст. А українізація образу Сковороди, тобто «вилуцування» його з «общерусского» національного контексту розгорталася через проходження кількох етапів: на початку XIX ст. він «український» тому, що має українську територіальну ідентичність, тобто пов'язаний із Слобідсько-Українською губернією. Пізніше він стає «українським» тому, що представляє «простий» український народ. І наостанок він «українець», бо належить до української етнічної нації і відповідно і його філософія належить до української філософської культури.

Ключові слова: Григорій Сковорода, образ, філософ, українізація.

Зараз звичним стало сприймати постать Григорія Сковороди (1722–1794) саме як українського філософа, поета й педагога. І хоча за рівнем популярності серед українців, зрозуміло, що він із квазірелігійним «культулом» Тараса Шевченка конкурувати не може, але в каноні «культурних героїв» національної свідомості він займає одне з перших місць. Не дивно, що результатом такої «звичної» присутності образу Г. Сковороди в її складі стала й поява його портрету на національній валюті - 500-гривневій купюрі.

Але все має свою історію, бо так було не завжди. У цій розвідці ми спробуємо прослідкувати як формувалися смисли «українськості» у складі образу Сковороди тими типами національної свідомості, що вже постала українською або ж погоджується з наявністю такої. Хоча «українськість» Сковороди й ставала предметом досліджень у статтях Леоніда Ушкалова [30], Вілена Горського [9] та Вадима Семенкова й Марини Рабжаєвої [25], але питання як історія українізації та привласнення його образу українською ідентичністю так ще не ставилося.

Відразу зазначимо, що і сама постановка проблеми про українізацію образу Сковороди, і спроба її вирішення перебуває в залежності від іншого ширшого контекстуального питання: про особливості процесу становлення української модерної самосвідомості, що започатковується з середини XIX ст. спочатку в текстах українофілів; сам же філософ, врешті, походив з доби тієї «старої України», де чітких способів етнічної ідентифікації ще не існувало.

Отже, в наявних історичних першоджерелах не зустрічається інформація про етнічну/національну самоідентифікацію Сковороди чи таке

Артюх В'ячеслав Олексійович - кандидат філософських наук, доцент (Україна). ORCID: 0000-0003-4119-1571.

ідентифікування його сучасниками. Мабуть і для нього самого вона не була важливою. Може тому, що як філософ він стремив у ті метафізичні виміри, коли перебування в межах національного рівня існування ставало обмежуючим бар'єром і не виховувало, за словами його учня М. Ковалинського, «сердце гражданина всемірнаго», а може тому, що у другій половині XVIII ст. час «епохи націоналізмів» ще не настав і тому, наприклад, поняття «руськіє» чи «россіяне» ще часто вживалися за царювання Катерини II не як етнонім, а лише для називання підданих російської імператриці чи жителів певної території. Але ось уявлення про свою батьківщину Сковорода, як впливає зі спогадів все того ж Ковалинського, все ж таки мав і вони були такі: «Украину предпочитал он Малороссии за воздух и воды. ...Он обыкновенно называл Малороссию матерью потому, что родился там, а Украину теткою по жительству его в оной и по любви к ней» [23, с. 357]. Мається на увазі, що народився він у с. Чорнухи на Полтавщині, а лівобережні Полтавщина й Чернігівщина називалися тоді Малоросією, що й знайшло своє відображення після ліквідації інституту гетьманства та полкового адміністративного устрою у назві губернії, яка постала на їх місці - Малоросійська (вперше створена ще в 1764 р.). Україна ж - це лише Слобідська Україна і Українсько-Слобідська губернія, яка була організована у 1765 р. на території більшої частини слобідських козацьких полків (у 1835 р. вона була перейменована у Харківську). В будь-якому випадку, говорячи про Україну й Малоросію, мова йде не про національні, а про територіальні, географічні чи адміністративні одиниці¹. Отже, для Сковороди обидві ці локальні батьківщини є рідними: одна - мати, бо він там народився, інша - тітка, бо він там пізніше проживав.

Продовженням цієї лінії ідентифікування у XIX ст. є називання Сковорода «українским философом» у перших текстах, що присвячені аналізу його творчості. Так, для прикладу, стаття Г. Гесса де Кальве. і І. Вернета мала назву «Сковорода, украинский философ» і була вона опублікована, до речі, в журналі, що мав назву «Украинский вестник», бо виходив у Харкові, центрі тодішньої Слобідсько-Української губернії [8, с. 106-125]. Стаття ж І. Снегирьова також називалася «Украинский философ Григорий Саввич Сковорода» [26, с. 96-106]. Тобто, у цьому випадку ми маємо вказівку лише на територіальну приналежність чи регіональну ідентичність особи Сковорода.

В цілому ж, первинна національна фіксація філософа Сковорода в уявленнях наступників, дослідників його творчості, а то й просто «читающей публики» в XIX ст. розвивалася в межах звичної на той час «общерусской»

¹ Але й за життя Сковорода, й пізніше, на початку XIX ст., Україна й Малоросія розрізнялися не лише як назви земель, а вже почали помічатися сучасниками й деякі їх регіональні етнічні особливості. Так, мандрівник Отто фон Гун, проїжджаючи в 1805 р. через Малоросію й Україну, у своєму описі твердив, що «не одним только названием различаются страны сии, они различаются всем, как то: наречием, обычаями, одеждою и самим даже видом людей, жизнью их, земледелием и кряжем земли; одним словом так, что переехав Сейм, кажется, въедешь в совсем другую землю...» [10, с. 84-85]. А письменник Григорій Квітка-Основ'яненко у своєму нарисі «Українці» (1841) також наголошував, що хоча на початку українці, які населяли Харківську губернію, як вихідці з Правобережжя, «имели с малороссиянами один язык и одни обычаи», але тепер уже помічається різниця між українцями й малоросами на рівні мови, одягу та побуту [17].

національно-культурної парадигми, коли вважалося, що населення і Малоросії, й Слобожанщини - це складові частини єдиного «русского племени» («триединой русской нации»). Якись етнічні розбіжності між великоросами, малоросами чи білорусами, звичайно ж, існують і фіксуються в категорії «народності», але існування таких народностей зовсім не заперечує вищого рівня їхньої єдності - «русскости». Тому, що всі ці народності є «русскими»², ну а Сковорода, який є представником «малорусской», відповідно й постає тоді «русским» філософом. Тут потрібно додати, що «малорос» як етнонім - це у XVIII - на поч. XIX ст. не самоназва народу, це називання тодішнього населення України ззовні, представниками тодішньої «книжної» культури чи в офіційних паперах.

Цікавими тут видаються спроби приписати називання Сковородою нібито самого себе «русским», що зафіксовані в кількох текстах молдавського письменника Александру Хиждеу (А. Нвјдеу) (1811-1872). У своєму нарисі «Григорий Варсава Сковорода» (1835) Хиждеу подає цитати з невідомих, не названих самим Сковородою у переліку своїх праць і невизнаних пізніше науковцями (І. Срезневський, Ф. Зеленогорський, Д. Багалій, В. Ерн, Л. Ушкалов) за автентичні творів філософа. Наприклад, Хиждеу з посиланням на такий твір як «Софросина, сиречь, толкование на вопрос: «что нам нужно есть» и на ответ: «Сократа!» твердить, що нібито Сковорода сам себе називав «Сократом в Руси» [31, с. 23], тобто, у нашому випадку, «русским Сократом». Хоча ті ж Гесс де Кальве та Вернет ще називали його «украинским циником», тобто кініком. Отже, виходячи з ненадійності цих і подібних свідчень Хиждеу, краще буде говорити у цьому випадку не про «русскую» національну самоідентифікацію Сковороди, а лише про його ідентифікацію Хиждеу. А ось сам Хиждеу в інших місцях цієї статті не раз називає Сковороду «русским». Хоча, знову ж, як лише припущення: а коли уявлення про окрему українську національну ідентичність ще не існують, а навколишній національний контекст лише «русский» і «малорос» лише вияв регіональної складової «общерусскости», то якою могла б бути національна самоідентифікація Сковороди?

Якщо ж повернутися до конструювання його національної ідентичності іншими, то тут у XIX ст. і в науковому, і в літературному дискурсах зустрічаються три її варіанти: Сковорода - «русский» (у розумінні «общерусский»), Сковорода - «малорусский» (у розумінні - представник регіонального варіанту «русской» ідентичності), Сковорода - «украинский» (тобто виходець з тих земель, що називаються Україною). І тут можна наводити десятки прикладів такого маркування в текстах, що присвячені особі філософа. У праці Івана Кулжинського «Малороссийская деревня» він названий «малороссийским поэтом» [21], в «Истории философии» архимандрита Гавриїла (Воскресенського) він постає «украинским странствующим философом» [7], а в Григорія Данилевського, у його

² Як ілюстрація такого об'єднання малоросів/українців і великоросів під однією шапкою «русскости» є назва відомої статті історика Миколи Костомарова - «Две русские народности» (1861). Хоча народностей і дві, але в той же час вони й одне - «русские». І не лише малороси вважалися органічною складовою «общерусской» нації, але на етапі виникнення й уявлення про окремий український народ також були вписані в цю «общерусскую» матрицю. Тут цікавими видаються думки П. Куліша про українство як складову «русского мира» [1].

«Украинской старине» - і «українським», і «руським» філософом [11] тощо. Та у будь-якому випадку якась конфліктність малоруської чи української територіальної ідентичностей Сковороди з «парасольковою» «руською» тут не передбачається.

У народницькій історіографії образу Сковороди останньої третини ХІХ ст. він вперше називається «українським філософом» у розумінні представника народу, який вже й називається українським. Але тут сам цей «народ» категорія швидше не національна, а соціальна. Взагалі, в цей час спостерігається смислове перетікання у змісті поняття «український народ» від топографічних його значень, через соціальні й до власне етнічних, тому зафіксувати якусь смислову чіткість у багатьох текстах, де Сковорода називається «українським філософом» часто досить непросто. Отже, «український народ» - це «простий» народ, це той, в основному, селянський стан, що знаходиться внизу соціальної ієрархії. І Сковорода якраз і вважається філософом із такого «народу». Історик Олександра Єфименко (1848-1918) одну із своїх статей, присвячених Сковороді, в 1894 р. так і назвала: «Філософ із народу» [14]. У межах цієї традиції уявляється, що Сковорода, який вийшов «з під селянської стріхи» (Г. Коваленко) веде простацький спосіб життя, тобто живе нужденно як і бідний простолюдин³. І коли історик Дмитро Багалій (1857-1932) називає його «українським філософом» [2, с. 145] чи «мудрецем», то це означає, що він також представляє отой «простий» український народ. Потім цей історик підвищує його статус, називаючи «попередником хлопоманів», тобто як і київські хлопомани кінця 50-х - початку 60-х рр. Сковорода є не просто вихідцем із народу, а ще й є його представником, захисником і, врешті, тим, хто йому служить. А у своїй «Історії Слобідської України» (1918) він називає Сковороду ще і «вчителем українського народу» [3, с. 274]. У Софії Русової Сковорода також «учитель українського народу» та «єдиний наш народний філософ» [24, с. 48]. Не дивно, що так, як він з «народу», то цей «народ» його й пам'ятав, залишивши у своїй колективній пам'яті масу легенд про нього. Але, знову ж, у всіх цих текстах ніяких прямих вказівок на те, що весь цей «простий» український народ є ще й «не руським» немає, тому народницька традиція зовсім не заперечує вже одного разу ствердженої «руськості» постаті Сковороди.

І лише наприкінці ХІХ - початку у ХХ ст. «українськість» Сковороди (тобто як жителя певної території та представника певного соціального стану) витлумачується вже в чисто національних категоріях, що, у свою чергу,

³ До речі, сама ця традиція підкреслення «простонародності» Сковороди, образу народного вчителя започатковується вже у спогадах тих, хто безпосередньо зустрічався з філософом. Так, Федір Луб'яновський, який бачив його в молоді роки потім писав у своїх спогадах, що «страсть его была жить в крестьянском кругу; любил он переходить из слободы в слободу, из села в село, из хутора в хутор; везде и всеми был встречаем и провожаем до обачень с любовью; у всех был он свой... Он отдавал им все что имел: не золото и серебро, а добрые советы, увещевания, наставления, дружеские попреки за несогласия, неправду, нетрезвость, недобросовестность [6, с. 107]. Не дивно, що в 1836 р. журналіст Андрій Краєвський, роблячи огляд статті А. Хиждеу «Григорій Варсава Сковорода. Историко-критический очерк» (1835), називає філософа «ростком русской народной философии» і йому цікаво все, що стосується «к этому простому, бесхитроственному мыслителю, скрывавшему под одеждой простолюдина ум, просвещенный наукой и душой, отличающийся резким типом народного характера, глубоко-русскую...» [20, с. 671].

пов'язано з формуванням і масовим розповсюдженням уявлень про український (малоросійський) народ не як регіональну складову «общерусской» нації, а як про самостійну національну одиницю, що функціонує *поряд* з російською. Результатом такої націоналізації (а значить і усамостійнення) українства співвідношення «російське»-«українське» розглядаються не через їх синкретичну єдність чи перебування українського (малоросійського) у складі ширшого поняття - «русский», а як опозиція рівноправних начал - або російське (колишнє «великорусское»), або українське. І така українська нація/народ вимагає своїх культурних героїв, які б як символічні фігури репрезентували її в колі інших народів і в яких вона б могла впізнати себе і свою сутність. Саме такою символічною фігурою й постає тоді особа Сковороди. Йому й починають приписуватися значення філософського представника самостійного етносу чи представника окремої української нації.

Отже, виривання Сковороди зі смислових об'ємів «общерусскости» і перетворення його в українського філософа розпочалося наприкінці ХІХ ст. Тоді, в 1894 р., мабуть вперше в межах *самостійницьких* конотацій почав тлумачити «українськість» Сковороди письменник Данило Ткаченко (Пісочинець) (1862-1932). Він у своїх доказах його «українськості» спирається на аргумент присутності у філософа рис специфічної української національної психіки («вдачі»). Традиція такого тлумачення, як відомо, була започаткована ще в романтичному вченні про «народний дух» (Folkgeist). Сковорода в інтерпретації Д. Ткаченка «любив свою країну, нарід і мову» та «говорив завжди по-українськи»⁴. Далі він спирається на характеристики української національної психології, що були конкретизовані у статті М. Костомарова «Две русские народности» (1861). Тому, на його думку, Сковороді, як і всьому українському народові, були притаманні «почуття світової краси, прихильність... до вільного життя, рівності, самостійності та демократичність...». Крім того, філософу була притаманна ще й специфічна, у порівнянні з великоросами, християнська релігійність, коли до божества українці ставляться, як насамперед, духовної сутності і «догодити йому силкуються духом», а не виконанням церковних обрядів [28, с. 497].

Цю ж традицію тлумачень «українськості» продовжує розвивати й фольклорист та літературознавець Микола Сумцов (1854-1922) у своїй статті «Сковорода і Ерн» (1918), що була написана як відповідь на книгу російського філософа Володимира Ерн «Г. С. Сковорода. Жизнь и учение» (1912). Ерн мабуть найталановитіше включив філософію «русского» Сковороди до конструкції «русского философского процесса». Для М. Сумцова ж Сковорода - це український і лише український філософ. Він - «остання розкішна квітка старого українського життя, світогляду українського народу, його старого письменства, колишньої могилянської школи, кривий син свого народу, його чула, гарна, люб'язна і многодумна дитина» [27, с. 43]. Але на відміну від аргументації Ткаченка він обґрунтовує тезу про «українськість» Сковороди спочатку вказівкою на

⁴ Тут він іде за учнем і першим біографом Сковороди Михайлом Ковалинським, який писав, що: «... він завжди любив природну мову свою і рідко змушував себе спілкуватися чужоземною мовою» [23, с. 476].

заглибленість всієї його творчості в місцеву духовну (і ширше - культурну) традицію, а вже потім вказується, що сама ця духовна традиція відображає «душу» українського народу.

А літературний критик Андрій Товкачевський (1885-1965) у своєму циклі статей про Сковороду, які він публікував у часописі «Українська хата» (1913) (вони потім були видані окремою книгою) на користь «українськості» Сковороди наводить свій варіант аргументації. З точки зору його модерних поглядів самостійна українська нація існує об'єктивно, а сам Сковорода вже прямо характеризується за своїм психічним складом і симпатіями як «*щирий українець*» [29, с. 61]. Все, що тепер сприймається як «русское» розуміється ним лише у значенні колишнього «великорусского», тому всі претензії зарахувати цього філософа до «русской» культури прочитуються Товкачевським лише як до «великорусской», а не «общерусской». Крім того, він спростовує той аргумент, що до «русской» культури Сковорода належить ще й за великоруською мовою написання своїх творів на тій підставі, що представники європейських філософій ранньомодерної добу писали свої твори не своїми національними мовами, а виключно латиною. А щоб зробити і за мовою творів Сковорода українським філософом, то в київській газеті «Рада», наприклад, у тому ж 1913 р. звучить пропозиція перекласти його твори українською [13, с. 5].

Та в ситуації перебування в межах сформованого рівня української національної свідомості якась спеціальна аргументація «українськості» Сковороди часто вже й не потрібна. Тому, якщо для В. Ерна Сковорода залишається малоросом, що започаткував «русскую философию», то для українського літературознавця Михайла Возняка (1881-1954) Сковорода - це українець, що «є першим українським філософом» [5, с. 24] без подальшого пояснення, чому він «перший український». Ця сама собою зрозуміла «українськість» Сковороди, в своїй основі базується вже на *нерефлексивному* відношенні індивідів до тієї колективної ідентичності, в межах якої вони перебувають, що, у свою чергу, задіює у ставленні до феноменів проминулої культури такий антиісторичний принцип пригадування, як перенесення у цей вимір минулого *реалій сьогодення*. Тому, якщо само собою зрозуміло, що зараз український народ існує й існує він на території, що називається Україною, то за цим принципом перенесення український народ саме як *український* існував тут і колись, хоча б тому, що назва цієї землі протягом багатьох століть була все тією ж незмінною Україною. Тобто, якщо тоді на території під назвою Україна український народ був *завжди*, то, відповідно, й Сковорода як представник цього народу був завжди *українським* філософом. Не дивно, що з позицій цієї завжди-само-собою-зрозумілої «українськості» Сковороди письменник Григорій Коваленко (Гетьманець) (1864-1938) вже ставить питання й про спеціальну «крадіжку» та «привласнення» російською культурою й особи, і творчої спадщини філософа, бо «така вже вдача у тих москалів, ніби братів наших, що вони все добре все цінне, що є у нас, українців, собі привлашують, взивають його «руським». Так вони зробили і з Сковородою, дарма, що у небіжчика душа не лежала до тієї Московщини і він тікав з неї дуже скоро, коли випадком потрапляв туди, - тікав на свою любу Україну, між народ хрещений» [18, с. 55].

Останнім епізодом у вирішенні питання про «українськість» образу Сковороди є його інтерпретація в межах більшовицької ідеологічної парадигми. Тут цікавим видається застосування прийому перетікання конотацій «простонародного» філософа в національного, що, як видно з попереднього, спирається на народницьку інтерпретацію його образу. Бо, врешті, сама категорія «народу» уможливорює наповнювати його як смислами соціально-класовими, так і смислами національними. Це, у свою чергу, пояснюється смисловим синкретизмом самого концепту «простий народ», де етнічне співпадало з класовим (становим), і представником якого, в нашому випадку, й виступає Сковорода. Якраз більшовики, з одного боку, сформулювали ключову ідеологему про класовий характер його творчості Сковороди, а, з іншого, вони визнали і його українську етнічну приналежність.

Певне уявлення про сприйняття постаті Сковороди більшовиками дають рекомендації Роменської повітової політосвіти Полтавської губернії щодо відзначення роковин смерті (29 жовтня) та святкування ювілею з нагоди 200-річчя з дня народження (22 листопада) філософа. В цих рекомендаціях він характеризується як «народний страдательник», що кликав народні маси «до єднання для спільної боротьби з буржуазією, розоблачав релігію як засіб порабощення мас...» [12, арк. 75]. Отже, по-перше, крізь призму класового принципу йому приписуються конотації борця з буржуазією і, по-друге, ледь не атеїстичні переконання. В цьому, останньому, випадку відчувається вплив ідеї більшовика В. Бонч-Бруєвича про антицерковно-сектанську суть вчення філософа.

Якраз урочистості, пов'язані з 125 роковинами з дня його смерті (1919) та святкування 200-річчя з дня народження філософа (1922) і відіграли ключову роль у завершенні націоналізації образу філософа в тогочасній Україні - він остаточно стає лише українським філософом у розумінні представника українського народу.

Хоча в цей час у самій Советській Росії дореволюційні традиції національної інтерпретації продовжують панувати і тому Густав Шпет (1879-1937) у своєму «Очерке развития русской философии» (1922 р.) називає його звично з часів Хиждеу «русским Сократом» [32, с. 82].

Та результати більшовицької політики «коренізації» 20-х рр. ХХ ст., що набула в Україні форм «українізації» певним чином відбилися й на сфері філософської культури. Розпочинається творення національних історій філософії з відповідними їм «пантеонами» класиків філософської думки. Таким чином, Сковорода постає однозначно українським філософом. Може тому, коли вже у 50-х рр. ХХ ст. у Советському Союзі правлячою Комуністичною партією історико-філософській науці був даний дозвіл на зміщення акцентів з класової парадигми на національну і розпочали публікуватися книги з власне історії російської філософії, то ім'я Сковороди було вже в них відсутнє. Прикладом тут може слугувати праця істориків філософії А. Галактіонова й П. Никандрова «История русской философии» (1961), у якій відсутня глава з аналізом філософських поглядів Сковороди. Та й у «Философской энциклопедии» він був названий лише «украинским философом, просветителем и поэтом» [16, с. 24-25].

Але тоді, як у Советському Союзі формується традиція «неприсутності» імені Сковороди в текстах, присвячених власне російській національній філософії, в середовищі російської еміграції історики філософії, через традицію «общерусского» синкретизму, продовжують культивувати його образ як «первого русского» філософа. У фундаментальній праці Василя Зеньковського «История русской философии» стверджується, що філософія Сковороди, цього вихідця з «Южной Руси» і «первого философа на Руси» має «обще-русское значение» [15, с. 64-65], у Бориса Яковенка він - «первый значительный русский мыслитель» [34, с. 32], а Сергій Левицький тлумачить його філософію як «вершину русской религиозно-философской мысли XVIII века» [22, с. 40].

Та все ж визнання факту наявності українського народу та української філософської думки змушує ускладнити й саме розуміння «русской» філософської культури. Починають вже розрізняти національну філософію і національність філософа. Тому «русскую» філософію можуть уже творити не обов'язково «русские» і навіть не обов'язково російською мовою. Звідсіля, наприклад, Петро Бобринський тлумачить філософію Сковороди як лише таку, що має «внутрішній зв'язок» та «точки дотику» до російської філософської думки, бо сильнішим формам злиття заважає «чрезмерная привязанность его к родным местам, чрезмерная этническая окраска его личности и творчества» [4, с. 63-64].

Таким чином, виходячи з вищесказаного, на даний час продовжують залишатися дві національні ідентифікації особи Сковороди та його філософії: українська й російська. Причому російська є наслідком перенесення в основному в сучасну партикулярну російську національну самосвідомість стану «общерусского» синкретизму XVIII-XIX ст. А українізація образу Сковороди, тобто «вилущування» його з «общерусского» контексту розгорталася через проходження кількох етапів: на початку XIX ст. він «український» тому, що має українську територіальну ідентичність, тобто пов'язаний із Слобідсько-Українською губернією. Пізніше він стає «українським» тому, що представляє «простий» український народ. І наостанок він «українець», бо належить до української етнічної нації, й відповідно, і його філософія належить до української філософської культури.

1. Артюх В. «Русский мир» у Пантелеймона Куліша. XI. *Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen - Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht» Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2020. P. 670-676.*

2. Багалей Д. Украинский философ Г.С. Сковорода. *Киевская старина*. 1895. № 2. С. 145-169.

3. Багалій Д. Історія Слобідської України. Харків: Союз, 1918. 256 с.

4. Бобринской П. Старчик Григорий Сковорода. Жизнь и учение. Париж, 1929. 83 с.

5. Возняк М. Грицько Сковорода, славний український мудрець (1722-1794). Львів: З друк. «Діла», 1922. 24 с.

6. Воспоминания Федора Петровича Лубяновского. *Русский архив*. 1872. № 1. С. 98-185.

7. Гавриил, архимандрит [Воскресенский В. Н.]. История философии. Часть VI. Прибавление второе. Русская философия. Казань: Университетская типография, 1840. 159 с.

8. Гесс де Кальве Г., Вернет И. Сковорода, украинский философ. *Украинский вестник*. 1817. Ч. 6. С. 106-125.

9. Горський В. Григорій Сковорода як тип українського інтелігента. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Т. 1: Філософія та релігієзнавство. К., 1996. С. 65-71.
10. Гун Отто, фон. Поверхностные замечания по дороге от Москвы в Малороссию в осени 1805 года. Ч. 2. Москва, 1806. 124 с.
11. Данилевский Г. Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. Харьков: Изд. Заленского и Любарского, 1866. 403 с.
12. Державний архів Сумської області. Ф. Р-5573. Оп. 1. Спр. 94 Распоряжения Роменского отдела народного образования, п/отдела по культурно-просветительной работе. Статуты т-ва «Просвіта» и др. переписка по народному образованию (20.01.1922-19.03.1923), 96 арк.
13. [Дорошенко] Д-ко Д. Бібліографія. *Рада*. 1913. № 109. С. 5.
14. Ефименко А. Я. Философ из народа // А. Ефименко. Южная Русь (Очерки, исследования и заметки). Т. 2. СПб.: Книгопечатня Шмидт, 1905. С. 236-254.
15. Зеньковский В. В. История русской философии: у 2 т. Т. 1. Ч. 1. Ленинград: ЭГО, 1991. 222 с.
16. Иваньо І. Сковорода // Философская энциклопедия: в 5 тт. Т. 5. М.: Советская энциклопедия, 1970. С. 24-25.
17. [Квітка-Основ'яненко Г.] Українці. *Современник*. 1841. Т. XXI. Кн. 1. С. 75-85.
18. [Коваленко] Гетьманець Гр. Хто такий Григорій Сковорода. К.: Дзвін, 1919. 55 с.
19. Ковалинский М. Жизнь Григория Сковороды // Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: у 2 т. Т. 2. К.: Наукова думка, 1973. С. 439-476.
20. Краевский А. Обзорение русских газет и журналов за первую половину 1835 года. Философия. *Журнал министерства народного просвещения*. 1836. № 3. С. 659-690.
21. Кулжинский И. Г. Малороссийская деревня. М., 1827. 136 с.
22. Левицкий С. Очерки истории русской философии. Т. 1: От истоков до XIX в. М.: Канон, 1996. С. 8-215.
23. Ковалинский М. Жизнь Григория Сковороды // Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: у 2 т. Т. 2. К.: Наукова думка, 1973. С. 439-476.
24. Русова С. Григорий Саввич Сковорода, украинский народный учитель и философ (1722-1794). *Мир Божий*. 1894. № 11. С. 48-72.
25. Семенов В., Рабжаева М. Про модус присутності Г. Сковороди в українській та російській культурі. *Філософська думка*. 2002. № 5. С. 89-107.
26. Снегирев И. Украинский философ Григорий Саввич Сковорода. *Отечественные записки*. 1823. Ч. 16. № 42. С. 96-106.
27. Сумцов М. Сковорода і Ерн (Про погляди В. Ерн на світогляд Г. С. Сковороди). *Літературно-науковий вісник*. 1918. Т. 69. Кн. 1. С. 41-49.
28. [Ткаченко] Пісочинець Д. О. Григорій Сковорода, його життя і діяльність. *Зоря*. 1894. Ч. 23. С. 496-499.
29. Товкачевський А. Г. С. Сковорода. К.: Життя й мистецтво, 1913. 67 с.
30. Ушкалов Л. Три завваги про українськість Г. Сковороди. *Філософська думка*. 2002. № 5. С. 108-127.
31. Хиждеу А. Григорий Варсава Сковорода: Историко-критический очерк. *Телескоп*. 1835. Ч. XXVI. № 5. С. 3-42; № 6. С. 151-178.
32. Шпет Г. Очерк развития русской философии // Г. Шпет. Сочинения. М.: Правда, 1989. С. 11-344.
33. Эрн В. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. М.: Путь, 1912. 342 с.
34. Яковенко Б. История русской философии. М.: Республика, 2003. 510 с.

References

1. Artjuh V. «Russkyj myr» u Pantelejmona Kulisha. XI. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen - Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht» Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2020. P. 670-676.
2. Bagalej D. Ukrainskyj fylosof G.S. Skovoroda. Kyevskaia staryna. 1895. № 2. S. 145-169.
3. Bagalij D. Istorija Slobids'koi' Ukrai'ny. Har'kiv: Sojuz, 1918. 256 s.
4. Bobrynskoj P. Starchyk Grygoryj Skovoroda. Zhyzn' y uchenye. Paryzh, 1929. 83 s.
5. Voznjak M. Gryc'ko Skovoroda, slavnyj ukrai'ns'kyj mudrec' (1722-1794). L'viv: Z druk. «Dila», 1922. 24 s.
6. Vospomynanyja Fedora Petrovycha Lubjanovskogo. Russkyj arhyv. 1872. № 1. S. 98-185.

7. Gavryyl, arhymandryt [Voskresenskyj V. N.]. Ystoryja fylosofyy. Chast' VI. Prybavlenye vtoroje. Russkaja fylosofija. Kazan': Unyversytetskaja typografija, 1840. 159 s.
8. Gess de Kal've G., Vernet Y. Skovoroda, ukrajnskyj fylosof. Ukrajnskyj vestnyk. 1817. Ch. 6. S. 106-125.
9. Gors'kyj V. Grygorij Skovoroda jak typ ukrai'ns'kogo inteligenta. Naukovi zapysky Nacional'nogo universytetu «Kyjevo-Mogylyans'ka akademija». T. 1: Filosofija ta religijeznavstvo. K., 1996. S. 65-71.
10. Gun Otto, fon. Poverhnostnye zamechanyja po doroge ot Moskvy v Malorossyju v oseny 1805 goda. Ch. 2. Moskva, 1806. 124 s.
11. Danylevskyj G. Ukrajnskaja staryna. Materyaly dlja ystoryy ukrajnskoj lyteratury i narodnogo obrazovanyja. Har'kov: Yzd. Zalenskogo y Ljubarskogo, 1866. 403 s.
12. Derzhavnyj arhiv Sums'koi oblasti. F. R-5573. Op. 1. Spr. 94 Rasporjazhenija Romenskogo otdela narodnogo obrazovanyja, p'otdela po kul'turno-prosvetytel'noj rabote. Statuty t-va «Prosvita» i dr. perepyska po narodnomu obrazovanju (20.01.1922-19.03.1923), 96 ark.
13. [Doroshenko] D-ko D. Bibliografija. Rada. 1913. № 109. S. 5.
14. Efymenko A. Ja. Fylosofiz naroda // A. Efymenko. Juzhnaja Rus' (Ocherky, yssledovanyja y zametky). T. 2. SPb.: Knygopechatnja Shmydt, 1905. S. 236-254.
15. Zen'kovskyj V. V. Ystoryja russkoj fylosofyy: u 2 t. T. 1. Ch. 1. Leningrad: ЭГО, 1991. 222 s.
16. Ivan'o I. Skovoroda // Fylosofskaja encyklopedyja: v 5 tt. T. 5. M.: Sovetskaja encyklopedyja, 1970. S. 24-25.
17. [Kvitka-Osnov'janenko G.] Ukrajncy. Sovremennyk. 1841. T. XXI. Kn. 1. S. 75-85.
18. [Kovalenko] Get'manec' Gr. Hto takyj Grygorij Skovoroda. K.: Dzvin, 1919. 55 s.
19. Kovalynskyj M. Zhyzn' Grygoryja Skovorody // Skovoroda G. S. Povne zibrannja tvoriv: u 2 t. T. 2. K.: Naukova dumka, 1973. S. 439-476.
20. Kraevskyj A. Obozrenye russkyh gazet i zhurnalov za pervuju polovynu 1835 goda. Fylosofija. Zhurnal mynysterstva narodnogo prosveshhenija. 1836. № 3. S. 659-690.
21. Kulzhynskyj Y. G. Malorossyjskaja derevnja. M., 1827. 136 c.
22. Levyckyj S. Ocherky istoryy russkoj fylosofyy. T. 1: Ot ystokov do XIX v. M.: Kanon, 1996. S. 8-215.
23. Kovalynskyj M. Zhyzn' Grygoryja Skovorody // Skovoroda G. S. Povne zibrannja tvoriv: u 2 t. T. 2. K.: Naukova dumka, 1973. S. 439-476.
24. Rusova S. Grygoryj Savvyh Skovoroda, ukrajnskyj narodnij uchytel' i fylosof (1722-1794). Myr Bozhyj. 1894. № 11. S. 48-72.
25. Semenkov V., Rabzhajeva M. Pro modus prysutnosti G. Skovorody v ukrai'ns'kij ta rosij's'kij kul'turi. Filosofo's'ka dumka. 2002. № 5. S. 89-107.
26. Snegyrev Y. Ukrajnskyj fylosof Grygoryj Savvyh Skovoroda. Otechestvennye zapysky. 1823. Ch. 16. № 42. S. 96-106.
27. Sumcov M. Skovoroda i Ern (Pro pogljady V. Erna na svitogljad G. S. Skovorody). Literaturno-naukovyj visnyk. 1918. T. 69. Kn. 1. S. 41-49.
28. [Tkachenko] PISOCHYNEC' D. O. Grygorij Skovoroda, jogo zhyttja i dijalt'nist'. Zorja. 1894. Ch. 23. S. 496-499.
29. Tovkachevs'kyj A. G. S. Skovoroda. K.: Zhyttja j mystectvo, 1913. 67 s.
30. Ushkalov L. Try zavvagy pro ukrai'ns'kist' G. Skovorody. Filosofo's'ka dumka. 2002. № 5. S. 108-127.
31. Hyzhdeu A. Grygoryj Varsava Skovoroda: Ystoryko-krytycheskyj ocherk. Teleskop. 1835. Ch. XXVI. № 5. S. 3-42; № 6. S. 151-178.
32. Shpet G. Ocherk razvytija russkoj fylosofyy // G. Shpet. Sochynenyja. M.: Pravda, 1989. S. 11-344.
33. Ern V. Grygoryj Savvyh Skovoroda. Zhyzn' y uchenye. M.: Put', 1912. 342 s.
34. Jakovenko B. Istoryja russkoj fylosofyy. M.: Respublyka, 2003. 510 s.

Artiukh V. O.

PhD (Philosophy), Associate Professor (Ukraine). *ORCID: 0000-0003-4119-1571.*

HRYHORII SKOVORODA: UKRAINIZATION OF THE IMAGE

Within the article the attempt is made to study the perception of the XVIII century philosopher Hryhorii Skovoroda's image and its philosophy through the prism of the later national identities. The fact is stressed that the statement of the issue concerning the Hryhorii Skovoroda's image Ukrainization and the history of its solution turns out to be the consequence of the process of establishing the Ukrainian modern self-identity which started in the XIX

century. The situation is emphasized that within “all-Russian” identity one can come across its three variations: Skovoroda is a “Russian” (meaning “all-Russian”); Skovoroda is a “Malorussian” (meaning a representative of a regional variant of a “Russian” identity) and Skovoroda is a “Ukrainian” (meaning a native from the land that is called Ukraine). At the end of the XIX century Skovoroda’s image was interpreted within Ukrainian personal identity. The conclusion is made that during XIX-XX centuries and even nowadays two national identities for Skovoroda’s personality remain relevant: Ukrainian and Russian. The Russian one is a result of the XVIII-XIX centuries “all-Russian” syncretism state being transferred into the modern particular Russian national self-identity. The process of Hryhorii Skovoroda’s image Ukrainization (in other words its extraction from the “all-Russian” context) developed through several stages. At the beginning of the XIX century he was “Ukrainian” because he had a Ukrainian territorial identity and was related to Slobidska-Ukrainian province. Later he became “Ukrainian” because he represented “simple” Ukrainian people. Finally he is “Ukrainian” because he belongs to the Ukrainian ethnic nation and therefore his philosophy belongs to Ukrainian philosophical culture.

Key words: Hryhorii Skovoroda, image, philosopher, Ukrainization.

Отримано 03.05.2022

КРАЄЗНАВСТВО

УДК (UDC) 930.85 : 791.75-053.2 (477.52) "1984/2003"

<https://doi.org/10.21272/starovyna.2022.60.4>

ЧИЖОВ О. І.

**СУМСЬКИЙ ДИТЯЧИЙ ПАРК «КАЗКА» У СЕРЕДИНІ 80-х рр. ХХ ст.
- НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.: СТВОРЕННЯ, ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ,
ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ**

У статті досліджуються причини виникнення, процес створення, структурний устрій та напрями роботи Сумського дитячого парку «Казка» у середині 80-х рр. ХХ ст. - на початку ХХІ ст. Цей комплексний дитячий парк, що розпочав свою роботу у 1985 р., являв собою унікальний культурно-розважальний заклад, який був відомий далеко за межами Сумської області. Характерною особливістю парку став великий архітектурний комплекс казкової тематики. Розквіт діяльності парку «Казка» припадав на перші роки його існування, що значною мірою пояснюється специфічними, характерними для радянської економічної та політичної систем, методами організації роботи закладу, та які перестали ефективно функціонувати з падінням компартійного режиму. У статті проаналізовані проблеми, що постали перед парком у 90-х рр. ХХ ст. у зв'язку із змінами суспільно-економічних умов у країні. Спеціальна увага приділена різним видам допомоги, що надавали дитячому парку установи та організації Сумщини.

Ключові слова: дитячий парк «Казка», Сумщина, культурно-масова робота, дозвілля, історія культури.

Актуальність. Створення умов для різнобічного розвитку дітей та підлітків є однією з важливих складових, що сприяють вихованню повноцінних членів суспільства, свідомих громадян та патріотів. В Україні справою інтелектуального, духовного та фізичного розвитку молоді займається велика кількість різноманітних спеціалізованих закладів. До їх кола належать і комплексні дитячі парки, які свою культурно-просвітню, навчальну та виховну діяльність тісно поєднують з розважально-ігровою. Оскільки гра є найбільш засвоєним видом діяльності дітей та підлітків, саме такий спосіб набуття знань, навичок та вмінь є найуспішнішим у цей період життя. Комплексні дитячі парки складаються з низки різнопланових функціональних зон, що задовольняють потреби у різних типах культурного дозвілля. Разом з тим ці заклади не набули значного поширення в нашій країні. Дослідження, аналіз та популяризація досвіду роботи комплексних дитячих парків має сприяти приверненню уваги органів влади до проблем цих закладів, розширенню їх мережі, активізації та удосконаленню їхньої діяльності.

Дитячий парк «Казка», створений у м. Суми в середині 80-х рр. ХХ ст., являв собою унікальний для того часу культурно-розважальний заклад. Не лише в Україні, а й в усьому СРСР хронологічно він був другим після дитячого

Чижов Олександр Ігорович - кандидат історичних наук, старший викладач кафедри образотворчого мистецтва, музикознавства та культурології Сумського державного педагогічного університету ім. А. С.Макаренка (Україна), ORCID: 0000-0003-2141-9903.

містечка «Казка» у м. Миколаїв (створено у 1982 р.) та першим за масштабністю реалізованим проектом комплексного дитячого парку, який було збудовано як великий архітектурний комплекс казкової тематики. Його основою були ігрові фортеці, низка дерев'яних малих архітектурних форм, численні скульптури казкових персонажів.

Таким чином, дитячий парк «Казка» становить інтерес для наукового дослідження в галузі історії культури і як представник малопоширеного, але перспективного типу дитячих культурно-розважальних закладів, і як унікальний архітектурний комплекс.

Огляд публікацій. На даний момент історія Сумського дитячого парку «Казка» не знайшла достатнього висвітлення у науковій літературі. Деякі аспекти створення парку «Казка» розглядалися кількома авторами в колективній праці «Пам'ять про М. П. Лушпу» [5], що присвячена людині, завдяки задумці якої цей парк і з'явився. Більш детально питання створення парку розглядалися О. І. Чижовим у статті «До питання створення Сумського дитячого парку «Казка» [13]. У брошурі «Удивительный мир «Сказки» [12] Л. М. Ковтун та Т. К. Овчаренко висвітлювали питання культурно-масової роботи парку на початку 90-х рр. ХХ ст.

Слід також зазначити, що архівні документи, присвячені створенню та функціонуванню парку у середині 80-х рр. ХХ ст. - на початку ХХІ ст., на даний момент науковим співтовариством не виявлені. Тож головним джерелом матеріалу для даної статті стала місцева періодична преса.

Метою статті є дослідження причин виникнення, історії створення, структурного устрою, напрямів роботи та проблем у функціонуванні Сумського дитячого парку «Казка» у середині 80-х рр. ХХ ст. - на початку ХХІ ст.

Основна частина. Дитячий парк «Казка» завдячує своїй появі тим широкомасштабним містобудівним процесам, що точилися в Сумах у 70 - 80-х рр. ХХ ст. Наприкінці 70-х рр. ХХ ст. у м. Суми з'явився новий суспільно-адміністративний центр. У місті було створено нову площу - площу Леніна (нині пл. Незалежності). На новоствореній площі було збудовано семиповерховий Будинок Рад, де розмістилися міська та обласна адміністрації, і вісімнадцятиповерховий готель «Суми». Планувалось будівництво Будинку профспілок, Будинку політпросвіти. Площа Леніна стала головним місцем проведення офіційних масових заходів у місті [10, с. 89].

Впорядкування нового центру міста вимагало благоустрою низки територій, що лежали поблизу нього. Особливо проблемною у цьому плані була низина на лівому березі р. Сумка між проспектом Карла Маркса (нині просп. Шевченка) та вулицею Дзержинського (нині вул. Троїцька). Означена низина, що поросла чагарниками та деревами, була відгородженою від р. Сумки земляним насипом, проте під час паводків затоплювалася та ставала заболоченою. Для благоустрою цієї території міське керівництво вирішило створити тут дитячий парк [5, с. 167].

Ініціатором створення парку була людина, яка у 70-80-х рр. ХХ ст. очолювала м. Суми - перший секретар міського комітету КПУ М. О. Лушпа [14, с. 5]. На відміну від більшості партійних посадовців його рангу, що займалися виключно обслуговуванням ідеологічних потреб комуністичного режиму, М. О. Лушпа на перше місце в своїй діяльності ставив розбудову та

благоустрій рідного міста, хоча господарська робота не входила до кола його прямих посадових обов'язків. М. О. Лушпа слідкував за містобудівними новаціями в межах країни та реалізував у м. Суми низку кращих з них. Зацікавило його з цієї точки зору і створене в 1982 р. дитяче містечко «Казка» у м. Миколаїв [13, с. 274].

За пропозицією М. О. Лушпи у лютому 1984 р. почалася розробка концептуального проекту Сумського дитячого парку «Казка» [14, с. 5]. Доки проект розроблявся, розпочалися роботи з розчистки території під майбутнє будівництво. За радянської традицією приурочувати певні звершення до ідеологічних дат парк було закладено 21 квітня 1984 р. під час суботника на честь святкування чергової річниці від дня народження В. І. Леніна [2, с. 4]. У подальшому трудящі та учнівська молодь міста регулярно брали участь у роботах на громадських засадах зі створення парку. Особливо багато сумчан працювало на заключному етапі облаштування дитячого парку: прибирання, створення газонів, квітників та ін. [5, с. 168-169].

При підготовці концептуального проекту парку сумськими архітекторами у Миколаївського дитячого містечка «Казка» було запозичено чимало цікавих ідей: різнопланові фортеці, вітрильник, механізовані ляльки та ін. [4, с. 4, 8, 46]. Над створенням проекту дитячого парку працював колектив архітекторів на чолі з В. М. Уханем за участю головного архітектора міста М. Т. Ільченка [11, с. 29]. Після розробки концептуального проекту робочі проекти окремих об'єктів парку створювалися співробітниками проектних інститутів: «Укрміськбудпроект», «Діпрохіммашу» та «Діпрохіму». Зокрема, видатним українським художником-скульптором по дереву М. І. Саенком було створено проект дерев'яної фортеці [13, с. 274 - 275].

До осені 1984 р. проектна документація дитячого парку була підготовлена та розглянута на містобудівній раді. У планах М. О. Лушпи було збудувати парк до 40-ї річниці Перемоги над нацистською Німеччиною, проте розпочати будівництво вже у 1984 р. бюджетним коштом не було змоги. Щоб вирішити питання з фінансуванням будівництва М. О. Лушпа зібрав на нараду керівників великих промислових та будівельних підприємств м. Суми, на якій звернувся з пропозицією здійснити будівництво дитячого парку за кошти і силами цих підприємств. Враховуючи великий авторитет, яким користувався М. О. Лушпа, та його повноваження як голови міської компартійної організації, членами якої були всі присутні на нараді керівники підприємств, їм довелося надати свою згоду [5, с. 167].

Будівництво об'єктів парку між підприємствами було розподілено наступним чином: дві кам'яні фортеці будувало СМВО ім. М. В. Фрунзе, дерев'яну фортецю - Сумське обласне управління лісового господарства і лісозаготівель, кафе - ВО «Насосенегомаш», кам'яну фортецю з дитячими гірками - ВНДІ Компресормаш, літню естраду - «Центроліт», спорткомплекс - БМУ «Промбуд-2» будівельно-монтажного тресту «Сумхімбуд», теплозабезпечення - Сумська ТЕЦ, куточок тихих ігор - ВНДІАЕН, фонтан - Сумський завод електронних мікроскопів, каравелу - Сумський меблевий комбінат, асфальтне покриття - об'єднання «Сумидоррембуд», озера - Управління механізації будівництва та ПМК-45. Отримали завдання й інші підприємства та організації міста [5, с. 168].

У дитячому парку було встановлено близько трьох десятків бетонних та двох десятків керамічних скульптур казкових персонажів. Серед бетонних скульптур були: групи персонажів казок «Бременські музики», «Колобок», «Три поросятка», «Чарівник Смарагдового міста», Івасик-Телесик, Лісовий цар з донькою, Маша та Ведмідь, Мауглі з Багірою, Червона Шапочка та ін. Керамічні скульптури були представлені Бабою-Ягою, Лісовиком-повелителем-зайців, Лікарем Айболитом з собакою Аввою, родинним підрядом із казки «Ріпка», Солов'єм Розбійником та ін. Скульптури створювались групою з десяти художників Сумського художньо-виробничого комбінату. Зокрема, авторами багатьох скульптур були подружжя художників П. Я. Гордієнко та Г. М. Гордієнко [13, с. 275].

Також у парку було встановлено низку великих контактних залізобетонних конструкцій для дитячих ігор: змію, метеликів, равлика, черепаха. Поруч з ними створено канал для пускання корабликів [11, с. 30].

У дитячому парку було кілька механізованих ляльок. Кіт у чоботях на вході до парку мав вклонятися відвідувачам та знімати капелюха (виготовлено на Сумському заводі електронних мікроскопів). Золотий півник на головній башті дерев'яної фортеці хлопав крилами та кукурікав (виготовлено СМВО ім. М. В. Фрунзе). У фортеці з дитячими гірками про настання кожної години сповіщав сурмист, що сурмив, виїжджаючи з башти [9, с. А8]. Біля входу до кінозалу стояли два лицарі, що мали розводили алебарди, пропускаючи глядачів на кіносеанс [14, с. 5].

У містечку атракціонів були розміщені: каруселі «Дзвоник» та «Орбіта», рельсові дороги «Світлофор», «Північ» та «Юнга», дитяче колесо огляду «Сонечко», майданчик з електромобілями «Автодром» [13, с. 276].

Як і було задумано М. О. Лушпою, парк «Казка» розпочав приймати відвідувачів 9 травня 1985 р. [9, с. А8]. Він підпорядковувався як філія Сумському міському парку культури і відпочинку. Дитячий парк зайняв площу близько 14 га [14, с. 5]. З часу відкриття парк «Казка» став найулюбленишим місцем проведення дозвілля міських дітей та підлітків.

У найбільшій кам'яній фортеці розміщувалися зала аркадних ігрових автоматів та кінозал. Фортеця, що розміщувалась на острові посеред озера, мала шість кімнат для проведення виставок. Каравела, що стояла біля причалу на озері, призначалась для ігрових заходів з морської тематики. Одним з головних місць проведення культурно-розважальних масових заходів (вистав, свят, ігор та ін.) була дерев'яна фортеця. Поряд із кам'яною фортецею з дитячими гірками розташовувалося «Містечко ДАІ», де у прокат видавались велокартинги. У зоні тихих ігор в альтанці була ігротека настільних ігор, також вона була місцем проведення конкурсів на перевірку ерудиції та інтелектуальних здібностей [3, с. 4]. Кафе «Ласун» зовні та внутрішнім інтер'єром також було стилізоване під старовинну фортецю. Літня естрада та спорткомплекс були виконані у сучасному стилі, але вхід до естради прикрашала мозаїка роботи О. Садовського, що зображувала середньовічних комедіантів, а над спорткомплексом здіймалася декоративна башта. Торговельні ларьки, каси для продажу білетів та вказівники у парку були створені у стилі давньоруського дерев'яного зодчества.

Периметром парку їздили два екскурсійні електрокари з прищепними вагонами. Один мав вигляд паровозу, інший - планетоходу. Був у парку «Казка» і живий куточок: для катання дітей тримали пару віслоків, а у будиночку на березі озера поселили лебедів [9, с. А8].

Фінансування роботи дитячого парку «Казка» лише частково здійснювалося з міського бюджету. За домовленістю між М. О. Лушпою та підприємствами, що будували об'єкти парку, вони і надалі мали утримувати ці об'єкти на своєму балансі: ремонтувати, сплачувати за електроенергію та опалювання тощо [14, с. 5]. Генеральні прибирання території парку навесні та восени здійснювали учні шкіл під час так званих «Трудових десантів». Окрім прибирання учні висаджували дерева та кущі, розбивали клумби, оновлювали вказівники тощо [12, с. 3]. Роботу атракціонів та аркадних ігрових автоматів забезпечувало сумське відділення ВО «Укратракціон», що отримувало прибуток від їх експлуатації.

Слід зазначити, що витрати на парк суттєво зменшувало і те, що переважна частина культмасової роботи тут проводилася на громадських засадах установами та організаціями різних профілів. Це робилось як за вказівками міського керівництва, так і за власною ініціативою установ та організацій. Так, у 1985 р. до Дня знань велику програму тематичних заходів підготувала заводська молодь ВО «Насосенергомаш» та СМВО ім. М. В. Фрунзе, учні СПТУ № 2 та Сумського машинобудівного технікуму. Завдяки такій активній підтримці роботи парку «Казка» широким колом помічників у перші роки його існування в теплий сезон тут майже щодня проводилися культурно-масові заходи. Їх репертуар був дуже різноманітним [8, с. 4].

На початку 90-х рр. ХХ ст. у дитячому парку «Казка» проводилася велика кількість музично-розважальних програм: «Нотка за ноткою», «Пісня, збирай друзів», «Час веселих витівок», «Ширше коло», «Веселі хвилинки», «Веселий калейдоскоп», «Граємо всім загоном», «Школа світлофорних наук», «Заспіваймо, друзі», «У нас сьогодні весело» та ін. У парку влаштовувалися численні конкурси: самодіяльних творчих колективів, малюнків на асфальті, карнавальних костюмів тощо. Замок на озері та дерев'яна фортеця були місцем проведення різноманітних виставок: дитячого образотворчого мистецтва, дитячої літератури, саморобок Палацу піонерів, станцій юних натуралістів, фотографій, діючих моделей клубу «Юний технік», кімнатних квітів, тварин, декоративних птахів, плакатів, хлібобулочних виробів, шкільних газет та ін. В кафе «Ласун» відбувалися святкові ранки, вечори відпочинку, дні іменинників. На літній естраді влаштовувалися концерти, виступи музичних шкіл та дитячих колективів художньої самодіяльності Сумщини. В спорткомплексі регулярно проходили спортивні заходи, проводилися показові виступи авто- та авіамоделістів. У «Містечку ДАІ» відбувалися обласні зльоти юних автоінспекторів, змагання юних пожежників [12, с. 2].

Функціонували у парку різноманітні об'єднання за інтересами. За підтримки Будинку природи, обласної та міської станцій юних натуралістів при парку працював клуб «Юні любителі природи». У музичному лекторії перед слухачами виступали працівники обласної філармонії, місцеві композитори, учні музичних шкіл. До роботи юридичного гуртка долучалися лектори товариства «Знання» та співробітники правоохоронних органів. Клуб

цікавих зустрічей «Романтик» організовував зустрічі з видатними людьми Сумщини. Зокрема у 1991 р. члени клубу мали змогу поспілкуватись з найстарішим кінолюбителем області І. К. Єгоровою, колекціонером А. Павленком, ілюзіоністом А. Боярко, сумськими поетами, артистами театру юного глядача та міської філармонії тощо. Існував у парку і драматичний гурток [12, с. 3].

З метою розширення функціональних можливостей парку «Казка», зокрема у проведенні активної культурно-масової роботи у холодну пору року, міським керівництвом було вирішено збудувати нове приміщення Палацу піонерів у безпосередній близькості до парку на вул. Новомістенській. У Палаці мали бути спортивна і концертна зали, басейн, обладнані для гурткової роботи приміщення. Будівництво Палацу піонерів розпочалося у 1990 р. [14, с. 5].

Дитячий парк «Казка» був відомий далеко за межами Сумської області. Зокрема, репортажі про нього робили кореспонденти з інших союзних республік, фото з видами парку демонструвалися під час телевізійних заставок на центральному союзному телебаченні [5, с. 47, 142]. Відвідування дитячого парку було майже обов'язковим пунктом в екскурсіях по місту для гостей Сум.

На рубежі 80-90-х рр. ХХ ст. у роботі парку розпочалися складнощі, що були пов'язані з економічними перетвореннями в країні. У зв'язку з впровадженням елементів ринкових відносин в господарювання чимало організацій та установ почали вимагати оплату за свої послуги, що раніше надавалися на громадських засадах [12, с. 3]. У 90-і рр. ХХ ст. фінансові проблеми парку «Казка» суттєво загострюються. Підприємства, на балансі яких знаходилися об'єкти парку, відмовились їх утримувати [14, с. 5]. Це пояснювалось як наростанням економічної кризи в країні та браком коштів у підприємств-балансоутримувачів, так і зникненням у міській владі реальних важелів впливу на керівництво підприємств через зміну суспільно-політичних умов. Фінансування ж парку з місцевого бюджету було вкрай недостатнім.

У зв'язку із інфляцією, переходом на ринкове ціноутворення зростають ціни і на послуги дитячого парку. Разом з тим через економічну кризу в країні зменшується платоспроможність населення, отже платні послуги парку (катання на атракціонах, відпочинок в кафе тощо) стають менш доступними для відвідувачів.

Хоча ВО «Укратракціон» було ліквідовано, а атракціони разом з аркадними ігровими автоматами перейшли на баланс парку, доходи від них не могли суттєво покращити фінансовий стан закладу. У разі підвищилися ціни на електроенергію, яку атракціони споживали неекономно. Складнощі виникали і з придбанням запчастин для атракціонів, оскільки вони вироблялись в Росії, яка стала зарубіжжям. До того ж доходи від атракціонів були сезонними [1, с. 5].

Будівництво Палацу дітей та юнацтва (колишнього Палацу піонерів) по вул. Новомістенській через брак коштів було зупинено на початковій стадії. Натомість під Палац було відведено приміщення колишнього Будинку політпросвіти, що розташовувалося далеко від дитячого парку [14, с. 5].

Щоб не переобтяжувати місцевий бюджет утриманням парку «Казка» у 1993 р. міськвиконком передав управління парком УВК «Газпром», що створила нове культурно-просвітнє підприємство «Казковий світ». Коштом

УВК «Газпром» були куплені нові атракціони, зокрема «Веселі гірки», а старі відремонтовані, придбано десять аркадних ігрових автоматів. Було переобладнано спорткомплекс, де відкрилися «Кімната сміху» та «Дискозала». Знову з'явилася змога проводити великі культмасові заходи, наприклад, проводились «День Нептуна», «Кукляндія», Масляна тощо. Вчасно сплачувались рахунки за комірне та зарплата робітникам. Проте у середині 1995 р. УВК «Газпром» відмовилась від фінансування парку [14, с. 5].

У другій половині 90-х рр. ХХ ст. парк «Казка» став швидко занепадати. Територія дитячого парку погано охоронялася. Зловмисники розбирали на металобрухт залізні конструкції: литі прольоти огорожі, копії старовинних гармат, покрівлю фортець тощо. В результаті пожежі, влаштованої місцевими хуліганами, згоріла дерев'яна фортеця. Згнила та була демонтована дерев'яна каравела. Від негоди та дій хуліганів руйнувалися скульптури казкових персонажів. Виходили з ладу атракціони та механізовані ляльки, а на ремонт грошей у парку не було. Останні усі були демонтовані. У дитячому парку перестав існувати живий куточок [9, с. А8 А9; 14, с. 5].

Задля виправлення складної фінансової ситуації закладу за рішенням міськвиконкому у грудні 1998 р. на базі парку «Казка» було створено ТОВ «Міський центр дозвілля», засновниками якого стали ПФ «Мак» та ДКП «Сумикомунінвест». Проте означені управляючі організації також майже не вживали заходів щодо покращення фінансування дитячого парку. Грошей не вистачало на елементарне: зарплату персоналу, борги по комірному, технічну експертизу атракціонів тощо [14, с. 5].

Врятувала парк від остаточної руйнації подія політичного характеру. На вересень 2003 р. було заплановано приїзд до міста тодішнього прем'єр-міністра України В. Ф. Януковича. До приїзду делегації з Києва місцева влада в авральному темпі проводила ремонтні роботи в місті, щоб воно виглядало більш презентабельно. У тому числі було здійснено і реставрацію парку «Казка» [9, с. А9]. Міська влада домовилася з кількома промисловими підприємствами Сум, щоб вони як і при створенні парку узяли на себе частину робіт з його ремонту. Так, СМНВО ім. М. В. Фрунзе відреставрувало найбільшу фортецю та зробило нову механічну ляльку Кота у чоботях, ВАТ «Насосенергомаш» відремонтувало фортецю, що стояла посеред озера. Також низка приватних підприємців висловили бажання отримати в оренду деякі об'єкти парку. Наприклад, фортецю з дитячими гірками було узято в оренду та відремонтовано ПП Бурмикою. Тут підприємцем було встановлено мініатракціони [7, с. 5А]. Частину скульптур казкових персонажів у парку було відремонтовано, а частину довелося відтворювати заново повністю. З'явилися тут і скульптури яких у парку раніше не було, як наприклад, райські птахи, Русалка на вігті з Котом вченим. Від мулу та водоростей було почищено озеро, проведені роботи з реставрації фонтану та ін. [6, с. 5А].

Проте проведена реставрація дитячого парку була далеко не повною. Не було відремонтовано літню естраду, не відновлені дерев'яна фортеця та каравела, більшість механічних ляльок тощо. Реставрація ускладнювалася тим, що частину проектної документації на об'єкти парку було втрачено. Після урочистостей з нагоди приїзду до Сум урядової делегації, міська влада відмовилася від заявлених попередніх планів відновити усі об'єкти у парку.

Висновки. Отже, дитячий парк «Казка» з'явився у Сумах через потребу впорядкування території у центрі міста. Фактично створення парку розпочалося директивним чином із перекладенням фінансового тягаря за виконання робіт з бюджетних коштів на кошти міських підприємств, що було нерідким явищем за радянського тоталітарного режиму. Разом з тим дитячий парк було створено у короткий термін через злагоджену роботу багатьох підприємств та організацій міста, яким на громадських засадах допомагали тисячі сумчан. Збудований парк «Казка» являв собою унікальний архітектурний комплекс казкової тематики з різноплановими культурно-розважальними об'єктами та пропонував відвідувачам дозвілля на різні смаки. Значні обсяги та різномайття культурно-масової роботи парку у перші роки його існування пояснювались допомогою на громадських засадах з боку великої кількості місцевих установ та організацій. Через свою унікальність парк «Казка» став широко відомим в масштабах країни. На рубежі 80-90-х рр. ХХ ст. перед парком почали виникати проблеми фінансового характеру, що були зумовлені суспільно-економічними змінами в країні. В ринкових умовах надійних джерел фінансування роботи парку міським керівництвом знайдено не було. З другої половини 90-х рр. ХХ ст. парк почав стрімко занепадати. Було втрачено частину унікальних архітектурних об'єктів парку. В цілому міська влада у 90-х рр. ХХ ст. - на початку ХХІ ст. замало переймалася проблемами дитячого парку «Казка», а проведення його реставрації у 2003 р. було викликано бажанням створити окомилуючу картину благоустрою міста перед урядовою делегацією.

-
1. Бардаков А. Уникальность сумских парков отмечали даже иностранцы. *Данкор*. 1998. № 36. С. 5.
 2. Величко В. На радість дітям. *Ленінська правда*. 1984. № 242. С. 4.
 3. Геренко С. Казковий подарунок. *Ленінська правда*. 1985. № 106. С. 4.
 4. Демченко Ю. Городок «Сказка». Фотоочерк. Одесса: Маяк, 1985. 64 с.
 5. Пам'ять про М. П. Лушпу / упоряд. Вороненко М., Вороненко Р. Суми: Корпункт, 2009. 176 с.
 6. Пантелеймон снимає шляпу. *Ваш шанс*. 2003. № 37. С. 5А.
 7. Подгайный Р. Сказка снова станет бльью? *Ваш шанс*. 2003. № 31. С. 5А.
 8. Рижкова Л. Казка на кожному кроці. *Ленінська правда*. 1985. № 164. С. 4.
 9. Сикорский А. Внеплановые метаморфозы. Город, который мы потеряли. *Панорама*. 2005. № 34. С. А8-А9.
 10. Сумы: краткая справочная книга / Кипайтулов В. А. и др. Х.: Прапор, 1979. 167 с.
 11. Тарасенко І. Т. Легенди без домислу. Біографічний нарис. Суми: «Собор», 2000. 52 с.
 12. Удивительный мир «Сказки» / сост. Ковтун Л. Н., Овчаренко Т. К., отв. за вып. Зима Н. М., ред. Тимченко Г. В. Сумы: МГИНН «Мрия», 1991. 4 с.
 13. Чижов О. І. До питання створення Сумського дитячого парку «Казка» // Краєзнавчі діалоги: Сумщина у сув'язі тисячоліть: матеріали регіональної конференції (м. Суми, 21 квітня 2021 р.). Суми: НВВ КЗ СОІППО, 2021. С. 273-276.
 14. Юрченко Э. Страшная сказка. *Панорама*. 2000. № 21. С. 5.

References

1. Bardakov A. Unikalnost sumskykh parkov otmechaly dazhe ynostrantsy. *Dankor*. 1998. № 36. S. 5.
2. Velychko V. Na radist ditiam. *Leninska pravda*. 1984. № 242. S. 4.
3. Herenko S. Kazkovyi podarunok. *Leninska pravda*. 1985. № 106. S. 4.
4. Demchenko Yu. Horodok «Skazka». Fotoocherk. Odessa: Maiak, 1985. 64 s.

5. Pamiat pro M. P. Lushpu / uporiad. Voronenko M., Voronenko R. Sumy: Korpunkt, 2009. 176 s.
6. Panteleimon snymaet shliapu. *Vash shans*. 2003. № 37. S. 5A.
7. Podhainyi R. Skazka snova stanet byliu? *Vash shans*. 2003. № 31. S. 5A.
8. Ryzhkova L. Kazka na kozhnomu krotsi. *Leninska pravda*. 1985. № 164. S. 4.
9. Sykorskyi A. Vneplanovye metamorfozy. Horod, kotoryi my poterialy. *Panorama*. 2005. № 34. S. A8-A9.
10. Sumy: kratkaia spravochnaia knyha/ Kypaitulov V. A. y dr. Kh.: Prapor, 1979. 167 s.
11. Tarasenko I. T. Lehendy bez domyslu. Biografichni narys. Sumy: "Sobor", 2000. 52 s.
12. Udyvytelnyi myr «Skazky» / sost. Kovtun L. N., Ovcharenko T. K., otv. za vyp. Zyma N. M., red. Tymchenko H. V. Sumy: MHYNN "Mriya", 1991. 4 s.
13. Chyzhov O. I. Do pytannia stvorennia Sums'koho dytiachoho parku «Kazka»// Kraieznavchi dialohy: Sumshchyna u suv'iazii tysiacholit: materialy rehionalnoi konferentsii (m. Sumy, April 21, 2021). Sumy: NVV KZ SOIPPO, 2021. S. 273-276.
14. Yurchenko E. Strashnaia skazka. *Panorama*. 2000. № 21. S. 5.

Chyzhov O. I.

PhD (History), Senior Lecturer of the Department of Fine Arts, Musicology and Cultural Studies, Sumy State Pedagogical University named after A. Makarenko (Ukraine). ORCID: 0000-0003-2141-9903.

SUMY CHILDREN'S PARK "KAZKA" FROM THE MID-1980S OF THE 20TH CENTURY - TO THE EARLY 21ST CENTURY: GENESIS, PECULIARITIES OF WORK AND THE FUNCTIONING PROBLEMS

The paper analyses the reasons for the genesis, creation history, structural arrangement, fields of work, and problems in the functioning of Sumy Children's Park "Kazka" from the mid-1980s of the 20th century - to the early 21st century.

In the study course, it has been concluded that the "Kazka" children's park appeared in Sumy due to the need to streamline the territory of the city center. The children's park creation was initiated by the then head of the city A. Lushpa. The prototype for the park in Sumy was the children's playground "Kazka" in Mykolaiv. In fact, the park creation began in a directive way with the financial burden-shifting for the work execution from budgetary funds to the city enterprises' funds, which was not uncommon under the Soviet totalitarian regime. At the same time, the children's park was created in a short time due to the well-coordinated work of many enterprises and organizations in the city, which were helped by thousands of Sumy residents on a voluntary basis.

The created park "Kazka" was a unique architectural complex on a fairy-tale topic with diverse cultural and entertainment facilities and offered visitors leisure activities for every taste. The significant amount and variety of park cultural-mass work in the first years of its existence were explained by the help, made on a voluntary basis, from a large number of local institutions and organizations. Because of its uniqueness, the park "Kazka" has become widely known throughout the country. At the same time, the flourishing of the park "Kazka" activities fell in the first years of its existence, which is largely dependent on the specific methods of the institution work organization, being typical of the Soviet economic and political systems. Those systems ceased to function effectively with the fall of the Communist Party regime.

At the turn of the 1980s and 1990s, problems began to arise in front of the park due to socio-economic changes in the country. The major of them was the problem of lack of funds. Under market conditions, reliable sources of the park work financing by the city authorities disappeared due to rising prices, a decrease in the population solvency, etc. "Kazka" park's income from paid services did not allow to resolve the institution's financial situation. Since the second half of the 1990s, the park began to rapidly decline. Some of the unique architectural objects of the park were lost. In general, city authorities in the 1990s - at the beginning of the 21st century little dealt with the problems of the children's park "Kazka", and its restoration in 2003 was caused by the desire to create an eye-catching picture of the city's improvement in front of the government delegation. This restoration has never been completed.

Key words: children's park "Kazka", Sumy region, recreational activities, leisure, history of culture.

УДК (UDC) 719(477.52)«19/21»

<https://doi.org/10.21272/starovyna.2022.60.5>

МИХАЙЛІЧЕНКО М. А., КУДІНОВ Д. В.

ПРОБЛЕМИ ОБЛІКУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ (на прикладі Міського кладовища м. Суми)

У статті розглядаються проблеми обліку та збереження пам'яток культурної спадщини, розташованих на території Міського кладовища м. Суми. На прикладі пам'яток некрополя окреслено шляхи подолання виявлених недоліків у пам'яткоохоронній справі.

Ключові слова: пам'ятки, культурна спадщина, некрополь, некрополістика, пам'яткоохоронна справа.

Міське кладовище¹ м. Суми, з огляду на особистості видатних сум'ян, похованих на ньому, а також художню й історичну цінність багатьох надмогильних споруд, має важливе історико-культурне та меморіальне значення. Тому не дивно, що пам'ятки некрополя привертають увагу дослідників та журналістів. Історії та сучасному станові цвинтаря присвячені численні статті у місцевих періодичних та інтернет-виданнях (зокрема на сайті «Сумские некрополи»), докладний аналіз його пам'яток міститься у «Зводі пам'яток історії та культури України. Сумська область» [4], окремі поховання згадуються у довідникових виданнях (серед яких варто виокремити «Некрополі Сумщини») [10], розглядаються у спеціальних статтях (наприклад, у роботі П. Кушнірова та А. Менгозі) [6]. Нарешті, огляд некрополістичних красназвнич досліджень подано у роботі Л. Рожкової [14]. Проте, в зазначених публікаціях майже не порушений пам'яткоохоронний аспект питання. Цю лакуну частково заповнює опублікована кілька років тому розвідка М. Михайліченка [9]. Вона стала основою для даної статті, що є результатом подальших досліджень некрополя.

Петропавлівська церква, рішення про спорудження якої було ухвалено в 1839-му році, від початку планувалася як цвинтарна [15, с. 33]. Проте, коли саме на Міському кладовищі було здійснено перші поховання достеменно невідомо. Найбільш раннє з виявлених нами (могила купця 1-ї гільдії Івана Івановича Полевого) датоване 1853 роком.

Михайліченко Микола Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент, Сумський національний аграрний університет (Україна). ORCID: 0000-0003-2919-1026.

Кудінов Дмитро Валерійович - доктор історичних наук, професор, Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (Україна). ORCID: 0000-0002-1516-576X.

¹ Назва «Міське» фігурує у низці офіційних документів, зокрема, у рішенні Сумської міської ради від 03 березня 2015 року № 4109-МР «Про внесення змін до рішення Сумської міської ради від 28 листопада 2007 року № 973-МР «Про порядок утримання кладовищ та функціонування місць поховань в місті Суми» (зі змінами)». Історичною ж назвою є «Петропавлівське». Крім того, часто (зокрема, у виданні «Звід пам'яток історії та культури України. Сумська область») використовується назва «Центральне кладовище».

Уже на початку ХХ ст. Петропавлівське кладовище, завдяки багатьом високохудожнім пам'яткам, стало популярним місцем прогулянок сум'ян та гостей міста [7; 14]. На превеликий жаль, у радянські часи було знищено більшість дореволюційних поховань. Так, у 1952 р. було проведено інвентаризацію, за результатами якої «безгоспними» було визнано 216 надгробків, 248 хрестів та 237 огорож, розташованих на Міському цвинтарі. У результаті, було знищено чимало могил відомих містян, зокрема, засновника купецької династії Герасима Омеляновича та його сина Матвія Герасимовича Харитоненків [2, арк. 211-224]. Утім, і після цього «розчищення» надгробків некрополь продовжує бути своєрідним музеєм під відкритим небом із численною кількістю історико-культурних об'єктів. Нині на Міському цвинтарі розташовано 39 пам'яток культурної спадщини, з яких три національного значення та 36 - місцевого. Статус пам'ятки архітектури національного значення має церква св. Петра і Павла. Місце поблизу храму традиційно вважалось найпочеснішим на кладовищі - на ньому ховали найбільш поважних містян. З об'єктів культурної спадщини, розташованих навколо церкви, статусом пам'яток монументального мистецтва національного значення наділені надгробки роботи французького скульптора Аристиди Круазі (1840-1899) на могилах Івана Герасимовича та Зінаїди Павлівни Харитоненків; поховання ж Дмитра Івановича та Миколи Олексійовича Суханових визнано пам'ятками історії та монументального мистецтва місцевого значення [1].

У радянські часи найбільш престижним місцем останнього спочинку сум'ян стала центральна алея кладовища. Праворуч алеї, неподалік від входу з боку вул. Петропавлівської, знаходиться братня могила жертв революції, перенесена наприкінці 1940-х років з Покровської (Червоної) площі (має статус пам'ятки історії місцевого значення). У ній поховано 39 мешканців міста, страчених денікінцями 27 листопада 1919 р. (відомі прізвища 26 розстріляних) [4, с. 204]. 11 грудня 2015 р. Сумська міська рада прийняла рішення про демонтаж пам'ятника, який знаходився на цій могилі [16]. Нині він експонується у «Парку радянського періоду» в Спадщанському лісі (Путивльський р-н Сумської області) [17].

Уздовж центральної алеї та поблизу неї розташована низка окремих поховань, які мають статус пам'яток історії місцевого значення: червоного партизана часів т. зв. «громадянської війни» П. С. Богацького; Героїв Радянського Союзу - М. П. Акімова, О. Ф. Африканова, М. І. Курєдова, П. А. Логвина, В. С. Нагорного, Л. Є. Полякова; повного кавалера ордену Слави М. Г. Пархоменка; воїнів, загиблих в Афганській війні 1979-1989 рр. - В. К. Андрєєва, М. М. Добровольського, С. В. Дорошенка, С. М. Жиганова, С. І. Куріцина, С. Б. Московичова, І. І. Пилипенка, С. О. Ткаченка; воєначальників - генерал-лейтенанта А. П. Морозова, генерал-майорів А. К. Давидова, М. В. Калініна, М. К. Скуби, М. С. Храброва; письменника, члена Національної спілки письменників України О. М. Кустенка [1].

У 1951 р. на північній частині кладовища, напроти бічного входу були перепоховані у братній могилі вояки Червоної армії, які загинули або померли в роки Німецько-радянської війни 1941-1945 рр. (відомі прізвища 194 воїнів) [4, с. 205]. Неподалік перепоховані останки льотчиків М. М. Тимофєєва, К.

М. Галіусова та О. М. Дуднікова, знайдені на місці падіння їх літака поблизу с. Верхня Сироватка [8]. Ділянка алеї поруч із братньою могилою у повоєнні роки стала місцем військових поховань. На ній поховані генерал-майор І. Г. Солодченко та воїни, загиблі в Афганській війні: О. Ю. Азімов, А. П. Дегтярьов, О. Г. Лимаренко, В. К. Сумець, О. В. Суровцев, О. О. Феденко [1]. Згадані вище братні та одиночні поховання мають статус пам'яток історії місцевого значення.

Кілька військових поховань-пам'яток історії місцевого значення, розташовані в центральній частині кладовища. Тут поховані 42 воїни Війська Польського, померлих у сумських шпиталях у 1944 р. Неподалік знаходиться окрема могила капітана медичної служби Війська Польського Ігнатія Морголіса. Ліворуч від братньої могили польських воїнів - могила вояків 7-го Сумського полку, загиблих улітку 1919 р.: командира полку Івана Бочкіна, червоноармійців Могили та Зинченка [4, с. 206].

У східній частині цвинтаря розташована група з трьох окремих могил, в яких упокоїлись лейтенант Л. О. Бугаєв і двоє невідомих воїнів, які загинули у вересні 1941 р. (поховання має статус пам'ятки історії місцевого значення) [1; 4, с. 206].

На північно-східному куті цвинтаря знаходиться символічна могила (має статус пам'ятки історії місцевого значення), створена неподалік місця, на якому в лютому 1942 р. окупанти здійснювали масові розстріли [1; 13]. На південно-східній частині кладовища, праворуч від центральної алеї, розташовані могили О. І. Тряскіна, воїна, загиблого в Афганській війні, народного артиста України О. Г. Тарасенка та краєзнавця, члена Співки журналістів України П. А. Сапухіна (поховання мають статус пам'ятки історії місцевого значення) [1; 4, с. 216, 219-220]. На західній частині цвинтаря міститься пам'ятка архітектури місцевого значення - склеп-піраміда [1].

Окремо слід сказати про поховання, які мають історичну та/або художню цінність, проте не наділені пам'яткоохоронним статусом. Частина з них згадується у «Зводі пам'яток історії та культури України». Це могили представників купецького роду Богатирьових, купця і благодійника П. С. Гріненка, Героїв Радянського Союзу: І. М. Германа, А. І. Труда та Л. Є. Полякова, Героя Соціалістичної Праці А. А. Пармузіної, скульптора Я. Д. Красножона, Заслуженого лікаря України З. Й. Красовицького, Почесного громадянина м. Суми, члена Співки архітекторів України М. П. Лушпи [4, с. 41, 208, 210, 212, 215, 219, 222].

Окрім згаданих у «Зводі пам'яток історії та культури України», нам відома ціла низка поховань, які, на нашу думку, можуть претендувати на надання їм пам'яткоохоронного статусу. Так, напроти вівтарної частини Петропавлівської церкви знаходяться відносно добре збережений чавунний намогильний пам'ятник у вигляді зрізаної колони зі скульптурним зображенням янгола нагорі на могилі сумського повітового поштмейстера І. С. Юскевича, який помер у 1857 році.

На центральній алеї кладовища та поблизу Петропавлівської церкви знайшли вічний спочинок представники відомих родин - Лещинські, Асмолони, Алчевські. Низка могил дореволюційної доби збереглася на

колишній єврейській ділянці цвинтаря та розташованій поруч із ним його караїмській частині. Зокрема, могили представників статечних сумських купецьких родин Альтшулерів та Туршу. На колишньому «німецькому кладовищі» (північно-західна частина Петропавлівського цвинтаря) зберігся надгробок на могили Ернестіни Костянтинівни Шольц - дружини відомого архітектора Карла Густавовича Шольца.

Вочевидь, надання пам'яткоохоронного статусу потребують могили багатьох заслужених містян, як-от, Героя Радянського Союзу М. Я. Кривоноса, Почесного громадянина м. Суми полковника М. М. Карташова, генерал-майора В. М. Капустіна, Почесного громадянина м. Суми, Заслуженого раціоналізатора України О. Й. Кравченка, скульптора Ф. І. Каравая.

Варто вказати й на ту прикру обставину, що статусу пам'ятки історії не мають поховання навіть таких визначних сум'ян як Іван Герасимович та Павло Іванович Харитоненки. До Державного реєстру внесено не могилу Івана Герасимовича Харитоненка, як пам'ятку історії, а лише надгробок роботи Аристиди Круазі в якості пам'ятки монументального мистецтва [1].

Також необхідно згадати й те, що у 2015 р. місця за братньою могилою жертв революції, перед нею та праворуч від неї, були виділені під «Алею для поховання померлих Почесних громадян м. Суми та їх дружин і осіб, які загинули під час дій в зоні АТО» (така назва фігурує у рішенні Сумської міської ради від 03 березня 2015 року № 4109-МР, проте у ЗМІ й серед містян побутує назва «Алея Героїв»). На «Алеї Героїв» поховано Героя Небесної Сотні, Героя України Олексія Сергійовича Братушку та учасників російсько-української війни, серед яких Герої України - Олександр Григорович Аніщенко та Сергій Олександрович Табала. Ці могили, на нашу думку, також мають отримати статус пам'яток історії.

Зволікання із наданням цінним з історичної та мистецької точки зору похованням (особливо ХІХ - початку ХХ ст.) пам'яткоохоронного статусу може з часом призвести до їхньої руйнації. Фактично, збереження таких могил забезпечується лише Законом України «Про поховання та похоронну справу». Що ж стосується їх утримання в належному стані, то, відповідно до згаданого Закону, воно здійснюється їх користувачами (власниками). При цьому власником намогильної споруди, склепу вважається особа, яка за власні кошти встановила цю споруду на могилі (місці родинного поховання), а користувачем місця поховання (місця родинного поховання) - особа, яка здійснила перше поховання на відведеному місці поховання (родинного поховання) та/або має відповідне свідоцтво про смерть похованого і свідоцтво про поховання, передбачене статтею 25 Закону. Отже, стає очевидним, що могили та надмогильні пам'ятники ХІХ - початку ХХ ст., які не мають статусу пам'ятки культурної спадщини, вважаються, фактично, безгоспними, оскільки не можуть мати законних власників та користувачів [3]. Яскравою ілюстрацією такого стану речей є історія сум'янки Елли Михайличенко, яка у судовому порядку довела свої родинні зв'язки із представниками сумської купецької родини Косікових, проте не була визнана користувачем їх родинного поховання та власником надмогильних споруд. При цьому суд виходив із цілком логічних міркувань - людина, народжена у 1940 р., не могла здійснювати захоронення у ХІХ ст. У результаті, родинне поховання Косікових активно руйнується; на ньому здійснюються підпоховання [11].

Ми змушені констатувати, що й ті поховання, які мають пам'яткоохоронний статус, далеко не завжди належним чином доглядаються. Так, склеп-піраміда захаращена й руйнується. Скульптури роботи Аристиди Круазі потребують реставрації. Охоронний статус пам'яток, розташованих на території Міського кладовища, жодним чином не зазначений, відсутні відповідні охоронні дошки, таблички, пояснення. Нарешті, місця розташування пам'яток не позначені на інформаційному стенді, розташованому на вході до цвинтаря.

На жаль, ситуація із постановкою на облік та охороною пам'яток культурної спадщини Міського кладовища, багато в чому спричинена тим, що процедура внесення нововиявлених пам'яток до Державного реєстру нерухомих пам'яток України занадто громіздка. Вона передбачає три основних етапи: 1) взяття на облік об'єкта культурної спадщини; 2) оформлення облікової документації; 3) занесення об'єкта культурної спадщини до Державного реєстру. При цьому обліковування об'єктів культурної спадщини, організація оформлення облікової документації й подання її на розгляд покладається виключно на місцеві державні адміністрації. Фактично ж на органи охорони культурної спадщини місцевих державних адміністрацій і обласні краєзнавчі музеї, штати і фінансування яких явно недостатні для організації повноцінної пам'яткоохоронної діяльності. Оцінка ж об'єктів культурної спадщини щодо відповідності/невідповідності критеріям (ознакам) пам'ятки культурної спадщини покладається на Експертну комісію, яка є консультативно-дорадчим органом Міністерства культури та інформаційної політики України. Її члени беруть участь у роботі на громадських засадах і їм украй складно повноцінно опрацювати облікову документацію на ту величезну кількість пам'яток, що потребує внесення до Державного реєстру [12].

Отже, існують дві головні проблеми у справі обліку та збереження пам'яток, розташованих на території Міського кладовища м. Суми. Перша полягає у значній кількості об'єктів, які потребують надання їм пам'яткоохоронного статусу за категорією місцевого значення. Друга ж - у незадовільному стані утримання пам'яток культурної спадщини, в тому числі й національного значення. Перша проблема, упевнені, може бути вирішена шляхом створення регіональних експертних комісій, які б могли оперативніше розглядати питання щодо занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру за категорією місцевого значення. Проблема ж належного утримання пам'яток вимагає об'єднання зусиль органів державної влади та місцевого самоврядування з активістами громадських організацій, у першу чергу, тих, до статутних завдань яких належать питання охорони культурної спадщини.

1. Актуальний Перелік пам'яток культурної спадщини, що розташовані на території Сумської області. *Сумська обласна державна адміністрація: офіційний веб-сайт*. URL: <http://kultura.sm.gov.ua/index.php/uk/okhorona-kulturnoji-spadshchini>.

2. Державний архів Сумської області. Ф. Р-6. Оп. 6. Спр. 82. 377 арк.

3. Закон України «Про охорону культурної спадщини». *Верховна Рада України: офіційний веб-портал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.

4. Звід пам'яток історії та культури України. Сумська область [Електронний ресурс] /

НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень історико-культурної спадщини України. К., 2017. 1855 с. (Матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури України») URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013186>.

5. Кот С. І. Про стан збереження культурної спадщини України: Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» 18 квітня 2018 р. / Відп. ред. В. М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України, Центр досліджень історико-культурної спадщини України. К.: Інститут історії України. 43 с.

6. Кушниров П. В., Менгоззи А. Аристид Круази: скульптурне зображення Зинаїди і Глеба Харитоненко. *Сумська старовина*. 2012. № XXXVIII-XXXIX. С. 34-45.

7. Лесина Ю. Туристический маршрут № 10. *Сумские некрополи (веб-сайт)*. URL: <http://www.necropol.sumy.ua/html/doc/article/article.php?id=5>.

8. Михайліченко М. А. «Не повернулися з бойового завдання»: доля членів екіпажів Пе-2, збитих 17 серпня 1943 р. в боях за Суми. *Сумські історико-краєзнавчі студії*. Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Суми, 28 жовтня 2021 р.) / Редкол.: Д. В. Кудінов (голова), О. М. Клочко, М. А. Михайліченко, В. О. Оліцький. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. 174-181.

9. Михайліченко М. А. Пам'ятки культурної спадщини на території Миського кладовища м. Суми. *Сумські історико-краєзнавчі студії*. Збірник матеріалів Регіональної науково-практичної конференції (Суми, 1 листопада 2019 р.) / Редкол.: О. В. Зосименко, Д. В. Кудінов, Ю. О. Нікітін, В. О. Оліцький. Суми: НВВ КЗ СОІППО, 2019. С. 60-63.

10. Некрополи Сумщини / Українське товариство охорони пам'яток історії та культури; Сумська обласна організація Товариства охорони пам'яток історії та культури. Суми: Собор, 2004. 120 с.

11. Ольшанская Д. Харитоненко бы плакал. *Данкор онлайн*. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/community/238394>.

12. Положення про Експертну комісію з питань обліку об'єктів культурної спадщини Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1003-21#Text>.

13. Примач Е. 1942: Катастрофа євреїв в Сумах. *Ваш шанс*. URL: <http://www.shans.com.ua/?m=nr&in=883&ir=390>.

14. Рожкова Л. І. Сумський некрополь у дослідженнях краєзнавців. *Матеріали третіх наукових читань*. Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2019. С. 46-65.

15. Сильванский С. В. Заметки о Православии на Сумщине: очерк об истории событий XIX - начала XXI веков. Сумы: «Мрія-1», 2014. 368 с.

16. Суми: муніципальний інформаційний портал. URL: <http://www.meria.sumy.ua/index.php?do=cat&category=2015mr>.

17. Чернов В. Музей епохи тоталітаризму відкрили у Спадшанському лісі. *Голос України: веб-сайт*. 24 вересня 2019. URL: <http://www.golos.com.ua/article/321940>.

References

1. Aktualnyi Perelik pamiatok kulturnoi spadshchyny, shcho roztashovani na terytorii Sumskoi oblasti. Sumska oblasna derzhavna administratsiia: ofitsiinyi ved-sait. URL: <http://kultura.sm.gov.ua/index.php/uk/okhorona-kulturnoji-spadshchini> (data zvernennia: 01.10.2019)

2. Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti. F. R-6. Op. 6. Spr. 82. 377 ark.

3. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny». Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi ved-portal. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>

4. Zvid pamiatok istorii ta kultury Ukrainy. Sumska oblast [Elektronnyi resurs] / NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy; Tsentr doslidzhen istoryko-kulturnoi spadshchyny Ukrainy. K., 2017. 1855 s. (Materialy do «Zvodu pamiatok istorii ta kultury Ukrainy») URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013186>

5. Kot S.I. Pro stan zberezhenia kulturnoi spadshchyny Ukrainy: Informatsiino-analitychni materialy do parlamentskykh slukhan «Stan, problemy ta perspektyvy okhorony kulturnoi spadshchyny v Ukraini» 18 kvitnia 2018 r. / Vidp. red. V. M. Danylenko. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy, Tsentr doslidzhen istoryko-kulturnoi spadshchyny Ukrainy. K.: Instytut istorii Ukrainy. 43 s.

6. Kushnyrov P.V., Menhoczzy A. Arystyd Kruazy: skulpturne yzobrazhenia Zynaydy y Hleba Kharytonenko. Sumska starovyna. 2012. №KhKhKhVIII-KhKhKhKhKh. S. 34-45.

7. Lesyna Yu. Turystycheskyi marshrut №10. Sumskye nekropol (veb-sait). URL: <http://www.necropol.sumy.ua/html/doc/article/article.php?id=5>

8. Mykhailichenko M.A. «Ne povernulysia z boiovoho zavdannia»: dolia chleniv ekipazhiv Pe-2, zbytykh 17 serpnia 1943 r. v boiakh za Sumy. Sumski istoryko-kraieznavchi studii. Zbirnyk materialiv II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (Sumy, 28 zhovtnia 2021 r.) / Redkol.: D. V. Kudinov (holova), O. M. Klochko, M. A. Mykhailichenko, V. O. Olitskyi. Sumy: FOP Tsoma S.P., 2021. 174-181.

9. Mykhailichenko M.A. Pamiatky kulturnoi spadshchyny na terytorii Miskoho kladovyshcha m. Sumy. Sumski istoryko-kraieznavchi studii. Zbirnyk materialiv Rehionalnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Sumy, 1 lystopada 2019 r.) / Redkol.: O.V. Zosymenko, D.V. Kudinov, Yu.O. Nikitin, V.O. Olitskyi. Sumy: NVV KZ SOIPPO, 2019. S. 60-63.

10. Nekropoli Sumshchyny / Ukrainske tovarystvo okhorony pamiatok istorii ta kultury; Sumska oblasna orhanizatsiia Tovarystva okhorony pamiatok istorii ta kultury. Sumy: Sobor, 2004. 120 s.:

11. Olshanskaia D. Kharytonenko by plakal. Dankor onlain. URL: <http://www.dancor.sumy.ua/articles/community/238394>

12. Polozhennia pro Ekspertnu komisiuu z pytan obliku obiektiv kulturnoi spadshchyny Ministerstva kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1003-21#Text>

13. Prymach E. 1942: Katastrofa evreev v Sumakh. Vash shans. URL: <http://www.shans.com.ua/?m=nr&in=883&ir=390>

14. Rozhkova L.I. Sumskiy nekropol u doslidzhenniakh kraieznavtsiv. Materialy tretikh naukovykh chytan. Nizhyn: PP Lysenko M.M., 2019. S. 46-65.

15. Sylvanskyi S.V. Zаметky o Pravoslavyy na Sumshchynе: ocherk ob ystoriy sobytyiakh KhIKh - nachala KhIKhI vekov. Sumy: «Mriia-1», 2014. 368 s.

16. Sumy: munitsypalny informatsiinyi portal. URL: <http://www.meria.sumy.ua/index.php?do=cat&category=2015mr>

17. Chernov V. Muzei epokhy totalitaryzmu vidkryly u Spadshchanskomu lisi. Holos Ukrainy: veb-sait. 24 veresnia 2019. URL: <http://www.golos.com.ua/article/321940>

Mykhailichenko M. A., Kudinov D. V.

PhD (History), Associate Professor, Sumy National Agrarian University (Ukraine). ORCID: 0000-0003-2919-1026.

Dr. (History), Professor, Sumy Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine). ORCID: 0000-0002-1516-576X.

PROBLEMS OF ACCOUNTING AND PRESERVATION OF MONUMENTS OF CULTURAL HERITAGE (on the example of the City Cemetery of Sumy)

Sumy City Cemetery, given the personalities of prominent Sumy people buried on it, as well as the artistic and historical value of many tombstones, is of great historical, cultural and memorial importance. There are 39 cultural heritage sites on its territory, three of which are of national importance and 36 of local significance.

At the same time, many burials of the City Cemetery, valuable from a historical or artistic point of view, do not have the status of a cultural heritage site. Procrastination in granting it the status of cultural heritage sites can eventually lead to their destruction. However, burials that have the appropriate status are not always properly cared for. Yes, the crypt-pyramid is cluttered and actively destroyed. Sculptures by Aristide Croisy need to be restored. The protection status of the monuments located on the territory of the City Cemetery is not specified in any way, there are no appropriate protection boards, plaques, explanations. The locations of the monuments are not marked on the information stand located at the entrance to the cemetery.

Thus, there are two main problems in the accounting and preservation of monuments located in the City Cemetery of Sumy. The first is the significant number of sites that need to be given cultural heritage status of local significance. The second is the unsatisfactory condition of cultural heritage sites, including those of national importance. The first problem, in our opinion, can be solved by creating regional expert commissions, which should be able to promptly consider the inclusion of cultural heritage sites in the State Register by category of local importance. The problem of proper maintenance of monuments requires the joint efforts of public authorities and local governments with activists of public organizations, especially those whose statutory tasks include the protection of cultural heritage.

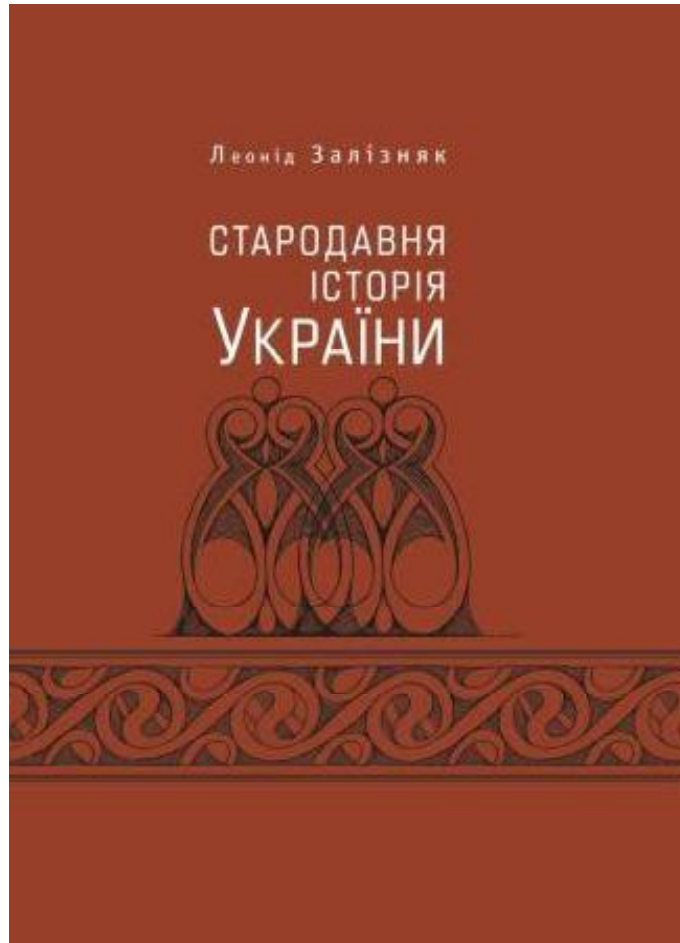
Key words: monuments, cultural heritage, necropolis, necropolis, monument protection

РЕЦЕНЗІЇ ТА НОВІ ВИДАННЯ<https://doi.org/10.21272/starovyna.2022.60.6>

НЕСТЕРЕНКО В. А.

**СТАРОДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
У ВИКЛАДЕННІ Л. ЗАЛІЗНЯКА**

*Рецензія на монографію: Стародавня історія України. 2-ге вид., доповн.
К. : Темпора, 2021. 640 с.*

Поява перших людей на теренах нинішньої України губиться в глибині сотень тисячоліть. Попри те, що українські землі зберігають числені пам'ятки найдавніших епох, в писемних джерелах багатьох народів згадуються й описуються події далекого минулого, все ж залишаються не до кінця розкритими багато сторінок давньої історії нашого краю.

У 2021 році видавництвом «Темпора» м. Київ перевидано монографію відомого українського археолога й історика Леоніда Залізняка «Стародавня

*Нестеренко Вадим Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент,
Сумський державний університет (Україна). ORCID: 0000-0002-0469-3671.*

історія України». Перше видання було здійснене тим же видавництвом у 2012 році. Як зазначено в анотації, автор працював над нею протягом тридцяти років, а в основу покладено курс лекцій «Первісна історія України», які він читає в Національному університеті «Києво-Могилянська академія». Цим пояснюється стилістика викладення матеріалу, доступна широкому загалу: без складних конструкцій, переобтяжених науковою термінологією. Структура нового видання роботи майже не зазнала змін: «Передмова», двадцять три розділи, «Післямова», «Література». Але автором були доопрацьовані й дещо розширені частина розділів, доданий новий ілюстративний матеріал, розширено список літератури. Крім того, з'явився новий двадцять третій розділ «Про українську націю та національну ідею».

У «Передмові» Л. Залізник вказує на багатство й різноманітність археологічних пам'яток України серед європейських країн. Це пояснюється складними історичними процесами, проживанням на цих територіях сотень племен і народів, культурні надбання яких «пізніше стали складовими української етнокультури». Україна, на його думку, була не тільки своєрідним коридором між середземноморським півднем, звідки поширювалися різноманітні новації, й Азією, звідки йшли войовничі кочові народи, а й «місцем народження культурних явищ континентального масштабу, які протягом тривалого часу визначали культурно-історичних процес на безкраїх просторах Євразії» [с. 7]. Важко не погодитись з автором, що необхідність наукового осмислення стародавнього періоду вітчизняної історії викликана також появою квазінаукових концепцій, поширюваних сучасними патріотами через засоби масової інформації. Це особливо актуально тепер, коли Україна веде криваву війну з Росією й по суті вирішується доля не тільки нашої держави, але й, судячи з риторики російської пропаганди про «єдиний руский народ», українського народу. Міфотворчесь патріотів часто використовується ворогом для того, щоб дискредитувати напрацювання українських істориків й нав'язати власні імперсько-шовіністичні наративи. «Патріотизм українського вченого полягає не в прикрашенні минулого країни всупереч історичній правді, а в максимальному наближенні до неї» [с. 8].

Перший розділ присвячений планетарним катастрофам, які багато в чому визначили шляхи еволюції життя на Землі, а також вплинули на історичний процес. Особливе місце, в цьому контексті, належить кометам, астероїдам та метеоритам, які бомбардували й бомбардують поверхню нашої планети. Так, автор значну увагу приділяє падінню астероїда в районі півострова Юкатан на півдні Мексики близько 65 млн років тому, який на думку сучасних палеонтологів призвів до масового вимирання динозаврів й розвитку ссавців, а потім появи приматів і людини [с. 15-17]. Серед катастроф вулканічного проходження найяскравішим прикладом є виверження на острові Санторін в Егейському морі юлизько 1450 року до н. е., яка багато в чому визначила кризу й загибель Крито-Мінойської цивілізації, й, найвірогідніше, лягла в основу легенди про Атлантиду [с. 21-24].

Другий розділ присвячений антропогенезу. Коротко показаний процес становлення сучасного наукового підходу, в основі якого лежать роботи Карла Ліннея, Чальза Дарвіна, Фрідріха Енгельса та ін. Далі - від появи перших ссавців у мезозойську еру до перших людиноподібних істот з описом основних видів останніх. Окремо, з урахуванням останніх досліджень археології, антропології та генетики, розглянута проблема походження *Homo sapiens*. Перші два розділи за своїм змістом відносяться до всесвітньої історії й по суті є своєрідним «вступом» до вітчизняної історії. Ознайомлення з ними дозволяє читачу краще усвідомити взаємозв'язок подій останньої із загальносвітовим історичним процесом.

Наступні п'ять розділів присвячені добі палеоліту на теренах України. Подана періодизація кам'яної доби, детально описано вдосконалення технології обробітку каменю первісними людьми, найбільш відомі археологічні пам'ятки, розвиток культури й соціальних відносин тощо.

У сьомому розділі описані ряд катастроф у прильодовиковій Європі наприкінці палеоліту, спричинені потеплінням. Восьмий і дев'ятий - періоди мезоліту й неоліту відповідно. Серед іншого, зміни природного середовища, життя й способи полювання мисливців, археологічні культури, передумови і суть неолітичної революції. Наступні три розділи висвітлюють походження, розселення індоєвропейців, а також залишки їх культурних надбань у традиційній культурі українців. Тринадцятий і чотирнадцятий - присвячені іранським та тюркським народам Північного Причорномор'я: від кіммерійців до монголів. У п'ятнадцятому розділі автор, на основі широкого залучення даних археологічних досліджень, детально розглянув проблему походження слов'ян.

У наступних двох розділах Л. Залізняк детально зупинився на вкрай заполітизованих в історіографії проблемах, а саме: претензії Росії на давньоруську спадщину, існування так званої «давньоруської народності» й походження українського народу. Позиція автора коротко сформульована так: «Отже, ранньосередньовічна концепція україногенезу узгоджується з розробленою кількома поколіннями європейських учених універсальною схемою етногенезу великих європейських етносів. У ній нема місця романтичним фантазіям чи політизованим спекуляціям на кшталт Священної трипільської Аратти чи давньоруської народності» [с. 456]. Не менш промовисто позицію автора щодо «спадку» Русі засвідчує заголовок вісімнадцятого розділу «Київська Русь - українська держава». Складні етнічні процеси в часи давньоруської держави й походження білорусів і росіян, а також культурно-історичні провінції України висвітлені в наступних двох розділах.

Останні три розділи мають більш історіософський зміст. Автор розмірковує про місце Східної Європи серед світових цивілізацій з точки зору формаційної та цивілізаційної концепції світової історії, різниця історичних долей України та Росії, становлення української нації та проблема формулювання української національної ідеї. При цьому він

значно виходить за хронологічні межі зазначені в назві монографії. Так, характеризуючи етапи становлення української державності Л. Залізник серед іншого розкриває питання трактування козацької державності, що постала в результаті національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, подій Української революції початку ХХ століття, становища українців в складі СРСР, подій періоду незалежності. Завершується робота аналізом подій та наслідків для української нації російсько-української війни, яка почалася у 2014 році. Автор резюмує, маніфестуючи власну позицію як вченого й патріота України: «Масштаб геноциду українців Російською імперією протягом останніх трьох сторіч свідчить, що чергового “возз’єднання” зі східним сусідом український народ не переживе. Тому єдиною гарантією подальшого історичного буття українців як окремої цивілізованої нації може бути лише європейський вектор розвитку» [с. 617].

Підсумовуючи зазначимо, що хоча дана монографія не містить грифу МОН України як рекомендований підручник для вищих навчальних закладів, але, на наш погляд, вона має бути обов’язковою при вивченні студентами-істориками відповідного періоду вітчизняної історії.

Nesterenko V. A.

PhD (History), Associate Professor (Ukraine), Sumy State University. *ORCID*: 0000-0002-0469-3671.

ANCIENT HISTORY OF UKRAINE IN THE TEACHING OF L. ZALIZNYAK

Review of the monograph: Ancient History of Ukraine. 2nd ed., Supplement. K.: Tempora, 2021. 640 s. [Recenzija na monografiju: Starodavnja istorija Ukrai'ny. 2-ge vyd., dopovn. K.: Tempora, 2021. 640 s.]

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Редакція публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди автора. За точність цитування, наведення прізвищ та ініціалів, дат, посилань відповідальність несе автор.

Редакція залишає за собою право без погодження з автором редагувати та скорочувати матеріали, змінювати їх назви, вилучати ілюстрації.

Редакція не веде листування з авторами матеріалів і читачами на сторінках даного видання.

Передрук опублікованих у журналі «Сумська старовина» матеріалів заборонено. При їх використанні посилання є обов'язковим.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ:

До друку приймаються статті, підготовлені відповідно до вимог постанови президії ВАК України від 15.01.2003 року №7-05/1 (Бюлетень ВАК України. 2003. №1).

Матеріали подаються в електронному вигляді. Текст повинен бути підготовленим у текстовому редакторі Word у форматі rtf, doc, docx. В кінці тексту повинен стояти підпис автора.

Відомості про автора подаються окремим файлом українською, російською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, **ORCID**. Крім того, контактна інформація: адреса, телефон, електронна скринька.

До тексту додаються: анотація та ключові слова (5-10 шт.) українською (не менше 1800 знаків) та англійською (2500-4000 знаків) мовами. Англійська анотація має бути інформативною й відображати у якомога повній мірі тематику та рівень дослідження. Використання електронних перекладачів забороняється. Ілюстрації приймаються в електронному варіанті у чорно-білій гамі окремим файлом із зазначенням місця в тексті, куди їх слід вставити. Обов'язково зазначається **УДК**.

Джерела та література подаються у кінці тексту в порядку посилань або в алфавітному порядку із зазначенням загальної кількості сторінок видання чи кількості аркушів в архівній справі. Бібліографічний опис робіт подається у повній формі (Бюлетень ВАК України. 2009. №5 та 2010. №3).

Наприклад: [5, с. 40], де «5» - номер джерела за списком використаних джерел і літератури, «40» - сторінка джерела, на яке посилається автор. Посилання на кілька джерел одночасно оформлюються наступним чином: [2; 5; 8] або [2, с. 17; 5, с. 50; 8, с. 117]. Посилання на архівні джерела: [12, арк.115, 148 зв.].

Матеріали, подані до Редакції, проходять незалежне рецензування, за підсумками якого вони можуть бути рекомендовані до друку, направлені на доопрацювання або відхилені.

Матеріали, виконані з порушенням цих правил, не розглядаються і не повертаються авторам.

Сайт журналу: www.starovyna.sumdu.edu.ua

Питання друку матеріалів: nva2008@ukr.net

Сумська Шаровина

№ LX

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ
Заснований 1995 р.

Видавець
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Реєстраційне Свідоцтво КВ №16009-4481 від 22.10.2009 р.
ISSN 2311-5408

Видання здійснюється Науково-дослідним

центром історичного краєзнавства

Сумського державного університету

Головний редактор *В.М. Власенко*

Коректори:

В.М. Власенко, В.А. Нестеренко

На обкладинці: м. Суми, вул. Воскресенська. 1911 р. Фотограф П. Макашов

On the cover: Sumy, Voskresenska st. 1911. Photographer P. Makashov

Здано до набору 17.01.2022. Підписано до друку 17.01.2022. Формат 70x108/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк.10,75. Обл.-вид. арк. 10,20. Тираж 100. Зам. № 248

Виготовлювач: Сумський державний університет, 40007, Суми, вул.Римського-Корсакова, 2
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007 р.